

Viata Rominească

REVISTA LITERARĂ ȘI ȘTIINȚIFICĂ

4879/D

24

SUMAR:

Mihail Sadoveanu	Tîrg moldovenesc din 1890 (Fragment).
Otilia Cazimir	Moment muzical (Versuri).
Jean Bart	O scrisoare uitată
Ch. Drouhet	Logofătul Konaki și poezia franceză a epocii.
Ioan D. Gherea	Egotism.
Al. Rosetti	Note pe marginea cărților (Joc secund).
P. Z.	Un rus în călătorie.
Radu Rosetti	Dragostea lui Osolinski.
D. I. Suchianu	Prostia ca teorie a cunoașterii.
Al. A. Philippide	Reflexii cu prilejul unui centenar.
Demostene Botez	Misticism (Versuri).
Dr. Emil Crăciun	Problema cancerului.
Alexandru Claudiu	Reflexii asupra generației nouă.
Mihail D. Ralea	Memorial (Granada).
Hedriette Ivonne Stahl	Plumb (III).
Izabela Sadoveanu	Cronica literară (Literatura feminină).
N. N. Tonitza	Cronica artistică (Între artă și... fisc).
Thomas Greenwood	Cronica externă (Dezarmarea navală și problema Oceanului Pacific).
Traian Broșteanu	Cronica ideilor (Relativism. — Modernism. — Capitalism).
P. Nicanor & Co.	Miscellanea (Misiunea generației tinere. — Realism național. — Literatura și viața practică. — Moartea lui D. H. Lawrence — O nouă editură. — Redacționale).

Recenzii: *G. Ibrăileanu:* Studii literare. Paul Zarifopol. — *I. Negreanu:* Studii juridice. — *Ion Burișescu:* Cîteva îndrumări metodice pentru normalişti și învățători. D. I. Suchianu. — *S. Samielevici:* Curs de mecanică rațională. I. Plăcînteanu. — *Ioachim Miloia:* Analele Banatului. P. Constantinescu-Iași — *Paul Reboux:* Les conquêtes d'amour et de gloire du maréchal duc de Richelieu. — *André Maurois:* La vie de Byron. D. I. Suchianu. — *A. Bayet:* Découvertes scientifiques nouvelles fournissant la preuve irréfutable de l'ancienneté du gisement de Glazel. — *A. Mendes Correa:* Art rupestre en Traz-os-Monts. P. Constantinescu-Iași.

Revista Revistelor: *La Nouvelle Revue Française.* — *Die Neue Rundschau.* — *Commerce.* — *La Revue Européenne.* — *Europe.* — *Revue de Paris.* — „Despre arta de a călători” (Abel Bonnard. *Revue Hebdomadaire*). — „Rolul străinilor în descrierea Rusiei” (Inna Lubimenco. *Revue de Synthèse Historique*) — „Clemenceau, départe de lume” (René Benjamin. *Revue Universelle*). — „Psihologia militară” (Locot.-colonel E. Mayer. *Revue Philosophique*). — „Chestiunea chineză” (Henri Lormian. *Revue des Deux Mondes*). — „Însemnări din Germania” (Emmanuel Bourcier. *Revue des Vivants*). — „Terminologia economică” (René Sédillot. *Journal des Economistes*).

Bibliografie.

Tabla de Materie.

Biblioteca Municipiului Deva
SALA DE LECTURĂ

Redacția și Administrația: Str. Const. Mille 7-9-11, București

1930

Viata Rominească apare lunar cu 160 pagini. — Abonamentul în țară un an 500 lei; jumătate an 250 lei. — Pentru străinătate: un an 650 lei; jumătate an 375 lei.

Reproducerea oprită

11.879D

VIATA ROMINEASCA

REVISTA LUNARA

București, Str. Const. Mille (Sărindar) No. 7-9-11

Anul XXII

Prețul Abonamentelor :

IN ȚARĂ :

Pe un an Lei 500

Pe jumătate an „ 250

IN STRĂINĂTATE :

Pe un an Lei 650

Pe jumătate an „ 375

D-nii abonați sînt rugați a trimite odată cu abonamentul și Lei 150 anual, costul recomandării pentru țară sau Lei 240 pentru străinătate.

Abonamentele se pot face dela orice număr, trimițînd suma prin mandat poștal sau plătînd costul direct la birourile administrației din București, str. Const. Mille No. 7-9-11.

Colecții complete pe anii 1920, 1921, 1922, 1923 și 1924, se găsesc în depozit la Administrația Revistei cu prețul de 200 lei colecția, iar 1925, 1926, 1927 și 1928 cu lei 300 colecția.

Administrația.

Viața Rominească

Revistă literară și științifică

VOLUMUL LXXXI
ANUL XXII

ATELIERELE ADEVERUL S. A.
STRADA CONST. MILLE 7—11, BUCUREȘTI
1930

Tîrg moldovenesc din 1890

(FRAGMENT)

„Oraşul” de reşedinţă al judeţului nostru — în realitate un tîrguşor ca toate celelalte din Moldova nordică — era alcătuit din patru părţi distincte.

În mijloc, pe drumurile principale care se încruciează spre alte ţinuturi, se înşirau prăvăliile în cea mai mare parte ovreieşti, cuprinzînd mărfurile trebuitoare ţăranilor. În preajma acestor uliţi şi a barierelor cu tract mare rural, înălţau mireasmă spre Savaot mahalalele jidovimii, feredeul, Broscăria şi toate ulicioarele cotite, cu magherniţi şubrede, unde viermuia — în colb vara, iar primăvara şi toamna în glod — o populaţie harnică, neliştită şi săracă de ghetto.

Într'o altă regiune, dominată de cîteva biserici, de clădirea Prefecturii, a Primăriei şi a Gimnaziului, se întretăiau cîteva străzi mai curate, cu locuinţele mai-mariilor aşezării, a urmaşilor unei boierimi în declin şi a cîtorva bogătaşi suspecti selectaţi dintre dezertorii de dincolo. Pe aceştia din urmă toată lumea îi duşmănea din punct de vedere politic şi economic şi toată lumea le dădea concursul ca să-şi sporească afacerile şi averile. Ei stăteau încă bine legaţi de comunitatea lor şi de sinagoga cea mare, însă erau în relaţii cu creştinii, găsindu-se în mijlocul societăţii acestei capitale, cei mai în curent cu mişcarea politicii timpului şi mai ales cu cotele burselor. Această iniţiere se datora celor cîteva exemplare misterioase din „Neue freie Presse” care soseau zilnic dela Viena şi pe care funcţionarii de la Poştă le întorceau pe faţă şi pe dos o clipă, apoi le lepădau cu dispreţ.

Tineretul studios şi unele din femeile şi fetele acestei nobleţe financiare vorbeau o limbă corectă autohtonă —

deși puțintel cîntată — și se aflau în curent cu tot ceia ce apărea în librăriile dela Iași și în publicațiile periodice ale țării. Puteau servi prietenelor lor moldovence și informații asupra literaturilor străine occidentale, datorită acelorăși misterioase și disprețuite gazete străine. Ca să facă să treacă fără jignire această superioritate, nu uitau să întrebuințeze discreție și modestie în raporturile lor cu nobleța națională.

Cătră miază-noapte și asfințit se revărsau, între livezi, mahalalele foștilor plugari mărginași de odinioară, cu strălucitoare căsuțe văruițe. Acuma cea mai mare parte din ei părăsiseră breasla muncii cu brațele, socotind că s'au ridicat pe o treaptă mai de cinste. Aproape toți, cei din generația nouă, erau slujbași mărunți la felurite instituții ale Statului. Cîțiva dintre cei dintăi pioneri ai penei de gîscă își isprăviseră cariera și acuma își măcinău cele din urmă zile într'o tihnă săracă de pensionari, făcîndu-și ostentativ tabietul în cerdac și'n jilț, cu cafea turcească și țigară. Aici mai stăruiau și cîțiva cultivatori de pămînt și crescători de vaci cu lapte — element tranzitoriu — precum și o parte din meseriași lemnavari și zidari, serioși clienți ai crîșmelor.

Insfirșit, cătră rîpa pîrăului lui Clopoțel, erau bordeie vagi, între scai voinicești. Acolo și lăutarii țîrgului aveau o uliță a lor: ulița cioroilor.

Aceasta era împărțirea țîrgului din punct de vedere geografic. Trebuie să adăugim că toată această aglomerație de clădiri înălțate, cele mai multe, din materiale nedurabile, și tot labirintul de uliți asupra cărora n'a planat niciodinioară intenția unei alinieri se găseau învălmășite într'o vale și răsfirate pe o costișă trăgănată.

Din Broscărie și din mlaștini, așezările săreau unele peste altele spre culmea dealului. Cursurile de apă, cătră răsărit și cătră apus, sticleau departe. Ca să-și potolească setea, țîrgoveții scoteau apă cu cîrligele sau cu ciuturile cu roată din cîteva fîntîni săpate de meșteri dela țară c'o artă și cu mijloace preistorice. Se aflau și cîteva cișmele, întemeiate nu de mult de Primărie, dintr'o fundație a unei boieroaice văduve; însă, în general, părea că toată lumea aceea năzuește spre înălțime, ferindu-se de puhoai și urînd elementul umed.

Singura baie publică era cea ritualică ovreiască. În zilele cînd funcționa, un băiat desculț și flenduros dintre desmoșteniții lui Israel umbla pe uliți sunînd dintr'o talancă. Pentru partea pravoslavnică a localității, întrucîtva ostilă celor care au răstignit pe Domnul nostru Iisus Hri-

stos, existența acestui așezământ era cu desăvîrșire indiferentă.

Organizația de Stat n'avea decît o slabă înrîurire asupra acestei populații amestecate.

Prefectul conducea în numele Maiestății Sale, Primarele administra, agenții fîscului încasau. Era aceiași stare de lucruri pe care din vechi au cunoscut-o oamenii pămîntului, supunîndu-se rînd pe rînd feluritelor dominații, plătind bir și trăind sub semnul fatalității. Până și justiția era abur de suprafață, căci da sentințe după legi pe care nu le cunoșteau decît anume inițiați. Aceste legi nimeni nu le ceruse și nimeni nu pretindea să fie cunoscute. Toată rînduiala veacurilor trecute, în aceste colțuri depărtate ale lumii, se întemeiasă, până acum cîteva zeci de ani, tocmai pe lipsa de rînduială și legi.

Alegerea deputaților pentru parlament, în colegii restrînse censitare, era o afacere de administrație. Cînd suna în eternitate ora prevăzută de monitorul oficial, lumea cu drept de vot se bucura și petrecea ori în crîșme, ori la banchete, după categorii, sărbătorind pe cei aleși, oameni totdeauna ai Stăpînirii. După aceia toți își vedeau de treburi și lăsau pe deputați să-și împlinească slujba, votînd un număr impunător de legi, pe care obștea continua să le socotească tot așa de indiferente și nefolositoare cași fereleul jidovesc.

Totuși populația cu drepturi civile și politice atîrna exclusiv de această organizație quasi-fictivă de stat. Dacă onoratul guvern și-ar fi retras de deasupra ei mîna și n'ar fi plătit lefurile, ar fi căzut, privind rătăcită în jumu-i, și ar fi pierit ca într'un pustiu. Dezertori ai agriculturii, urînd munca dela țară, rușinîndu-se de părinții ori bunicii lor în straie albe, nemaiînțelegînd și disprețuînd vechea disciplină a unei societăți primitive cu tărie fixată în rosturile sale, se așezaseră în acest loc într'un fel de popas nedumerit. Nu știau decît să zgîrie, fără ortografie, în condici ori pe coli cu en-tête, fraze stereotipe. Nu știau să citească decît o gazetă; uneori se lipseau și de asta. Alțeva nu învățaseră în cele cîteva clase primare ori — foarte rar — de gimnaziu. Din toate cîte le trecuseră vag pe subt ochi și pe subt ciudata lor înțelegere, se dumeriseră întăiu și întăiu că nu este Dumnezeu, că lumea n'a fost creată în șase zile, că descîntecele sînt o prostie și că tunetul este electricitate, adică ceva fără sens: rîd cînd îl aud și privesc ironic spre femeile care-și fac cruce cu spaimă. În general aveau dispreț pentru tot ceace nu cunoșteau. Cultură și

străduinți de veacuri ale popoarelor spre nobleța speciei, manifestări de știință și de artă, — toate acestea erau dincolo de orizont. Până la debitele de tutun ale târgului nu ajungeau decît „Misterele Parisului” și alte romane de intrigi și crime fantastice. Un piano ori un acord de vioară nu sunau decît în puținele case ale urmașilor de boieri. După călătorii în vremuri bune la Paris ori la Riviera, apăruseră, în încăperile lor melancolice, pe pereți stampe și pe etajere volume de Musset ori de Hugo. Acești urmași scăpătați vorbeau și franțuzește, — alcătuiau însă excepții și singurul lor rost mai era să fie prefecti, primari și deputați, intrînd pe calea budgetului, în nivelarea comună.

O bibliotecă și un piano se găseau și în alte părți: la un inginer neamț, ori la un medic vienez. Dar aceștia erau niște venetici, care se pripășiseră aici pentru că nu mai aveau loc în țară la ei și piereau de foame. Aici o duceau bine; mîncău și mai ales beau, pe spinarea noastră a pă-mîntenilor. Se găseau acele instrumente ale civilizației și la Ovreii care adunau averi și stăteau în relații cu boierii scăpătați și cu Nemții. Ei, însă, orice-ar fi făcut, rămîneau tot niște Ovrei, cărora ai noștri, cînd erau ei în de ei, la un pahar de vin, puteau să le adreseze anume apostrofe și invective proprii foarte originale și colorate.

Așezarea acestei societăți era așa de factice, încît ar fi fost primejduită și în alte împrejurări decît cele budgetare. Dacă Jidovii și-ar fi închis obloanele prăvăliilor pe uliți și maghernițele în piață, târgul ar fi intrat într'o sincopă. Slujbașii Regelui n'ar fi putut să se adreseze nici altui târg, foarte departe, nici satelor din preajmă. „Pe cont” nu le dădeau decît negustorii care cădeau subt apostrofele și invectivele sus-arătate. Mai mult decît atît: capitala ținutului nostru, cași alte tânguri din această parte a țării, puteau consuma carne zilnic numai grație comunității o-vreiești. Hahamii, după tainice ale lor cunoștinți, alegeau din vitele jertfite ce era bun. Și din acest bun deosebeau partea de dinainte. Israel consuma cușer; ceiace nu era cușer și buturile de dinapoi treceau pentru îndestularea populației de care vorbim. În același chip, toate funcțiile de viață reală ale târgului — aprovizionarea zilnică și micile industrii neapărat necesare — intrau în sama acelorași clemente de invazie atît de hulite, care au coborît din Galiția căutînd goluri și puncte de minimă rezistență. Într'adevăr, n'aveau drepturi politice, agoniseau însă bani. Nimene nu le dădea vre-o cinste și toți mărturiseau pentru ei dispreț: se pare însă că acei străini se sinchiseau foarte puțin de această marfă fără valoare.

Mai grav era că autohtonii, cu toată trufia și superioritatea ignoranței lor, nu învățaseră în școlile lor primare și în puținele clase gimnaziale, operațiile elementare de aritmetică. Niciodată nu erau în stare, în privința lefurilor lor, să facă o adunare ori o balanță. Veneticii galițieni, în veacuri de mizerie și de trudă, se deprinseseră să nu mă-nințe în zilele fără câștig. Iar în zilele când agoniseau importanta sumă de patruzeci de bani, cinci ori șase bani îi puneau deoparte cu dobândă bine calculată. Acest simplu sistem îi făcea milionari. Oamenii din târgul nostru cheltuiau în fiecare lună ceva mai mult decât leașa. Trebuie a-daos că acest deficit se producea la începutul lunii. În consecință urmau niște operații complicate de împrumut care se chemau scontul lefii, cu chitanță în regulă și dobândă de 10 bani la franc pe săptămână. Nu-i mai puțin a-devărat că Jidovii, deși strîngeau ban lângă ban, nu știau să trăiască. Ai noștri însă știau. Nu acasă, ci la crîsmă la „Șapte fete” unde se găsea totdeauna vin bun și nu lipseau lăutarii.

Asemenea ispravă poate nu s'ar bucura de laudă din partea unor bărbați cu judecata severă. Însă trebuie numaidect să adăogim că localul dela „Șapte fete” și alte cîteva la fel erau singurele puncte de adunare și de recreație ale oamenilor noștri. Despre așazisele petreceri cîmpe-nești ale Europeanilor habar n'aveau. Conferinți și audiții de muzică aveau loc prin niște accidente cu totul rare; pe lângă asta, asemenea distracții intrau, la urma urmei, în zona disprețului lor. Unde mai pui că s'ar fi ivit într'adaos și pretențiile femeilor: să meargă și ele. Așa încît femeile să stea mai bine acasă, să-și vadă de treabă. Același dispreț îl mărturiseau fără sfială și pentru alte năravuri apu-sene: tenisul, patinajul și orice altă zburdăciune necuviin-cioasă. Cu bucurie copilărească își povesteau, în fiecare iarnă, la sindrofii, o imaginară catastrofă la un patinaj, care ar fi avut loc cîndva și undeva. În aceeași ordine de idei aveau o anume părere în privința băilor. Zilnice, sînt o complicație și o comicărie. Afară de asta, unde să le faci cînd abia ai unde te învîrți? și cu ce să le faci cînd abia ai apă de băut? Și chiar dacă ai avea apă de prisos, cînd să le faci? căci abia fți ajunge vremea pentru altele.

Însfîrșit, în această originală desfășurare de viață echilibrată pe năsipuri nesigure, omul social, nu atit din nevoie cît din imitație, își mai crease, în afară de sindrofii și vizite, o distracție din cînd în cînd în vremea iernii, în balurile Crucii Roșii de la Prefectură. La aceste baluri tineretul dansa, asuda și spunea vorbele care se spun din

veci. Iar doamnele în deosebi, cași la sindrofii și vizite, încercînd să pară demne, întocmeau gazeta locală, cu știri mai mult sau mai puțin fanteziste asupra femeilor mai tinere, mai gătite și mai curtate.

Potrivit acelei legi a fatalității, despre care am vorbit, tîrgul plătea dările de la întemeierea lui, de prin anii 1830. Niciodată vreun negustor nu fusese iertat, niciodată vreun car țărănesc nu intrase pe subt cumpăna barierii nevămuit. Și-au plecat capetele și și-au deschis punga și meseriașii, iar slujbașii au urmat aceiași lege și aceiași nevoie. Cu toate acestea în anul 1890, cînd încep întîmplările pe care voim să le povestim, capitala aceasta de județ n'avea încă străzi pavate: oamenii urmau să folosească vechile șosele prunduite. N'avea nici apă, nici canal, nici lumină. Aceste necesități ale civilizației erau încă în misteriosul viitor. Necunoscîndu-le, cei mai mulți, fără îndoială, nici nu le doreau. Edilii nu găsiseră vreme potrivită ori n'avuseseră putință să clădească un abator. Lăsaseră pe negustorii de carne să improvizeze o cocioabă strîmbă de scînduri, în rîpa pîrăului țigănimii. În limba locului, această construcție unde se asasinează animale se chema meserniță. Până acolo nu ducea niciun drum. Se putea însă bine cunoaște locul ei după miros și după partidele de cîni de colori și rase felurite, care poposeau în preajmă făcîndu-și digestia armistițiului la soare, în rîpa matului, și lingîndu-și de sînge boturile.

Măturători, serviciu sanitar erau în aceleași hotare ale viitorimii. Alte organizații de cîni își luaseră dela sine sarcina să curețe ulițele de putreziciumi și leșuri. Le dădeau un concurs destul de harnic și cîteva asociații de rîmători. În privința acestora din urmă nimeni n'avea nimic de zis. Dar specia întăia de animale tinzînd să se înmulțească peste samă și să se salbătească, amenințînd pe de altă parte, la anume epoci ale anului, să turbe și să devină primejdii mortale vagabonde, cîmuna, cu puțină cheltuială, făcea din cînd în cînd un contract c'un individ fără naționalitate, abandonîndu-i pieile acestor prieteni ai omului.

Acesta era cel dintăiu și cel mai impresionant spectacol al copiilor, cel dintăiu la care azistase și Măriuța Popazu. Avea numai nouă ani cînd, dintr'un ungher de zid, observa cu ochi rotunzi pe omul bărbos care pîndea pieziș cotloanele, umblînd tîptil și pregătînd juvătul. În urma lui se îmbulzea cortegiul de copii. Cei mai mulți părăsiseră nu numai plăcintele mamei, ci și clasele celor trei școli. Din hudiți și ulicioare lătrau cîni, vestind speciei, cu

intonatăii misterioase, numele dușmanului și ucigașului. Deodată cel căruia îi sosise ceasul, se arătă. Era un coteiu timp, ori un leneș, ori un flămînd. Cînd simțea despre ce-i vorba și se zvîrlea într'o latură, arcanul îl ajungea din urmă și-i rupea fuga zmucindu-l îndărăt și rostogolindu-l în pulbere. Copiii înălțau răcnet în cor, apoi tăceau și ascultau fără milă bătaia de bită în ceafa prinsului și chelălăiturile stîmpe, și priveau zvîrcolirile năpraznice și ochii care se rostogoleau crunt în moarte.

Măriuța rămăsese în locul ei cutremurată de un plîns disperat. Cortegiul trecu prin aureola colbului ș'a soarekui înspre operațiile ultime, în niște gropi de lut, într'un cîmp pustiu, unde, eliminînd ce nu-i trebuia, omul negru rămînea stăpîn pe prețul oficiului său.

În vis copila îl revăzu multă vreme, cu frică. În alți ani auzea numai că se arătase iarăși în oraș și se închidea într'un fund de odăiță, neîndrăznind să iasă la lumină. Din-spre mahalalele ovreimii veneau semnalele lugubre ale cînilor. Ea știa că pe acolo trece fantoma ei de coșmar.

Acest spectacol era urmărit nu numai de copii, ci și de unii oameni maturi. În lipsa și'n zădărnicia unui ateneu, a unui teatru și a unei opere, tîrgoveții se mulțameau și cu asta, mai cu samă cînd nu erau amatori de natură. Mulți, într'adevăr, dintre cetățeni puteau lăsa să treacă fără emoțiune zăporul și niciodată nu se opreau din cale c'un zîmbet cînd auzeau, în livezile primăverii, cîntînd în-tăia oară cucul.

Pentru nevoile ei, comunitatea israelită își clădise un spital, și ridicase, la marginea tîrgului, în plină jidovime, ș'o șandrama enormă cu pămînt pe jos și cu scînduri bătute pe țaruși drept bănci, unde veneau din cînd în cînd trupe rătăcitoare de cîntau, în idiș, „Iosif și frații săi” ori „Esteră”. Dar asta privea pe străini. Mahalagiii și slujbașii moldoveni își răsfîrîngeau buzele față de asemenea manifestații. În privința asta se simțeau cu totul superiori și fără slăbiciune. Că ar fi venit mai de demult, cîndva, în vremea unui iarmaroc, ș'o trupă de năcăjiți actori romîni să joace o piesă de Shakespeare în costume naționale, nu-i de crezut. Va fi fiind o simplă legendă, cu care Măriuța Popazu se trezise. Nu-i de mirare s'o fi scornit Ovreii, ori mai curînd boierii scăpățați, care nu pierdeau nici un prilej să șfichiuiască tîrgul întru care, slavă Domnului, n'o duceau rău.

În vremea nopții, omul era nevoit să-și dibuiască drumul cu bățul, ca orbii. Felinare erau cîteva, însă obișnuit

nu se aprindeau, fie pentrucă scria lună la calendar, fie din pricină că se furaseră lămpile, fie din pricină că se isprăviseră petrolul la comună. Pe lângă asta, îndată ce erai nevoit să abați din tractul celor două drumuri mari care se încrucișau, cădeai în primejdiile ulicioarelor de mahala. La fiecare sută de pași se deschideau gropi și curse.

Felinarele aveau și altă particularitate. Iși mutau locul cu venirea la putere a unui alt partid politic și cu schimbarea edililor. Deasemeni, cînd se opera această schimbare, se aduna lumea în petrecere și veselie.

Cele din urmă premeniri de edili aduseseră totuși și un folos neschimbător. Se așternuseră două sau trei serii de trotuare de la primărie și prefectură până la locuințele vremelnichilor stăpînitari. Pe ploi, trecătorii frămîntau bine glodul ulițelor ș'apoi îl cărau pe trotuare cu încălțările lor. Iar pe așezături rîmătorii sanitari își găseau loc de mare petrecere în bălți. Căci frînturile de trotuare desființînd vechile șanțuri, apa nu mai găsea loc de scurgere. Legătura între pavaj și canal era încă necunoscută edililor aceluia original colț de lume.

Unul dintre primari avusese ideea, nu se știe din ce imbold, să împrejmuiască așa zisa grădină publică dintre prefectură și primărie. Acuma mărginașii desculți și zdrențeroși trebuiau să privească de dincolo de ostrețe cum se plimbau pe cele cîteva alei oameni îmbrăcați și încălțați. Era un loc îngust și copacii bătrîni fuseseră ciumpăviți până la jumătatea tulpinilor; totuși era o grădină publică, unde cînta cîteodată muzica militară, cînd avea plăcere generalul Hrisanti, comandantul de brigadă; și femeile se puteau supraveghia cu cruzime, zîmbindu-și apoi, delicat surprinse, cînd dădeau cu ochii una de alta.

După toate acestea să nu fie nimeni ademenit a conchide că, în această epocă a istoriei sale, orașul nostru de reședință era nefericit. Ignorantul nu-i nefericit. Dimpotrivă. Măriuța Popazu primise întipărirea obștească în cei dintâi ani de școală. Era atunci incredințată că tîrgul X... e un punct cu totul important pe acest pămînt, după cum Bucureștii e capitala cea mai mare, mai numeroasă și mai frumoasă din cîte există, — afară de Paris, bineînțeles. La examenul de clasa a treia, domnul Primar binevoise a o întreba cu blîndeță și cu zîmbet:

— Spune-mi mata, drăguță, cum se numește țara noastră?

— România, răspunse copila, cu entuziasm. Țara noastră se numește România și e cea mai frumoasă dintre

toate. Iar poporul nostru, care se trage de la Roma, e cel mai viteaz.

— Foarte bine, inteligent copil, a aprobat cu lacrimi în ochi domnul primar. Cel mai viteaz și care a suferit mai mult, biruind toate!

Atunci copila a ascultat cu plăcere și alte considerații ale domnului primar, om gras și jovial, cătră publicul asistent, despre Bulgari, Unguri, Nemți și alte lifte care sînt neamuri vrednice de milă și de anecdote. Acuma Măriuța zîmbea amuzată, aducîndu-și aminte că pe acel om de ispravă, trăitor ș'acuma în tîrg, îl chema domnul Alecu Mihailov.

X... era cea mai fericită capitală nu numai din pricina asta. Ci și pentru că acolo niciodată nu se întîmplase nimic. Nu numai popoarele fără istorie sînt fericite, ci și tîrgurile. Nicio împresurare, nicio molimă, nicio răscoală, nimic nu-i tulburase alcătuirea și sufletul de cînd prea cinstitul boier Vornicul Balș deschisese tîrg și începuse a da negustorilor locuri de casă, cu besmăn. Omorul, rămas firește nedescoperit, al bătrînei aceleia bogate, despre care desigur știe toată lumea, s'a întîmplat cu mult mai încoace. La epoca aceia istorică 1890, X... era fără pată.

Lefurile slujbașilor aceluia timp, între o sută și trei sute de lei, rareori mai mult, puteau fi îndestulătoare; căci banul reprezenta o valoare reală în aur. Pînea, în pîtării, nu se vindea mai scump de douăzeci de centime; iar chilogramul de carne se scumpise și ajunsese treizeci de centime. Oul valora trei bani și chilogramul de unt un leu. Un rînd de haină, o păreche de ghete, o pălărie și toate lucrurile care întovărășesc gîteala tîrgovățului, dela baston pînă la cămeșă, guler, cravată și uneori batistă, nu întreceau jumătate dintr'o sută de lei. În asemenea condiții viața nu putea fi decît tîcînită, și ar fi fost deplin fericită pentru toți fiii legitimi ai tîrgului, dacă din însăși lipsa de grijă și excesul de înlesnire n'ar fi rezultat nici amărăciuni pentru unii, mai ales pentru acei desrădăcinați dela țară care-și duceau misiunea vieții cu ușurință, însă fără aritmetică.

Mihail Sadoveanu

Moment muzical

Gînd viclean în ochii vîi:
Spini de rîs, aurii...

Vrei ceva, — ce vrei, nu ştii.
Poate vrei să-ţi cînt încet
Cîntec vechiu şi cochet,
Ca un fir de borangic
Tors alene din nimic?

Dar eu nu mai ştiu să cînt.
Poate-oiu fi ştiut vreodată
Şi-am uitat, — mereu uitată...

A suflat în sobă vîntul
Şi-mi împrăştie cenuşa.
Nu-i nimic: trozneşte uşa, —
Cine crezi c'o să mai vie?

Peste ape şi poteci,
Inserarea viorie
A pleznit în cioburi reci.
Şi doar vîntul din străini
Işi anină 'n mărăcini
Trena-i veche de hîrtie...

Peste gura supărată,
A 'mpăcare s'a lăsat
Somnul fumuriu și greu.

Unde-s eu ?

Poate-am fost și am plecat,
Poate n'am fost niciodată,
Poate visul m'a visat.

Pune-ți mîna subt obraz,
Singurel cu somnul tău.
Lîngă mine-așteaptă treaz
Gîndul rău...

S'a culcat dela o vreme
Vîntul lung, dealungul văii.
Rar, în liniștea odăii
Mai troznesc doar scîndurile.
Nu e nimeni, nu te teme...

Gîndurile, gîndurile,
Le-am lăsat în noapte-afară.
Și de-or vrea să intre 'n casă,
Cine crezi tu că le lasă ?

Dormi... Timid și tremurat,
Mi s'adină în privire
Zîmbet nou de fericire, —
Ca o floare de furat.

Otilia Cazimir

O scrisoare uitată*

La ora ceia, plaja era goală.

În depărtare, tocmai lângă far, două puncte negre pătau banda netedă de nisip auriu.

În larg marea calmă, de un verde închis. La țărm se clătinau molatic valuri mici, destrămfînd spuma argintie ca o dantelă zdrențuită pe nisipul fin.

Neagu și Nata nu se îndurau să plece. Se desfătau într'o lene delicioasă. Își prelungeau voluptatea ceasuri întregi tolăniți pe salteaua moale de nisip înfierbîntat de arșița zilei.

Vrăjiți, trăiau în paradisul iubirii, sub stăpînirea aceluia farmec amețitor de bucurii intense, care singure fac să simți prețul și frumuseța vieții.

— Ai să răcești, Nata.

— Nu... E așa de plăcut! Și Nata își întindea copilărește piciorul gol până la marginea apei. Spuma rece a valurilor, suptă de nisipul cald, îi gîdila talpa goală c'o dulce înfiorare. Și Nata își ghemuia trupul fraged c'o mlădiere felină.

Uncori, întinsă, cu brațele goale sub cap, se făcea că doarme spionînd printre gene bucuria care rîdea în ochii iubitului ei rămas în contemplare. Și el, cu sufletul pe buze, ne mai găsind cuvinte potrivite, o admira tăcut, cu patimă, c'un fel de pietate. Și cînd nu se mai putu stăpîni, c'o ușoară convulsie a trupului se aplecă lipindu-și buzele fierbînti de vîrfurile piciorușului înroșit de apa rece și sărată a mării.

Tresărind, ea se ridică în genunchi și, cuprinzînd în palme tîmplele iubitului, își alunecă pe obrajii lui degetele, mîngăindu-l ca pe un copil.

* Fragment din romanul *Intr'un port, odată*.

Agrafa, care-i strîngea în jurul capului o muselină verde, se desprîmse și părul ei lung, negru, care bătea în albastru, căzu în bucle acoperindu-i curba fină a gîtului.

Neagu, pe cînd sta aplecat ajutîndu-i să-și ridice părul, fără să-și dea sama ce se petrece în interiorul ființei sale, îi spuse c'un tremur în glas: „Cum aș putea să te fac fericită? Asta mă chinuște mereu”.

— Ce copil!.. izbucni ea într'un rîs argintiu.

— Dar tu nu vezi că m'ai făcut deja fericită... pentru toată viața..... pentru totdeauna!..... Ce mă făceam dacă nu te întîlneam pe tine?....

Neagu îi sorbea cuvintele spuse c'o gingășie înflăcărata, urmărindu-i mișcările, căci ea vorbea în același timp cu ochii, cu mînile, cu tot trupul într'o respirație grăbită.

— Iubirea noastră, spuse el cu gravitate, e una dintre acele legături făcute pe viață... pentru totdeauna... nu se poate să ne mai lipsim unul de altul.

„Totdeauna... toată viața... totdeauna“ erau cuvintele care le veneau mereu la amîndoi pe buze, cu ferma siguranță a neștiinței.

Soarele scăpăta oglindit în ghiolurile deltei — o bombă uriașă încălzită până la roșu în furnalul norilor aprinși în asfințit. Marea își schimba treptat culoarea: la țărîm bandă purpurii, în larg o pînză violetă, și în fund, pe curba imensă a orizontului, o linie subțire trasă c'un negru de cărbune.

— E tîrziu, să mergem; nenea Tomiță, doctorul, trebuie să ne aștepte.

Și Neagu se căznea neîndemănatic să-i lege sandalele. Ea, abilă, c'o singură mișcare a degetelor îi înodă funta cravatei, și lovindu-și cu dosul palmelor șoldurile ca să scuture nisipul fin furișat în faldurile fustei, se agăță strîns de brațul lui.

Svelți, ușori, alergau alături pe placa netedă a cheului de piatră, fără să atingă parcă pămîntul, alunecau ca'n zbor... tineri... fericiți.

* * *

In ziua aceea avusese loc o autopsie la spital.

Valurile aruncase pe plajă cadavrul unui pescar. Nenea Tomiță, doctorul, își scoase halatul alb, își spală bine mînile și se îndreptă spre partea spitalului Comisiunii Europene unde își avea locuința. Călca greoiu, agale, printre spalierii de viță, pe aleia curată, acoperită cu sfărîmături de scoici colorate.

Venea de la morga spitalului întocmită într'o baracă de lemn betonată, vâpsită în verde, ascunsă discret după o perdea de trandafiri sălbatici în fundul grădinii.

Doctorului îi zicea lumea „Patriarhul Deltei”. Era decanul funcționarilor români. Purta o venerabilă barbă albă până la briu. Un bătrîn original și blajin. Trup de uriaș cu suflet de copil. Respectat și iubit. Făcuse medicina la Paris și, abia debarcat în țară, fusese trimis provizor la gura Dunării, unde era nevoie de un medic-diplomat, șlefuit în străinătate. Provizoratul se prelungea de vre-o treizeci de ani în șir.

Se zicea că în tinereță fusese adorat de femei, dar îmbătrînise stingher. Nu se însurase — mărturisea el — din cauza lașității. Gurile rele susțineau că-i avar. Fusese odată surprins acasă, cu ochelarii pe nas, cîrpindu-și singur ciorapii ruți.

Strîngea bani ca să aibă ce risipi nepoții. Mulți îl păcălise cu bani de împrumut și acțiuni dela diferite societăți, cooperative, opere culturale și filantropice. Patriarhul figura din oficiu ca președinte de onoare în capul tuturor listelor de organizații locale. Un casier dispăruse după ce-l înșelase c'o mare sumă de bani. Unei femei — pe care se zicea c'o iubise el în tinereță — văduva unui funcționar care se spînzurase, îi făcuse o pensiupe pe care i-o trimetea lunar la București de vre-o douăzeci de ani regulat.

Doctorul era un suflet de artist ratat. Condica de consultații de la spital era toată mîngălită de schițe admirabile, conturate de o mînă abilă și sigură. Meloman pătimaș, fluera toate operele pe care le învățase în tinereță. Imbătrînise exilat în deltă, așteptînd pînă mereu ceva, o schimbare în viață. Acum nu mai aștepta decît pensia. Să se retragă la Paris era singurul lui ideal. Căci, lucru curios, omul acesta îmbătrînise păstrînd aceiași mentalitate cu care plecase din „Cartierul Latin”.

* * *

O camera imensă — fostă salon de spital — care primea în ferestre din plin toată lumina și aerul sărat al mării, era transformată în birou, salon, bibliotecă, muzeu și bazar de curiozități. Colectionar pătimaș, iubitor de antichități, doctorul adunase și îngrămădisese aci o mare varietate de vechituri și obiecte de artă. Divanuri joase cu scoarțe orientale, picturi înegrite, icoane afumate, stampe vechi culese de prin cutiile anticarilor de pe cheurile Senei. In rafturi de stejar, se înșirau amestecate cărți de

știință, de literatură, teacuri de reviste și ziare venite regulat dela Paris, în cursul celor treizeci de ani de exil.

Panoplii de arme vechi încrustate cu sedef, pipe, narghiilele, sculpturi ciuntite, olării zugrăvite, statuete de argilă, vase de alabastru, onixuri și filigrane migălos cizelate, se întâlneau aci de-a valma într'o artistică neorînduială.

În sînul acestei naturi moarte, în mijlocul amestecului bizar de fărâmituri de artă căzute din ruina unor bogății pierdute, doctorul trăia singur, misterios, ca un mag din alte vremuri, stăpînînd c'o viziune lăuntrică imensitatea spațiului și a timpului.

În bazarul lui de vechituri petrecea multămit, privind c'o bucurie copilărească la acele rămășițe de sfortări ome-nești, care-l purtau prin tot universul, evocîndu-i o lume fantastică în magica panoramă a trecutului. Ceasuri întregi pierdea el în balconul din spre mare, cu măturica în mîină, scuturînd cu pietate praful și ațele de păianjen, care legau între ele aceste relicve dispartate din epoci și civilizații diferite — epave rămase din naufragiul atîtor lumi pierdute în lunga scurgere a veacurilor.

Cu ochelarii pe nas, doctorul Tomiță — Patriarhul — sta înfundat într'un jîlt bătrînesc în fața biroului monumental. Făcea triajul unor scrisori vechi, păturite într'o cutie de lemn de piper încrustată cu arabescuri de argint. Lungiți pe divanurile moi, căpitanul Mincu și doctorul Barbă-Roșie, fumau adînciți în cetirea gazetelor proaspete, aduse de vaporul postal.

C'un sgomot de explozie ușa din sală se izbi de perete. Nata și Neagu intrară gîffind. Suise într'o fugă nebună scările Patriarhiei. Și camera tăcută, solemnă, se umplu deodată de lumina și voioșia sănătoasă a tinereții.

— A! uite, Patriarhul și-a scos iar bisacteaua amору-lui, cu trofeele cuceririlor din tinereță, zise Neagu apropiîndu-se curios de birou.

Nata se uita la cărțile și lucrurile rătășite peste tot. Catalogarea bibliotecii, începută de cîțiva ani, nu se mai isprăvea. Patriarhul nu permitea amestecul unei mîni străine în sanctuarul lui.

— Iată, zise Nata, ce înseamnă să nu fii însurat. O mîină de femei ar face ordine aici în cîteva ceasuri.

— I-am învățat pe toți, vorbi blăjin Patriarhul, să-mi respecte dezordinea. Urăsc slugărnicia. M'am deprins să fiu propriul meu servitor.

— Știi ce se spune, nene Tomiță? îl întrerupse Neagu.

Dacă nu te însori până la patruzeci de ani, ai toată șansa să-ți iei bucatăreasa de nevastă.

— Tocmai de asta nu ții bucatăreasă. Mîncarea mi-o aduce de la spital. Și sînt foarte mulțămît.

Pe cînd Patriarhul ridică bisacteaua amorului, s'o așeze între relicvele păstrate în saltarul biroului, o foaie îndoită în patru zbură căzînd în mijlocul camerei.

Neagu se repezi s'o ridice.

— E o scrisoare de amor... zău că-i o scrisoare de amor, strigă el ca un copil bucuros în fața unei jucării minunate.

Nata se apropie instinctiv, cu ochii lacomi cătînd la foaia îngălbenită de vreme, tivită pe margine c'o discretă dungă lila.

— Ne dai voie s'o cetim, nene Tomiță? întrebă rugător Neagu, care nu-și mai putea stăpîni curiozitatea.

— Mă rog. La dispoziție. Nu-i nici un pericol.

— Să auzim, adăugă căpitanul Mincu, aruncînd jos gazeta.

Și Neagu dezdoie scrisoarea. Cîteva fire de lăcrămioare presate, strînse c'o șuviță de păr căzură jos pe covor la picioarele Natei.

„Dragul meu,

„Cu ce cuvinte ași putea să mă exprim ca să-ți descriu disperarea mea, cînd m'am văzut oprită de „a veni să cad încă odată în brațele tale?

„Cu drept cuvînt s'a spus că, unde se naște iubirea, se naște și durerea.

„Nimic nu mă leagă de pămînt de cît iubirea ta.

„Totul în lumea asta mi-i străin, afară de tine.

„Iartă-mă că nu am tăria de a-ți ascunde cît sufăr.

„Noapți albe plîng singură... de fericire... de durere...

„Uneori gînduri negre mă tortură.

„De ce privesc oare cu groază în viitor?

„Cum? Ar fi oare cu puțință ca o asemenea iubire să se stingă vreodată?

„Timpul ar putea să distrugă o legătură așa de trainică, făcută pentru toată viața, pentru totdeauna?

„Aștept înfrigurată în fiecare zi scrisoarea ta.

„Scrie-mi, dragul meu, mult, mult... Repetă-mi de mii

„și mii de ori că mă iubești, că mă vei iubi totdeauna...

„totdeauna... așa cum te iubește și te va iubi

„a ta

S.”

Urmă o tăcere de câteva clipe.

— Dar știți că nu-i rău scrisă! zise Mincu, surprins de tonul scrisorii misterioase.

— Cine o fi nefericita asta? întrebă mișcat Neagu, întinzînd scrisoarea Patriarhului, care ascultase încruntat, cu mîna la frunte.

— Biata femeie! murmură Nana strîngîndu-și buzele, care începuse a-i tremura.

— Pe mine, zise c'un superb cinism Barbă-Roșie, nu mă interesează decît scrisorile frizerilor și ale plutonierilor. Intelectualii scriu toți pe același calapod. E curios cum se aseamănă scrisorile de amor ale lui Napoleon sau Chateaubriand cu ale oricărui student amoretat. Toți scriu la fel. Ce banal și monocord e genul acesta epistolar.

Patriarhul, intrigat, pipăi hîrtia, își șterse ochelarii, examină scrisul, își frecă fruntea de câteva ori.

Și, încrețindu-și sprincenele, se frămînta zadarnic să-și recheme amintirile din tinereță.

Toți în jurul lui tăceau așteptînd cu răsufierea stăpînită.

— Nu mi-aduc aminte, zise el enervat de necaz.

— Cum, e posibil? începură cu toții deodată.

— Să uiți complect o iubire?

— Să nu-ți mai aduci aminte de o ființă pe care ai iubit-o odată?

— Să nu-i mai cunoști nici scrisul?

— E cu puțință?

— Uite un nume de femei cu inițiala S.

— A! stați, trebuie să fie Suzana... Una care..., și deodată Patriarhul păli. Își aruncase ochii spre firele de lăcrămioare veștede, legate c'o șuviță de păr auriu.

— Ba... nu... nu-i Suzana. Ea avea părul negru. Nu, nu poate să fie ea. E alta... cine o fi? cine o fi? se întrebă mereu bilbiind.

— Ei, dacă nu mi-aduc aminte, ce să fac? Și furios, Patriarhul aruncă scrisoarea cu ciudă în fundul unui saltar dela birou.

O situație comică și dureroasă.

Veselia dispăruse. O tristeță mută plutea parcă în liniștea care căzuse rece între ei. Și toți, pe gînduri, își închideau în suflet un sentiment vag de milă pentru ființa ceia uitată, pe care o deplîngeau fără s'o fi cunoscut vreodată.

Tîrziu, Patriarhul se reculese și începu c'un amar regret:

— În viață am căutat femeia perfectă, ideală... fericirea

complectă... sublima armonie, amorul absolut... de aceea am și rămas singur acum.

O vorbă, un gest, era deajuns ca să-mi răteze într'o clipă aripile amorului. Compromisuri în iubire n'am înțeles să fac. Nici pe alții, nici pe mine n'am știut să mint. Iubirii i-am cerut absolutul. Ori tot, ori nimic.

Am avut oroare de scenele urite de ruptură: minie, revoltă, imputări, răzbunare, supărări și împăcări.... veșnica alternativă dintre palme și sărutări. Hotărît, ca în fața ireparabilului, mă despărțeam fără ură și fără regrete, atunci când simțeam decadența sentimentului iubirii, căci presimțeam totdeauna agonia amorului, apropierea sfârșitului.

— Oricum e oribil. De aceea s'a zis că amorul singur poate contopi două ființe ca să facă un singur suflet în două corpuri și tot el le poate despărți ca să rămână ca doi străini care niciodată nu s'au cunoscut.

Iată ce înșamnă iubirea, zise Mincu, clătînîndu-și capul încălzit de o romantică melancolie.

— Suferi, iubești, atingi fericirea, juri cu sufletul pe buze, pentru toată viața, pentru totdeauna și... focul scade se mistue, flacăra filfie, se stinge, moare. Fumul se risipește și... nimic, nu mai rămîne nimic în urmă... uitare... moarte.

— *Sic transit gloria amoris*, pronunță rar, sentențios, Barbă-Roșie care dormita tolănit pe un divan. Și înviorat, se ridică deodată în picioare, gata să înceapă a-și desface teoriile lui favorite — marfă destul de veche, pe care el o debita ca nouă și originală, sub forma unui pozitivism pedant și cinic.

— Ce pretenție absurdă au romanticii naivi, care se pierd în metafizica amorului!

E ridicol să-i ceri amorului mai mult decît poate el să dea. Cine nu știe că iubirea se distruge prin propria ei ardere.

N'am înțeles niciodată de ce se caută o origine supra-naturală, ocultă, sacră și divină amorului, cînd baza lui esențială e de natură pur organică... nevoie fizică... apetitul instinctului... voința oarbă... geniul speciei care cere obligator reproducerea....

— Nu confunda, îl întrerupse Mincu, simpla dorință cu pasiunea amoroasă. E o deosebire între om și moluscă. Numai omului îi aparține propriu amorul.

— Mă rog, îl opri brusc Barbă-Roșie, dar la păsări nu-i o selecție naturală?

— A! vrei să vorbești de marile pasiuni amoroase?

Asta-i chestie de temperament. Elementul sufletesc intervină pe urmă, pentrucă creerul este direct sub influența glandelor. Suprimă-le și ai pōtolit imediat cel mai inflăcărat amor... iluzie... minciună...

— Cine poate pătrunde misterul, enigma care unește sau desparte două ființe omenēști? interveni grav Patriarhul. Amorul este cel mai complex dintre toate sentimentele. Nici una dintre toate teoriile emise până azi nu ne satisface. O exaltare a dorinței și simpatiei? Maladie? Beție? Intoxicație? Sigur însă că amorul dă cea mai profundă și mai intensă bucurie umană. Și, cine știe, poate lui se datorește avîntul care a ridicat pe om așa de sus, lăsînd în urmă pe toate celelalte animale. S'a zis că foamea și dragostea modifică suprafața pămîntului. Ca să ajungă să guste suprema plăcere, omul a trebuit să cugete, să imagineze, să cucerească, să creeze tot ce-i mare, frumos, bun și generos, ridicîndu-se pe culmile progresului.

— Dar această supremă plăcere, reluă Barbă-Roșie, natura a pus-o cu unicul scop al procreării. Căci în fond numai această plăcere este cauza nașterii noastre. Nu s'a spus, cu drept cuvînt, că o eternitate ține de o secundă de voluptate împărtășită, și că, în orice febră amoroasă, se ascunde dubla natură a omului, care asigură vitalitatea și perpetuarea speciei? Două glasuri se aud: o dulce melodie îmbătătoare și urletul animalului ce naște. Amorul, puternic și fatal ca și moartea, conține cruzime, violență, căci a iubi înșamnă a zămisli. A treia ființă trebuie să urmeze celor două care, contopite, se consumă, scad, se reduc, dispar prin chiar faptul iubirii. Natura și-a luat partea. Sentimentul și-a îndeplinit funcțiunea, fatal se atrofiază, dispere, moare.

— Dar iubirea care leagă cuplul, celula familiei....., încercă Mincu să întreprupă.

— Ha! ha!... izbucni Barbă-Roșie într'o cascadă de rîs înăcrit.

— Vrei să vorbești de tragi-comedia căsătoriei? O simplă tovrășie care se leagă dintr'o nevoie socială... se știe... mormîntul amorului... o proptea pusă de morală și religie pentru a sprijini șandramaua socială să nu se prăbușească.

* * *

Neagu sta lingă fereastra din spre mare. Cu ochii pierduți în vag, tulburat, asculta în tăcere. Simțea bine că și el are de spus ceva. Argumente tari, crîmpee de fraze îi veneau pe buze, gata să le arunce ca niște săgeți în capul lui

Barbă-Roșie, tip negativ, care profana sentimentul iubirii... sursă de fericire... patima nobilă... idealismul sacru... dar nu îndrăznește să intre în vorbă.

Enervat se sculă de pe scaun și începu să măsoare în lung camera cu pași mari, apăsați. Și cu mintea încordată, se hotărî să judece rece, cu metodă, pentru a găsi calea care să împace idealul cu realitatea.

Candidă și confuză, Nata, într'un colț, cu ochii pe-o carte, făcîndu-se că cetește, asculta atentă și rănită. Era prima dată cînd auzea asemenea teorii savante și crude, care-i sfîșiau visurile primei tinereți.

Patriarhul, cu ochii la o antică pendulă de părete, încheiă discuția, ca de obicei, în fața problemelor nedeslegate cu vorbele lui favorite, pe care le murmură în barbă, fără să ajungă a isprăvi vreodată fraza începută:

— He! *la vie... la vie... c'est la vie...*

Era tîrziu cînd au coborît scările Patriarhiei.

Afară întuneric. O umezeală rece pătrundea până la oase. Nata tremura. Neagu o înfășură în pelerina lui. Mergeau alături, stingheriți, într'o tăcere apăsătoare, frămîntați poate de aceleași gînduri. Căci amîndoi simțeau în sufletul lor un gol chinuitor.

Marea suspina prelung spălînd picioarele vechiului dig.

Stelele clipeau înfiorate, gata parcă să se stingă de suflarea unui vînt jilav din larg.

În capătul aleii pustii, subt plopii tremurători care șovăiau despuiți de toamnă, s'au despărțit.

Ea a plecat singură, întunecată, cu inima strînsă de teamă în cleștele unei suferinți mute.

El, după ce a sărutat mînuța ceia rece, înghețată, a rămas pe loc, neliniștit, hărțuit de gînduri amare, cu sentimentul vag al unui regret ascuns.

Ghimpele îndoelii îi împungea dureros inima.

Jean-Bart

Logofătul Konaki și poezia franceză a epocii

Deși schițat în liniile sale cele mari, tabloul influenței franceze asupra literaturii noastre are nevoie de atâtea rețușări și îndreptări de detaliu, încît e sigur că atunci cînd vor fi îndeplinite, aspectul tabloului va fi pe de-a'ntregul modificat.

Ceiace de pe acum se desprinde din monografiile și studiile de detaliu asupra acestei chestiuni, după publicarea sintezelor nerăbdătoare, e amploarea influenței franceze, cu mult mai mare decît s'a socotit, așa încît se va recunoaște până la urmă că tot în literatura franceză trebuie căutate izvoarele unor producții literare pentru care zădarnic se răscolește terenul altor literaturi. Astfel stau lucrurile, cum vom dovedi-o cu poetul Konaki pentru găsirea inspirației căruia Papadopol Calimah * ne îndreaptă spre antichitate pe care poetul moldovean, deși crescut în atmosfera civilizației fanariote favorabile clasicismului, n'a cunoscut-o direct, ci prin mijlocirea poeziei franceze de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea.

* * *

Se știe că poeziile lui Konaki au fost publicate ** după moartea acestuia de fiica lui, d-na Ecaterina Vogoride Konaki, și, probabil după însemnările găsite în hîrțile sale, au fost

* *Scrisoare despre Tecuci în Convorbiri literare* an. XIX. D. G. Bogdan-Duică într'un studiu *Logofătul Costache Konaki* publicat în *Convorbiri literare* an. 1903, adoptă (p. 63) părerea lui Papadopol Calimah.

** Iași, Berman, 1856, 1 volum in-8°.

repartizate sub două rubrici: *Alcătuiri* și *Tălmăcirii*. Reparti-
zarea e arbitrară, căci printre Alcătuirii, găsim și curate tra-
duceri, iar Tălmăcirile nu sînt simple traduceri, ci mai mult
adaptări ale unor originale franceze.

Pompiliu Eliade a indicat cel dintăiu * ca modele fran-
ceze ale lui Konaki cîțiva din micii poeți franceji dela sfîrșitul
secolului al XVIII-lea : Dorat, Colărdeau, Gilbert, etc. Pom-
piliu Eliade nu a precizat însă în ce mod Konaki e tributar
fiecăruia din acești *poetae minores*. Lista lui e susceptibilă
de ștersături și de adaose.

Astfel, d. M. Rașcu a arătat ** că poezia *In lipsa ei* ***

*Cit mi-i de urit cînd sînt fără tine
Toate pe pămînt moarte-s pentru mine,*

e o traducere după o cunoscută romanță care e poate de J. J.
Rousseau ****:

*Que le jour me dure
Passé loin de toi
Toute la nature
N'est plus rien pour moi.*

Din lista de poeți propusă de Pompiliu Eliade trebuie să
ștergem pe Gilbert și pe Piron cu opera căroră Konaki n'a
avut nici un contact și în locul lor să punem numele lui Léon-
nard.

Nimeni nu-l mai cetește astăzi pe Léonard decît istoricii
literari pe care-i interesează felul cum în opera acestui poet
secundar se îmbină sentimentalismul lui Gessner cu senti-
mentul naturii așa de viu la Thomson și alți poeți engleji ai
epocii și cu reflecte din opera poezilor idilici antici, Bion
și Moschus *****.

Culegerea sa de *Idylles morales* (1766) a fost mereu îm-
bogățită în edițiile ulterioare până la înglobarea ei în ediția
definitivă a poeziilor lui Léonard din 1787*****. Sentimenta-

* *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, p.
335—339.

** *Anuarul societății literare „Grigore Alexandrescu” a liceului
din Focșani*, an. 1921—22, p. 59.

*** Cf. ed. Vogoride Konaki, Iași, Berman, 1856, p. 71. Bucata a
fost omisă în ed. Șaraga.

**** *Oeuvres de J. J. Rousseau*, Paris, Furne et C-ie 1846, T. III p.
585. Din nota editorului se vede că paternitatea bucății nu e sigură.

***** Cf. S-te Beuve, *Portraits littéraires*, T. II. Ch. Verrier în
Mercure de France, 1908, p. 235, 238—240.

***** *Oeuvres de Léonard*, 4-e édition, 2 tomes, Paris, Prault, 1787,
in-12°. Tome II, p. 91—93.

lismul lui Léonard răspunde în chip desăvârșit aplecării de a gusta sentimentul a publicului francez din epoca preromantismului.

Se vede că dascălul francez al lui Konaki *Fleury le régicide*, a cărui fioroasă poreclă se știe că era uzurpată, avea — cum se zicea în limbajul epocii — *un coeur sensible*.

Probabil în bietul său sac de emigrat a adus în Moldova un volumaș cu romanța sentimentală atribuită lui J. J. Rousseau și Idilele morale ale lui Léonard. Din poeziile acestuia *Le Souvenir** i-a plăcut lui Konaki așa de mult încât a redat-o în românește după cum se poate vedea ușor din alăturarea lor.

*Auprès de mon amie
Je coulais de beaux jours
D'une si douce vie
J'ai vu finir le cours
Félicité passée
Qui ne peux revenir!
Tourment de ma pensée,
Que n'ai-je, en te perdant, perdu le souvenir!*

*On peut être aussi belle
On peut autant charmer
Mais qui peut autant qu'elle
Qui peut jamais aimer?
Félicité passée, etc.*

*Ce même air que je chante
Que je chante en pleurant,
Avec ma jeune amante
Je l'ai chanté souvent.
Félicité passée, etc.*

*Elle cessa de vivre
Quand on nous sépara
Mon coeur devait la suivre;
Rien ne me la rendra.
Félicité, etc.*

*Lyre tendre et plaintive
Tes aires sont superflus;
Sur l'infemale rire
Eglé ne l'entend plus.
Félicité, etc.*

* În ediția publicată de Roux-Dufort și Charles Froment la Paris în 1826, bucată poartă titlul *Regrets d'amour* (p. 269—271).

Iată poezia tradusă de Konaki:

CU PRIETENA 'MPREUNĂ...*

*Cu prietena 'mpreună
Fericit am petrecut,
Dar o viață așa bună
O minută mi-au părut!
Fericirilor trecute, care nu-i să mai veniți,
Truda gândurilor mele, pomeniri, ce mă munciți?*

*Poate fi ș'alta frumoasă
Ș'aseminea a iubi,
Dar așa de drăgăstoasă
Ca dînsa nu poate fi!
Fericirilor trecute, care nu-i să mai veniți,
Truda gândurilor mele, pomeniri, ce mă munciți?*

*Acest cîntec ce răsună
Ce răsună prin suspîn,
Cu iubita dimpreună
Il cîntam ades la sin...
Fericirilor trecute, care nu-i să mai veniți,
Truda gândurilor mele, pomeniri, ce mă munciți?*

Sfîrșitul secolului al XVII-lea a văzut în Franța înflorirea unui gen poetic creat în antichitate de Ovidiu și pe care traducerea dată de Colardeau după englezul Pope a scrisorii Eloizei către Abélard, îl puse de la 1750 înainte iarăși la modă **. Acest gen poetic e cel al heroidei adică al unei scrisori fictive în versuri, adresată de un personaj istoric unei femei celebre din istorie, sau din mitologie, sau scrisoarea unei astfel de femei către un bărbat celebru. Cele mai apreciate din aceste heroide se află inserate în colecțiunea *Les victimes de l'amour ou Lettres de quelques amants célèbres*, Amsterdam, Paris (Delalain) 1776. În această culegere figurează textul a două din tălmăcirile lui Konaki: *Lettre V Héro à Léandre* și *Lettre III Julie à Ovide*. Aceste heroide ale lui Dorat au devenit la Konaki: *Către Leandru ce nu venea și Iulia către Ovidie*.

În ce raporturi stă tălmăcirea lui Konaki față de modelul francez? Ceiace constituie o piedică extrem de mare în răspunsul la această întrebare e faptul că Dorat a dat mai multe ediții ale acestor heroide introducînd schimbări proa-

* Ediția Vogoride Konaki p. 79—80.

** Faguet, lecțiune despre Colardeau în *Revue des Cours et Conférences*, 19 Noembre 1903.

pe în fiecare, așa încît riscăm să-i atribuim lui Konaki meritul creațiunii unor pasagii care n'au corespondentul lor în unele ediții ale acestor heroide, dar se află în altele. Astfel, colaționînd textul primei versiuni a scrisorii Iuliei către Ovidiu din 1759* cu cel din colecțiunea de heroide din 1776 citată mai sus, constatăm că poetul nostru a urmat ediția din 1759, căci numai în aceasta se află textul corespunzînd pasagiului următor :

*Arsă-am fost de-a ta iubire... dar această întîmplare
Despărîindu-mă de tine m'au cuprins cu foc mai mare.
Jurămînt îți fac din suflet, că te-oiu iubi totdeauna
Și tu știi că Iulia nu cunoaște ce-i minciuna.*

Konaki nu se ține strîns de textul nici uneia din heroidele tălmăcite. În genere traduce destul de liber ba chiar introduce cîteva trăsături noi în text, uneori cîte un vers întreg. Astfel în poema lui Dorat, pasagiul în care Hero destăinuște cum noaptea în turnul unde-l așteaptă pe Leandru, orice zgomot i se pare că-i vestește apropierea iubitului ei. Pasagiul i s'a părut lui Konaki abstract și înfățișat cu colori palide, iar unele trăsături i s'au părut convenționale: astfel e confidenta căreia Hero i se destăinuște în poemul lui Dorat. Pe acest personagiu convențional trecut din tragedia franceză, Konaki îl depărtează și în locul expresiei generale și incolore a lui Dorat: *le moindre mouvement*, pune detalii concrete și realiste: *Cînd de pești mișcă-se apa*.

De asemeni pune în locul unor detalii din modelul francez *le rameau qui frémit*, altele mai potrivite pentru descrierea țărnelui unei mări în apropierea căreia nu se aude freamătul ramurilor copacilor, pe cînd e firesc să se audă cel al trestiiilor:

Clatină-se trestioara?... mi se pare că tu ești!

Ba chiar uneori, Konaki strecoară în versiunea sa cîte un vers care n'are corespondent în originalul francez, cum e următorul care exprimă cu o concizie energică ardoarea lui Leandru de a întîlni pe iubita lui în ciuda tuturor piedicilor puse de oameni sau de natură:

Avînd moartea drept nimică, numai pentru un întilnit.

Dar Konaki mai mult suprimă decît adaogă. Motivele suprimărilor sale sînt de cele mai multe ori lesne de înțeles. Astfel a dezbărat pe Hero și Leandru a lui Dorat de mulțimea de aluzii și de personaje mitologice (Endymion, Neptun,

* Paris (Cuissard) in-8°.

Laomedon), care ar fi făcut bucată greu de priceput pentru cetitorii moldoveni și care dau originalului francez un aspect pedant și greoiu.

Alteori lipsa de subtilitate psihologică îl împiedică să-și urmeze modelul în descrierea rețelei complicate a sentimentelor personajului său. Astfel din scrisoarea Eloizei către Abélard, Konaki a suprimat tot pasagiul în care Colardeau după Pope înfățișează oscilațiunile sufletești ale Eloizei, care fiind închisă la mănăstire după ce a fost brutal despărțită de Abélard, șovăe între datoriile ei de călugăriță și chemările pasiunii sale încă puternice pentru Abélard. Eloiza când ar vrea ca Abélard să triumfe asupra jurământelor cu care s'a legat, când ar vrea ca până și amintirea iubirii sale să dispară fără urmă din sufletul ei. Konaki a lăsat la o parte aceste reveniri ale sufletului asupra sentimentelor sale, fie că n'a priceput cât adevăr e în aceste sentimente contradictorii, fie că i s'a părut că sînt repețiri fără folos ale aceleiași idei — ceiace constituie o lungire obositoare a textului.

Una din bucățile inserate în Tălmăciri este o heroidă de o specie deosebită. Nu avem a face cu o scrisoare ca a Iuliei către Ovidiu sau a Eloizei către Abélard, ci cu niște alocuțiuni patetice rostite de niște personaje istorice în momente tragice ale vieții lor. Bucata „Cruzii Elinii cu jertfă” nu are un titlu care să indice limpede cuprinsul ei. Această tălmăcire e constituită de două epizoduri din care primul cuprinde plîngerea Polyxenei în momentul cînd Grecii se pregătesc să o jertfească pe mormîntul lui Achile în scop de a împăca umbra mîniată a eroului. Cel de-al doilea epizod cuprinde plîngerea Hecubei după ce fiica ei cu toate rugămintele ei a fost jertfită.

Aceste două epizoduri corespund la două epizoduri din cartea a XIII-a a *Metamorfozelor* lui Ovidiu. În acest poem, care cum se știe e o juxtapunere de bucăți cu caracter diferit *, Ovidiu a strecurat printre fabulele mitologice referitoare la diferite metamorfoze două epizoduri cu un caracter înrudit de al heroidelor căci sînt niște alocuțiuni închipuite de poet și puse în gura unor personaje istorice. Astfel de alocuțiuni și alteori monoloage imaginare sînt de felul compunerilor numite *suasoriae*, obișnuite în școlile retorilor din Roma **.

Konaki nu s'a adresat direct lui Ovidiu, ci unui traducător sau mai de grabă adaptator francez al poetului latin:

* René Pichon, *Histoire de la littérature latine*, Paris (Hachette) 1897, p. 420.

** H. Bornecque, *Introducere la traducerea Heroidelor*, Paris, (Les Belles Lettres) 1928, p. XI.

Saint-Ange * care în 1800 a dat o *Traduction en vers des Métamorphoses d'Ovide poème en quinze livres avec des commentaires par F. De Saint-Ange (sic) professeur de belles-lettres aux Ecoles centrales*. Tomes I et II. A Paris chez Derville an IX. Lucrarea fu salutată cu entuziasm de critica franceză și mai multe ediții se succedară la intervale scurte în 1803, 1808 și în anii următori până în 1830.

St-Ange a întocmit o prelucrare mai mult decât a făcut o traducere a textului lui Ovidiu. Din cartea a XIII-a a suprimat pasagii numeroase, întocmind în schimb cu materialul oferit de poetul latin două *fables*, una intitulată *Polyxène immolée au tombeau d'Achille* iar cealaltă, *Plaintes d'Hécube sur la mort de Polyxène*.

După un vers în care rezumă situația expusă de St-Ange în 7 versuri Konaki urmează pas cu pas textul francez:

*Entre les bras d'Hécube on saisit Polyxène
Cher et dernier appui qu'embrassait sa douleur
Au dessus de son sexe, au-dessus du malheur
Elle ne dément point le sang dont elle est née
Sur la tombe d'Achille à mourir condamnée
Elle va, sans pâlir à ce barbare autel:
Et là voyant Pyrrhus, armé du fer cruel
Debout et l'oeil sur elle, observant sa victime.*

Să se compare tălmăcirea lui Konaki:

*Cruzii Elinii ** cu jertfă pe Ahelef pomenesc
Și din brațele Ecavii pe Polixene smuncesc
Sîngurul și numai razăm ce cu plîns îmbrătoșa
Și la moarte c'o mărime mai presus de vîrsta sa,
Ea vâdește că se trage din sînge împărătesc;
Și priimînd cu mîndrie moartea care îi gătesc
Pășește fără de frică spre altarul pîngărit.
Ș'acolo vîzînd pe preot cu cușitul cel cumplit
Stînd și luîndu-i aminte cu ochii înfiorați
Le grăește și le zice: Iată-mă-s cumpliți gelați. etc.*

E interesant de constatat că ultimele două versuri din Tălmăcirea lui Konaki nu-și află corespondent nici în versiunea lui St-Ange, nici în textul original al lui Ovidiu. Ce s'a întîmplat? Ca să termine „tălmăcirea” sa, Konaki nesatisfă-

* Mă simt dator să exprim aci mulțumirile mele d-lui Vasile Munteanu care, aflîndu-se la Paris unde termină o teză de doctorat în litere, a făcut în Biblioteca Națională după indicațiile mele unele cercetări cu privire la St-Ange și a recopiat pasagiul din metamorfozele sale pe care-l reproducem mai jos.

** Konaki a pus pluralul articulat în loc de cel nearticulat *Cruzii Elini*.

cut cu ce găsea în poetul latin și în cel francez, s'a copiat pe sine însuși. Dîndu-și sama că lamentațiunile Hecubei sînt un fel de bocet, a găsit că finalul poeziei care e un fel de bocet *Pe năsălie*, scrisă cu prilejul morții soției sale, s'ar potrivi foarte bine spre a încheia vătările Hecubei.

*Dar, prieteno, așteaptă că'n curînd îți voiu urma,
Căci a trăi fără tine nu pot de dragostea ta.*

Cu modificări neînsemnate Konaki a făcut ca sfîșierea de inimă a mamei despărțită pe vecie de fiica ei să se rostască în același chip ca și durerea soțului care a pierdut pentru totdeauna o soție iubită.

*Acolo te duci, iubito, ah, acolo și eu viu
Căci fără tine în lume nu se poate să mai fiu.*

Constatarea ce am făcut-o cu privire la sfîrșitul *Tălmăcirii „Cruzii Elinii cu jertfă”*, ne permite să presupunem cu dreptate că *Tălmăcirea* în chestie a fost compusă cîtva timp după bucata *Pe năsălie*, datată 15 Octombrie 1831 și că prin urmare activitatea poetică a logofătului Konaki se prelungește până aproape de momentul cînd Alecsandri, ale cărui începuturi le-a încurajat, va debuta în cariera literelor.

* * *

În notița sa literară despre Konaki, publicată în 1838 în *Curierul românesc*, căminarul Pastiescu dibuise adevărul afirmînd că poetul moldovean a tălmăcit „cîte ceva din Ovidie în versuri” *. Sînt raporturi între Konaki și Ovidiu dar indirecte și stabilite prin intermediul lui Dorat și al lui St-Ange.

Tălmăcirile lui Konaki prin felul întîmplărilor ce le povestesc, prin pasiunea de care sînt coprinse personagiile, sînt capitole de roman în versuri. Ele au satisfăcut acea sete de romanesc de care e coprinsă societatea romînă în prima treime a veacului trecut și care se învederează prin atît de numeroase traduceri din romanele franceze contemporane. Ajuțînd la răspîndirea gustului pentru romanesc cum și la prețuirea analizei stărilor sufletești pasionale, *Tălmăcirile* prepară publicul românesc la revărsarea valului de sentimentalism și de romanesc de care se va umplea poezia lui Grigore Alexandrescu, a lui Heliade Rădulescu și a primilor imitatori romîni ai lui Lamartine. Ca și Léonard, Delille și cîtiva din micii poeți francezi de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea sau începutul secolului al XIX-lea, Konaki, mai ales prin *Tălmăcirile* sale, poate fi privit ca un preromantic.

Ch. Drouhet

* Citat de d. Bogdan-Duică în studiul său despre *Logofătul Costache Konaki*, în *Convorbiri literare*, an. 1903, p. 367.

Egotism

Să presupunem că un om n'a văzut de cînd s'a născut decît o singură figură omenească din față; pe toate celelalte le-a văzut numai din profil. Pe încetul el ar fi învățat să olaseze profilurile în „frumoase“, „urite“ „simpatice“, „antipatice“, „expresive“, „inexpresive“, etc. Dar, evident, figura unică văzută din față n'ar putea intra în niciuna din aceste categorii: ar fi prea *altfel* decît toate celelalte figuri. La fel, sau aproape la fel, se întîmplă cu caracterele și mințile oamenilor: fiecare din noi judecă oamenii din afară, îi consideră pe un același plan oarecum, pe planul exterior. Un singur om ești silit să-l vezi veșnic din cu totul alt punct de vedere decît pe ceilalți: pe tine însuți. De aceea e foarte greu să te judeci, adică să te subsumezi categoriilor celorlalți: „buni“, „răi“, „deștepți“, „proști“, etc. Ești prea deosebit de dîșii; la prima vedere nici unul din calificativele citate nu ți se potrivește... ești *eu*, și atît!

Ca să „judece“ unica figură văzută din față, omul închipuit de noi va trebui să facă o mare efortare de imaginație, adică să-și închipue cum ar putea fi profilul corespunzător feței. Tot așa, ca să te judeci, trebuie să lupți să-ți schimbi punctul de vedere, trebuie să te imaginezi văzut din afară, „cu ochii altuia“. Pentru aceasta trebuie să ești serios, ba chiar un fel de „exercițiu“. Altfel, încercînd să te analizezi nu ajungi de obicei decît la concluzii lipsite cu totul de generalitate: „în cutare împrejurare, reacționez în cutare fel“, etc.

„Să te vezi cu ochii altuia“... Dar aci e o nouă dificultate: cu ochii cui? Căci ești alt om dela un grup de cunoscuți la altul. De obicei, fără să vrei: încetul cu încetul ai construit o imagine a ta pentru uzul cutăruia, singur nu știi de ce *această* imagine și nu alta. Acum te-ai obișnuit cu ea și ești așa față de acela, după cum ești altfel față de altul.

Dar cum ești în adevăr? S'ar părea că în adevăr nu ești un om ci mai curînd... o medie.

De aceia opinia despre tine însuși e foarte nestatornică la tinereță... cînd există. Pe cînd părerile despre ceilalți ajung prea ușor etichete definitive și necontrolate, opinia despre tine însuși se schimbă adesea după aprecierea primului nechemat.

Ajungem prin urmare la următoarea concluzie paradoxală: în tinereță, pe ceilalți oameni îi cunoști relativ prost, dar ți-e relativ ușor să-i judeci; pe tine însuși te cunoști mult mai bine și în schimb ți-e mult mai greu să te judeci, chiar dacă ai încerca, presupunere puțin probabilă.

* * *

Presupunere puțin probabilă căci, în general, dar mai ales la tinereță, o fracțiune numai din părerile exprimate sînt păreri adevărate. Foarte adesea scopul așa zisei „păreri“ e „să ai și tu o părere“, sau „să ai o părere originală“ sau dimpotrivă „toată lumea zice așa, să zic și eu la fel“. Iar imperativul categoric căruia i te supui e: „Să ai o părere așa încît să producă cea mai bună impresie posibilă asupra celor ce te înconjoară“.

În tinereță vanitatea e maximă și deci, numărul părerilor adevărate minime. Dar cele mai rare păreri adevărate sînt cele despre noi înșine: opinia celorlalți despre persoana noastră ne interesează atît de mult cînd sîntem tineri, încît ne întrebăm mereu, nu cum sîntem cu adevărat — ce ne pasă de această *problemă pur teoretică!*? — ci cum apărem, ce impresie am făcut, etc.

Nimic mai greșit decît să confunzi pe un lăudăros cu un încrezut. De cele mai multe ori lăudărosul luptă din toate puterile să-ți impună o bună opinie despre el, fără ca dînsul să aibă vre-una, bună sau rea.

Se adaogă la acestea dificultatea problemei teoretice de care am vorbit mai sus.

* * *

Cea mai penibil de păzit dintre toate regulile de bună cuviință e aceia care te oprește să te lauzi. De aceia au luat naștere diverse „façons de parler“ care nu sînt decît laude de sine deghizate; prin ele omul încearcă să ocolească interdicțiunea nesuferită. Așa sînt, spre exemplu, exclamațiile de soiul acesta: „Ce proști sînt oamenii!“, „ce răi sînt oamenii!“ Aceste afirmații nu au nici un sens, sînt absurdități, dacă le consideri în înțeles propriu. „Prost“, „rău“, etc. sînt noțiuni relative, nu poate fi cineva prost sau rău decît față de un termen de comparație. Cînd afirmi despre un anumit om că e prost sau rău, termenul de comparație subînțeles e media

oamenilor, e ca și cum ai zice: „cutare e mai prost decît mijlocia“. Dar cum și față de ce ai putea să califici „oamenii în general“, adică media lor? Cînd zici: „oamenii sînt mari“ sau „oamenii sînt mici“ subînțelegi un termen de comparație: ei sînt mari *față de o furnică*, mici *față de natură*, etc. Care să fie termenul de comparație în cazul exclamațiilor misterioase „ce proști sînt oamenii!“, „ce răi sînt oamenii!“?

Fără îndoială, de cele mai multe ori termenul de comparație e persoana proprie. Omul gîndește și vrea să dea a înțelege: „Ce proști sînt oamenii *față de mine!*“ dar nu îndrăznește să-și exprime astfel gîndul.

De aceia judecățile depreciative de acest fel sînt atît de dese față de cele „apreciative“ corespunzătoare: nici odată nu auzi zicîndu-se spre pildă: „ce deștept“ sau „ce buni sînt oamenii!“

Bine înțeles, intenția de a se lăuda poate fi mai mult sau mai puțin imprecisă și poate chiar lipsi cu totul. Uneori cel ce pronunță frazele incriminate nu gîndește aproape nimic spunîndu-le, cum se întîmplă atît de des cu zicătoriile de locuri comune.

E drept iarăși că uneori e o altă idee care se ascunde sub formele de care ne ocupăm, anume că oamenii sînt mai proști și mai răi decît ai crede cînd îi cunoști prea puțin. Cu acest înțeles formele banale considerate sînt în general îndreptățite. Căci, spre pildă, e o poză aproape universală a oamenilor să-și dea aerul că judecă și se poartă după principii obiective, și inteligența se confundă într-o largă măsură cu obiectivitatea. Și e știut de asemenea că oamenii își ascund răutatea.

* * *

Ce vor oare apologetii modestiei? Par a dori ca Paul Valéry să se considere sincer egal celor ce-l înconjoară. Pentru mine nu încapе îndoială că ar fi imposibil să-l convingi pe Valéry de aceasta; dar chiar dacă lucrul ar fi posibil, de ce să-l dorim? Nu vād întrucît ar fi mai simpatic Valéry cînd s'ar înșela atît de grosolan.

Dacă vrem ca modestia să rămînă o virtute, ar trebui să-i dăm un înțeles puțin deosebit de cel obișnuit. Trebuie să zicem: „Opinia pe care o are cineva despre sine însuși e lucru prea intim ca să-l privească pe altcineva. Dar cu cît buna părere despre sine se manifestă mai discret, cu atît omul trebuie calificat „mai modest“.

De altfel recunoaștem că lipsa de modestie are mult haz cîteodată; totul e dacă te prinde sau nu: de ce i-o fi știind bine lui Nietzsche și rău lui Schopenhauer?

* * *

Platon spune că filozof e acela pe care îl miră unele lucruri de care vulgul nu se miră. Dacă e așa, atunci ce e mai demn de mirarea filozofului și de ce se miră mai puțin vulgul intelectual decît de faptul că, pentru ori care dintre noi, nu e decît un singur *eu* pe lume? Și din acest punct de vedere cea mai mare înfumurare e îndreptățită. Din aproape două miliarde de ființe omenesti cite viețuesc în această clipă, eu singur sînt *Eu*, toți ceilalți nu sînt decît *Ceilalți*. De-a lungul și de-a latul universului nostru de stele, în spațiul fără fund, mai sînt, fără îndoială, viață și gîndire; dar e sigur, de o siguranță absolută, că în universul infinit sînt singurul *Eu*... din punctul meu de vedere. Și atunci, față de această unicitate neîndoioasă, ce importanță mai au eventualele superiorități ale unora din turma de „ceilalți“?

Ioan D. Gherea

Note pe marginea cărților

Joc secund*

Apariția volumului de versuri intitulat *Joc secund* se cuvine să fie semnalată cât mai neîntârziat; o sensibilitate nouă s'a exprimat; odată mai mult, cotidianul a fost învins; poetul a pătruns în mina de aur, și ni-l redă topit în forme nouă.

Numele lui Ion Barbu nu e necunoscut; cine a urmărit revistele noastre literare, în preajma anului 1919, a păstrat de sigur vie amintirea primelor sale versuri; ele n'au intrat în volumul de față, ne mai corespunzând sensibilității actuale a poetului. Aceste prime bucăți sînt caracteristice prin „forța“ care palpită subț învelișul versului clasic, forță care a spart tiparele impuse, căutînd forme nouă de exprimare. Poetul s'a îndreptat spre „mai pur“; prima parte a volumului — de fapt ultima, cronologiceste — ne face să bănuim drama care s'a jucat, și credem a nu greși bănuindu-i desnodămîntul: abandonarea meșteșugului de a face versuri. I se întîmplă (sau i se va întîmpla) lui Ion Barbu ceiace i s'a întîmplat, pe planul genial, lui Arthur Rimbaud, și pe planul talentului, lui Mallarmé: primul, după ce a căutat să exprime inexprimabilul, potența ultimă a expresiei redusă la interjecție, a tăcut, renunțînd la poezie; al doilea a scris „Igitur“, care reprezintă totdeodată culmea și falimentul străduințelor sale. „Joc secund“, titlul primei părți a volumului, cuprinde versuri de factură clasică, al căror conținut e învăluit în ceața ușoară a „neexprimatului“; cuvîntul su-

* Ion Barbu, *Joc secund*, „Cultura Națională“, București 1930.

gerează și ideile apar înconjurate de cearcănul de lumină opalescentă care ne vestește că am trecut pragul controlat de gândirea cotidiană: ne găsim într-o regiune unde cuvintele au alt sens, evocările se îmbină armonios și Țes în jurul nostru o pînză misterioasă:

*Din ceas, dedus adîncul acestei calme creste,
Intrată prin oglindă în mîntuit azur,
Tăind pe înecarea cirezilor agreste,
In grupurile apei, un joc secund, mai pur.*

*Nadir latent! Poetul ridică însumarea
De harfe resfirate ce-în sbor învers le pierzi
Și cîntec istovește: ascuns, cum numai marea,
Meduzele cînd plimbă sub clopotele verzi.*

Prin această preocupare, poetul nostru stă aproape de „suprarealiști”: plecat dela Mallarmé și Rimbaud, îl vedem urcînd suișul spre „absolut“, dincolo de care fi vom pierde urma...

Asupra acestei laturi atît de originale a personalității lui Ion Barbu, ar trebui insistat ceva mai mult, pentru că realizările poetului au avut urmări importante cu privire la gradul de expresivitate al limbii noastre.

In adevăr, n'a trebuit puțină muncă atît din partea înaintașilor săi cît și din partea poetului, pentru a se ajunge la conciziunea de expresie dintr'o bucată ca *Timbru*:

*Cimpoiul veșted luncii, sau fluerul în drum,
Durerea divizată o sună 'ncet, mai tare...
Dar piatra-în rugăciune, a humei despuiare
Și unda logodită sub cer, vor spune — cam ?*

*Ar trebui un cîntec încăpător, precum
Foșnirea mătăsoasă a mărilor cu sare;
Ori lauda grădinii de îngeri, cînd răsare
Din coasta bărbătească al Evei trunchiu de fum.*

sau din versurile care urmează, scrise pentru a sărbători o aniversare (*Statură*):

*Să nu prelingă, să nu pice
Viu spiritul, robît în ea,
La azimi albe să-l ridice:
Sfiit pruncia ei trecea.*

*Sori zilnici, grei, ardeau sub dungă,
Uşor sunau în răsărit;
Şi nori ce nu ştiau s'ajungă
Şi munţii, ciţi va fi-întilnit,*

*Suiiau cu iezerii, să cate
La anii falnici douăzeci.
Vedeau din ceasul ce nu bate
— Din timp tăiat cu săbii reci.*

Secretul faurului care ne-a dat aceste piese rămîne întreg: i-a fost dictat de Muze; dar ciocanul va fi izbit de multe ori nicovală, iar materia calpă va fi zăcut mormane împrejur.

Această muncă poate lăsa indiferent pe amator: criticul, însă, notează bucuros ciştigul realizat.

A doua parte a volumului intitulat *Uvedenrode*, cuprinde bucăţi de inspiraţie şi de tendinţe diverse: unele din ele (*Păunul, Oul dogmatic, Falduri*) ar putea face parte din primul ciclu, pe care l-am examinat; bucata intitulată *Uvedenrode* reprezintă triumful şi, într'o măsură mai mare sau mai mică, falimentul tendinţelor pe care le-am analizat; dar chiar atunci cînd evocarea rămîne turbure, urechea este plăcut surprinsă de muzica cuvintelor. Această preocupare de muzicalitate apare şi în alte bucăţi; puţine versuri au exprimat atît de plastic cîntecul apei, picurată de pe streşini, într'o dimineaţă de primăvară:

*Cir-li-lai, cir-li-lai,
Precum stropi de apă rece
In copae cînd te lai;
Vir-o-con-go-co-lig,
Oase închise afară'n frig;
Lir-liu-gean, lir-liu-gean,
Ca trei pietre date dura
Pe dulci lespezi de mărgean.*

(*In memoriam*)

Din acest ciclu mai fac parte unele bucăţi (*Riga Crypto* şi *lapona Enigel, Paralel romantic*) înrîurite de lirica germană; balada intitulată *Riga Crypto* şi *lapona Enigel* cuprinde versuri de o rară gingăşie.

Ultima parte a volumului e intitulată *Isarlik*: preţioasă evocare a Orientului nostru, această „turquerie” nu putea fi scrisă de cine n'ar fi cetit cu pasiune pe Anton Pann şi pe Conaki. Bucata cea mai reuşită, *Nastratin Ho-*

gea la *Isarlık*, cuprinde versuri ca acestea, în care totul concurează pentru redarea culorii locale:

*Căci, răsărind prin ceață și călărind pe fund,
La dunga unde cerul 'cu apele înșină,
Aci săltat din cornuri, aci lăsînd pe-o rină,
Se războia cu valul un prea ciudat caic :
Nici vîsle și nici pînze; catargul, mult prea mic;
Dar jos, pe lungă sfoară, cusute între ele,
Uscău la vînt și soare tot felul de obiele,
Pulpane de caftane ori tururi de nădragi;
Și, prin cîrpeți pestrițe și printre cute vagi,
Un vînt umfla bulboane dănțuitoare încă.*

*Ce ruginiri de ape trezite și ce brîncă
Lăsară fierul rînced și lemnul buretos ?
In loc de aur, pieptul acelui trist Argos
Ducea o lînă verde, de alge năclăite,
Pe cînd la pupă, trase-edec ca niște vite
Cu țeastă nămolosă și cornulețe mii,
Treceau în brazda undei șirag de răgălii.*

Dar aceste însemnări n'ar fi complete dacă n'am arăta aci cît de adînc Ion Barbu cunoaște și simte folklorul nostru: strania evocare din *Domnișoara Hus* — una din bucățile cele mai caracteristice ale volumului — culminează în *descîntecul* din care reproducem mai jos un fragment; aci, expresia populară sublimată și redusă la esențial, capătă o putere de evocare neobișnuită în literatura noastră; impresia de noapte neagră, catastrofală, mirosind a pucioasă și luminată de constelații ciudate fîi evocă atmosfera satanismului medieval:

*Buhuhù la luna șue
Pe gutue să mi-l sue
Ori de-o fi pe rodie:
Buhuhù la Zodie ;*

*Uhù, Scorpiei surate,
Să-l întoarcă dandarate,
Să nu-i rupă vr'un picior
Cîne ori Săgetător!*

— Ai văzut? Muri o stea.
— Ca o smieură mustea;

*Stea turtită, în hăuri suptă,
Adu-mi-l pe-o coadă ruptă,
Ruptă și de lingură,
Să colinde singură
Toate văile pustii
Unde fierb la pirostrii,*

*În ceaun cu apă vie,
Nărăviții la curvie;
În zemi acre și amare,
Cîți au rîs de fată mare;*

*În grăsime și colastră,
Cîți smintiră vre-o nevestă.*

*Buhuhù, uhù de zor,
Și-înc'odată prin mosor,
Doar i-o da mai mult îndemn
Coadei lingurii de lemn
(Lemn de leac)
Doar l-o întoarce berbeleac
Doar l-o duce vălătuc
Pe ibovnicul uituc!*

*Fluturai la vînt făină,
Sloată se porni, haină;*

*Aruncai și cu pisat,
Piclă deasă s'a lăsat,
Presărai atunci mălai
Și tot cerul îl spălai...*

Ion Barbu este unul din rarii poeți ai noștri care a exprimat misterul unei regiuni așezate la limita dintre lumea reală și lumea în care dimensiunile noastre nu mai au curs:

*Suflete'n pătratul zilei se conjugă.
Pașii lor sînt muzici, innurile-rugă.
Patru scoici, cu fumuri de iarbă de mare,
Vindecă de noapte steaua'n tremurare.*

*Pe slujite vinuri frimitură-i astru'.
Munții'n Spirit, lucruri într'un Pod albastru.
Raiuri divulgate! Ingerii trimeși
Fulgără Sodomei fructul de măceș.*

(Poartă)

Modernă prin preocupările sale de expresivitate, profund românească prin nota-i autentic populară și prin redarea atmosferei noastre de orientalism, poezia lui Ion Barbu apare ca o plantă cu rădăcinile adânc înfipte în solul nostru: vîntul largului i se joacă în frunze; florile sale cu mirezme felurite, stranii și îmbătătoare, au culorile acelea care nu pot fi descrise cu ajutorul cuvintelor; parfum, culoare și muzică se îmbină și ne evocă tot ceiace încîntă omenirea de cînd primul poet și-a încordat lira.

Al. Rosetti

* * *

Un rus în călătorie*

Kant cetea pasionat cărți de călătorie. În vremea aceea cărțile de călătorie aveau un tempo pe atît de domol, pe cît tragediile se mișcau *prestissimo*; — acum raportul acesta s'a răsturnat. Încet-încet mergeau descripțiile, se'nțelege, ca și căruțele de poștă; încet mergeau și considerațiile morale, inevitabile. Pe atunci oamenii nu cunoșteau nedumeriri despre binele și răul universal. Un om extrem de potolit cum era Kant, și în care nu se pomenea, probabil, nici urmă de ceiace numim plictiseală, trebuia să fie un cititor clasic al acelor flegmatice descripții de țări, cu frumoasa și pașnica lor mediocritate de înțelepciuni. Dar vă aduceți aminte că lui Kant i se întîmpla să se mînie pe credinciosul său Lampe, cînd se strica friptura, sau pentru alte neajunsuri casnice. Dacă, în astfel de toane rele, ar fi deschis cartea lui Ehrenburg al nostru, se poate închipui că, în scurt, ar fi izbit-o — poate pe masă, poate chiar mai jos decît masa. Lui Ehrenburg îi zic „al nostru“, pentru că vorba lui e o goană furioasă, cînd mărunță, cînd în salturi de nu-l vezi. În vitrinele prăvăliilor de animale amuzante din provincia nemțească, se văd niște șoareci albi sau țărcați învîrtindu-se cu o paradoxală furie de automați prin minuscule vizuini și coline de carton. Asemenea acestor inocenți posedați se învîrtesc, și sar, și tremură mișcările sufletului călătorilor de astăzi.

Ehrenburg este încîntător de grăbit. În zorul acesta e un joc fără pauză de idei, imagini și impresii, o iritație minunat neobosită, o confuzie uneori prefăcută, alteori reală și inevitabilă, totdeauna fermecătoare; și o afectare de sînge-rece, și un sînge-rece autentic; și o bagatelizare delicioasă a oricărei porniri sentimentale.

* Ilia Ehrenburg, *Visum der Zeit*. Deutsch von Hans Ruoff. Paul List Verlag, Leipzig, 1929.

Dela Finistère, prin Germania, Cehoslovacia, Atena, Tigrad, Trapezunt, la Batum. Ca spațiu e puțințel de tot, pentru norma de deplasare a omului actual. *Mais l'espace ne fait rien à l'affaire*. Massa impresiilor e interesantă zdrobitor. Fiecare notă e saturată de perspective și ecouri. Dacă, la sfârșitul unui asemenea *prestissimo*, îți lași fantezia să se răcorească puțin, te miră și te amuză să vezi, în acest cetățean june (de zece ori june fiindcă e sovietic) pe Rusul vechiu. Căci, orișicum, el își bate joc de Nemți întocmai după vechiul calapod rusec, bine cunoscut din toți clasicii moscoviți: Nemții sînt groși, proști, tipicari, cu desăvîrșire lipșiți de gust, esențial ridiculi. De o sută de ani consumă „intelighenția“ rusească ideologie nemțească, — o consumă, să fie cu iertare, fără originalitate pronunțată; dar în formula rusească Nemții tot proști au rămas. Formula e populară, de varietate rurală ca una ce e rusească, cciace înseamnă: cu atît mai dogmatică și îndărătnică. Străinul rămîne, pentru țaran, iremediabil suspect, inferior în tot felul, iar în deosebi ridicul.

Rusul e, la orice vîrstă, băiat; chiar dacă e din „intelighenție“, greu ajunge, în unele lucruri, la scrupule și nuanțe mintale; băiat, plin de candidă îndrăzneală și prin aceasta totdeauna foarte hazliu. În fond, toată „Evropa“ e un fel de Nemție, caraghios ordonată și — lipsită de temperament. Astăzi băiatul muscal e un *enfant terrible* clasic, — de cînd s'a convins că el are a dicta Evropenilor idealul idealurilor.

Vorbînd de patriotisme felurite, Ehrenburg zice: „mai e și patriotismul rusec; dar acela e de domeniul patologiei“. Ei, da!

Să constați la un tînăr om de condei din anii 1920 persistența viguroasă a punctelor de vedere populare în judecarea altor popoare, e un moment distractiv. Surprînși agreabil, naționaliștii vor găsi în Ehrenburg motive frumoase pentru a cînta impenetrabilitatea superbă a culturilor tradiționale. Despre Carpatoruși risipește Ehrenburg lirism impresionant și continuu: un fel de popor de sfinți, eroi și martiri. Prin urmare, ce s'a zis aici mai sus despre bagatelizarea chestiilor de inimă, trebuie restrîns, — inima nu se escamotează.

După Carpatoruși, în clasificare sentimentală, vin imediat Evreii din Polonia, — Hassidim, bine înțeles, și chiar Polonii, așa antisemiți cum sînt, rămîn „ai noștri“. Îi înțelegem — ne înțeleg, Rușii adică pe Poloni, și reciproc. Cu această notă critică paternă: „șovinismul polon nu e ca pojarul unui băiat de zece ani; samănă mai mult a scleroză neglijată“. Apoi, în fugă, dar foarte cald, un acces de

entuziasm absolut pentru arta țărănească cehă. Cehii orașeni nu prea es bine; sînt un fel de nemțiți.

O scurtă, însă energetică și gravă manifestare de dragoste pentru țărani bretoni. Sînt niște exploatați; omenire sacră prin urmare. E aici o bună complectare a lui Loti, care prea nu văzuse în Bretoni decît subiecte de operă romantică, oarecum.

Ehrenburg a văzut și un oraș spaniol. Indiferent care, zice el; și unul ajunge, Spania avînd caracter exclusiv marcat, — cu atît mai marcat, cu cît în restul Europei orașele sînt monotonizate dezesperant. În Europa occidentală și centrală, probabil. Adevărat că orașele galițiene și ukrai-niene se deosebesc grozav (arhitectural, mai ales) de Malines și Ypres, de Oxford și Upsala, de Rotenburg și Lübeck; însă, la un loc luate, arhitectura și întreg pitorescul urban polon și ukrainian mi-au părut, și ele, grozav de monotone. Frumuseța gimnaziilor și altor „ucilișce“, a primăriilor și a palatelor guberniale, a gărilor și otelurilor din Odessa, Kiew, Poltava, Cracovia, ori Stanislavov, îmi este cu desăvîrșire misterioasă.

Ajunge însă. Am căutat pricină destul acestui mult talentat *frondeur*, — pentrucă e *frondeur*. Nu poți lăsa în pace pe satiricul care-și descopere prea tare dragostele. Rusul care ese din bîrlogul lui a avut totdeauna grijă mare să nu pară „epatat“. Amănuntul este explicabil și procură diverse circumstanțe atenuante.

Notele lui Ehrenburg se urmează în continuă scăpărare de inteligență malițioasă. E vesel, poetic, saturat de imagini, și luminat totdeauna cu idei; adeseori implacabil. O pagină nu e, în cele două sute cincizeci și mai mult, care să n'aibă scena, dacă nu tabloul ei de comicărie superioară și profundă. Fără îndoială, literatul prea năzuos ar zice că metoda e, aproape întreagă, în *Harzreise*; dar astfel de generalități nu-s valabile decît numai în istoria literară. Ehrenburg rămîne om cu avere proprie, — și respectabilă, oricare ar fi analogiile de procedare și spirit.

„Singura achiziție de cultură cunoscută țăranilor băștinași din Georgia este — umbrela de ploaie. E climă umedă aici; totuși, dragostea pentru obiectul menționat are un caracter patologic. Pe un cioban care, deși vremea nu era deloc a ploaie, urca la deal cu umbrela deschisă, l-am întrebat de ce se încarcă cu asemenea lucru netrebuincios. Răspunsul ar fi satisfăcut chiar și pe portarul consulatului turcesc: „Allah singur știe cînd o să dea ploae“.

Provincia franceză: „Cer un pahar de vin de China și mă cufund în plictiseala aceia din care s'a născut literatura franceză — așa cum din sudoare și îngrășăminte se nasc vinurile de preț, — în plictiseala lui Stendhal, a lui Balzac

şi Flaubert, în plictiseala absolută, în plictiseala cunoscută mie din copilărie, din anecdotele cu domnul Dupont, din tăcănitul zarurilor, din agonia înserării, când apusul e trandafiriu poate, — sigur trandafiriu şi pompos, omul însă în faţa bucăţii de brînză la dessert, sau subt plapoma de puf buhavă, e aşa de stupid şi deplorabil. O, plictiseală! O, claritate maestosă a vieţii! Ce e asta? E măsura însăşi a vieţii? Un vis apollinic sublim? Sau nu-i decît triumful bucătăriei de provincie, greutatea mîncărilor, stabilizarea stomahurilor respectabile după zece ani de disenterie, procesul ajuns conştient al prefacerii racilor de mare, a fripturilor de muşchiu şi aperitivelor în sînge, în slănină umană, şi neexistenţa mult dorită?“

„Nu pot pricepe unde îşi scriu Francejii cărţile, fiindcă în Paris o masă de scris e tot atîta obiect de lux cum ar fi, să zicem, un covor de Bucara. Probabil că romanele tinerilor scriitori franceji, aceşti snobi care pendulează dela catolicismul academic la pederastia obligatorie, sînt scrise pe bufetele barurilor americane sau pe mese de toaletă“.

„In Atena, ochelarii cu sticle negre sînt o marfă tot atît de curentă ca la noi în Rusia galoşii de cauciuc: e aici prea mult praf care ustură, prea multe pietre albe, şi un soare fără milă. Poate că ochelarii aceştia apără şi de tragedii sufleteşti: prin sticlele măslinii, lumea îţi apare foarte potolită. Insuperabil luminoasa Acropole se întunecă, iar obrazii vre-tunei Madame Pupadaki încep a semăna cu o bucată de marmură dintr'o dryadă, pe care, dacă putem crede ce spun bătrînii de pe aici, Englezii plăteau cîte o mie de lire sterline. Ah, de am vinde unui lord spleenic pe Madame Pupadaki, cu prospeţimea ei de măslină adevărat grecească şi cu parfumul de „Chypre“ parizian, amestecat cu mirosul de usturoiu al patriei sale!... Cu mirosul ei, Atena aminteşte extraordinar oraşul nostru rusesc Gomel. Capitala Greciei, ca şi oraşul nostru cel lipsit de orice legătură intimă cu lumea antică, samănă prin lipsa lor de canalizare şi specificul miros al bucătăriei lor. Dar în Atena este o stradă — acolo şedea Pangalos înainte de a fi pus la închisoare — o stradă prevăzută cu toate tuburile trebuincioase. In această stradă adevărat fericită funcţionează chiar şi canalul de apă. In celelalte strade curge apa numai din vreme în vreme; e ca şi cu revoluţiile. Apă de băut nu se află în Atena. Se aduce cu căruţa dela 15 kilometri, şi se vinde în doze mici, parc'ar fi liqueur. La sărbători, şi în zilele cînd reuşeşte vre-o „revoluţie“, paharului de apă i se adaogă o bucată de rahat-lucum punctată de muşte. O stradă ca aceia din Atena nu se pomeneste în Gomel. In schimb la Gomel e parcul lui Paskevici, care-i superb, pe cîtă vreme în Atena nu vezi decît pietre, praf şi flori de postav în vitrina Sofiei, modistă

pariziană. Această Sofie e tocmai Madame Pupadaki de care vorbeam“.

Chiar dacă exemplele mele ar fi bine alese, foarte rău ar face cetitorul dacă nu ar lua cartea să o cetească, rînd cu rînd, o dată, de două, de trei ori. Amuză cît douăsprezece filme celebre. E regretabil că amuzarea nu se evaluiază în unități precise, cum se face cu mîncarea în calorii. Cartea lui Ehrenburg îți dă, ca imagini numai, un strălucit și consistent ospăț. Nu socotim efectul tonic al unei inteligențe neadormite. Aici nu se mai poate o măsură comună, prin urmare o compensare cu filmul.

P. Z.

Dragostea lui Osolinski

.....
Dar mai ferice încă ființa de iubire
Ce simte cu'nfocare a dragostei pornire
Și ne'ncetat e gata cu drag a se jertfi!
Căci dulce-i pentru altul și'n altul a trăi.
.....

V. Alecsandri, *O noapte la țară.*

Boleslav Osolinski împlinea patruzeci de ani cînd își pierdu nevasta. Căsătoria lor nu fusese fericită. El, o săvîrșise într'un ceas de rătăcire, mai mult de ciudă, după o dragoste nenorocită pentru o cochetă fără inimă, care, după ce-și bătuse joc de dînsul timp de doi ani, se căsătorise cu alt pețitor mai bogat. Ea, îl luase fiindcă vremea căsătoriei sosise pentru dînsa de vre-o cîțiva ani fără ca s'o fi cerut nici un bărbat din lumea ei, căci era o fată fără zestre, fiindcă Osolinski purta un nume vestit și, cu toate că averea îi era încurcată, avea în perspectivă o clironomie însemnată.

Se luară fără ca unul să resimtă pentru celălalt măcar un pic de dragoste; nu trecuse trei luni și amîndoi se îndreptă din nou de mărimea greșelii făcute: deosebirea de creștere, de caracter, de fire, de aplecări, puseseră între dînșii o prăpastie.

Fiecare din ei era jicnit de răceala ce o simțea în celălalt, dar prea mîndri pentru a-și mărturisi starea sufletească în care se aflau, se sileau să și-o ascundă prin toate chipurile. Și ziceau vorbe duioase, schimbau desmierdări menite a fi calde, dar cuvintele, nefiind pornite din inimă, sunau falș și nu găseau răsunset, desmierdările fiind silite rămîneau reci, lipsite de dulceață, adesea amare. Cu timpul abisul dintre

dinșii cresc, trăiau împreună, dar fiecare ducea o viață suflătoare străină de aceia a soțului.

Soarta îi prigonii: boli, pagube materiale și dezbinări de familie le otrăveau traiul. Nici unul din ei nu găsi în celalt mângăerea și sprijinul trebuitor pentru a alina amărăciunea de care era cuprins. Rămaseră astfel șaptesprezece ani, străini unul de altul, fără altă legătură decît jugul de nevoi sub care se chinuiau. Când o boală nemiloasă puse în sfîrșit capăt mizeriilor ei, Osolinski se simți mai desnădăjduit și mai amărît decît în timpul vieții lor comune căci, la celelalte chinuri, se adăogea acuma remușcarea.

Și-aducea aminte că jurase acelei biete fete să fie sprijinul ei pe viață, să nu cruțe nimic pentru a o face fericită și era silit să-și mărturisească că acest jurămint nu fusese ținut: soția lui murise fără părere de rău, căci pentru dînsa viața fusese numai un lanț de dureri și un șir de chinuri.

Intr'adevăr, ea nu fusese în stare să-i aducă măcar o clipă de fericire; din pricina acestei căsătorii tinerețile i se trecuse reci, fără nici o bucurie a inimii, și pierduse anii cei mai frumoși ai vieții, dar ea fusese și mai nenorocită.

Grija luptei pentru trai, pentru izbînda care nu venise, fusese pentru el o diversiune, mulțămită căreia putu de multe ori să uite răceala căminului și apoi el făcuse uz de privilegiile tolerate de societate bărbatului pentru a-și procura aiurea distracțiuni. Dar ea, sărmana, nu putuse să recurgă la asemenea diversiuni; pentru dînsa nimic nu venise să-i înveselească jalea.

Da! Ea nu-l iubitese niciodată, nu-și dăduse silința să-l înțeleagă, nu-i adusese sprijinul la care era în drept să se aștepte, greșise către dînsul. Dar el? El, bărbatul, el, ființa tare și puternică, n'ar fi putut el oare să-și dea mai multă osteneală pentru a aduce între ei o înțelegere, o împărtășenie de cugete? N'ar fi putut el oare să-i cîștige iubirea, dacă și-ar fi dat silința să cunoască mijloacele prin care acea iubire putea să fie cucerită? Dar el, neiubind-o, făcuse prea puțin pentru a-i cuceri inima. Și acuma, mici îi păreau greșelile ei pe lângă păcatele lui! Mîndria îi era smerită, cugetul îl muștra cu asprime văzînd că nu numai nu fusese în stare să facă viața ușoară acelei ce o luase de soție, dar chiar că adesea i-o amărise.

Era subț înrîurirea acestor simțiri, cînd sosi veștea izbucnirii răscoalei polone de la 1863. Strămoșii lui combătuse alături cu Piaștii pentru întemeierea regatului polon. Paginile istoriei naționale erau pline de numele lor: ei, după ce jucase un rol cinsteș atît în războaie cît și în sfaturile țării, îi rămăsese credincioși în ceasurile de răstriește. Când trei mari puteri se înțeleseră pentru a săvîrși acea mișelie monstruoasă ce se numește împărțirea Poloniei, toți

Osolinskii, mari și mici, alergară sub steagul glorios urmat de ei de atâtea veacuri. Tadeu, bunul lui Boleslav, căzu lângă Kosciusko la Maciejowice. Când, la 1830, Polonii făcură încercarea desnădăjduită de a scutura jugul muscălesc, Ian Osolinski, tatăl lui Boleslav, deși era acuma bărbat în vîrstă, alergă din fundul Galiției pentru a se înrola ca simplu soldat în oastea națională și a găsi un sfîrșit falnic la Ostrolenka.

Crescut de o mamă patriotă, Boleslav moștenise simțimintele părinților lui și tinerețile i se trecură în așteptarea reînvierii Poloniei. Guvernul austriac căutase de la început să atragă nobilimea polonă: se oferise atît lui Ian cît și lui Boleslav demnități însemnate, un titlu, dar ei respinsese aceste propuneri cu dispreț, găsind că un titlu străin nu putea decît să micșoreze strălucirea numelui lor și nevoind să se bage slugi la asuprașitorii neamului polon.

La vestea celor dintăi lupte, uită toate durerile și toate amărăciunile trecutului. I se păru că se naște pentru a doua oară și, de astă dată, la o viață falnică și măreață. Mizeriile din trecut, zilnicele necazuri, odioasele griji materiale, erau să fie înlocuite prin lupta cu sabia în mîină pentru Polonia lui iubită, prin fala războinică, prin izbânda și mîntuirea din robie a nefericitului dar nobilului neam polon, sau... prin moarte. Dar prin o moarte mai frumoasă și mai vie decît înșăși viața, prin moartea pe cîmpul de bătaie, în bubuitul tunurilor și în sunetul trîmbițelor. Un fior îi scutura tot trupul și închipuirea lui bogată vedea desfășurîndu-i-se dinaintea ochilor lupte crîncene, vitejii nepomenite și izbînzi strălucite.

Vedea Rușii gonîți din Polonia și Statul polon reconstituit, apoi noi războaie, recucerirea provinciilor răpite de Austria și de Prusia și reîntemeierea Poloniei Mari din Carpați până la țarmul Mării Baltice.

Fără a pierde timp, desfăcu tot ce avea și, adunînd împrejuru-i o ceată de voluntari galițieni, ajunse fără greutate la cartierul general al lui Sangievicz.

Întăiu obținu comanda trupei aduse de el și fu însărcinat cu mici expedițiuni, din care avu norocul să se întoarcă totdeauna cu izbîndă, dînd dovezi de o îndrăzneală și de un sînge-rece uimitor. Cu încetul trupa i se mări, i se încredință comanda unui regiment de ulani, conferindu-i-se gradul de colonel. Cercul expedițiunilor i se lărgi, cu el îi crescū și renumele. Veșnic învingător, chiar în întreprinderile cele mai nebune, devenise spaima Rușilor. Cazacii nu mai îndrăzneau să-i stea împotrivă și, cînd zăreau ulanii lui, o rupeau de fugă chiar cînd erau în număr întreit de mare. Neădormit și neobosit, hărțuia armata rusească zi și noapte, intercepta toate convoiurile, o lovea cînd în cap, cînd în coadă, cînd în flancuri. Deși era totdeauna cel dintăiu la năvală și se arunca orbește în focul cel mai cumplit, se părea că viața îi este vră-

jită: nici glonții, nici sabia nu se puteau atinge de el. Polonii îl poreclise Boleslav Chrobry * după porecla celui dintăiu rege polon al cărui nume îl purta.

Însă acest războiu nu era acel visat de dînsul, nu avu parte de bătălii mari în cîmp deschis, era silit să facă un război de partizani în care surprinderile și cursele jucau rolul de căpetenie. Disproporțiunea puterilor era prea mare pentru ca Polonia să fi putut cuteza să se măsoare cu Rușii în cîmp deschis. Osolinski își putu da seama de pe atunci cît de nesocotită fusese mișcarea și cît de zădarnică era nădejdea unei izbînze finale.

Desnădăjduirea de care se simți cuprins îi mai mări încă îndrăzneala: căuta acuma moartea cu tot înadinsul. În sfîrșit, farmecul de care părea ocrotit până atunci se rupse.

Însărcinat să aducă în tabăra insurgenților un convoiu de arme și de munițiuni adunate în Galiția, izbuti să-l treacă peste graniță, îl strecură printre corpurile rusești, și era să ajungă cu el la destinație, cînd se văzu lovit fără veste de două regimente de dragoni. Polonii se luptară cu înversunare, dar la urmă, copleșiți de număr, se văzură zdrobiți și risipiți în mai multe pîlcuri, iar Osolinski căzu cu pieptul străpuns de doi glonți. Vre-o zece Poloni, nevoind să lase trupul șefului lor iubit în minile Rușilor, se aruncară asupra lui și, după o luptă desnădăjduită, unul din ei izbuti să-l ridice de la pămînt și luîndu-l pe cal, goni spre granița austriacă.

II.

Rănitul, în nesimțire absolută, fu adus la casa doamnei Sanguszko, o văduvă cunoscută pentru sentimentele ei patriotice, a cărei moșie se afla chiar la graniță. Medicul chemat în grabă nu dăduse decît puțină nădejde: glonții străbătuse plămînul stîng, eșind pe la spinare și pierderea de sînge fusese foarte mare. Rămase zece zile în această stare; i se aștepta sfîrșitul dintr'un moment într'altul, dar constituția lui puternică, ajutată de îngrijirile neobosite ale doamnei Sanguszko și ale fiicei sale, repurtă în sfîrșit izbîndă în această luptă între viață și moarte. Cînd își reveni în fire, Osolinski, văzîndu-se într'un loc străin, se uită lung împrejur și întrebă cu un glas slab:

— Unde sînt?

— La prieteni, răspuse încet un glas cam grav și îndușat, dar de o nespusă dulceață.

Și înaintea ochilor lui uimiți, se arătă o gingașă ființă cu părul auriu cu sprincenele și ochii negri, cu trăsături atît

* Viteazul.

de dulci și atît de frumoase încît rănitul se întrebă dacă se află în fața unei fete sau vede un înger în vis.

— Cine ești, întrebă el.

— Sînt o fată polonă care se roagă zi și noapte pentru izbînda luptei sfinte purtată de frații noștri, răspunse ea. Te aflî în casa mamei mele, văduva unui Polon mort în surgun la Irkutsk. Astăzi ești afară de primejdie, dar ai fost foarte bolnav și doftorul a spus nu cumva să te lăsăm să vorbești, căci altfel viața ți-ar fi din nou pusă în primejdie.

Cu toată injoncțiunea, Osolinski ar fi dorit să-i pună mai multe întrebări, dar slăbiciunea îi era atît de mare în cît nu-i fu cu putință să mai scoată un singur cuvînt. Zilele următoare le petrecu într'un fel de toropeală, trezindu-se numai din cînd în cînd, pentru a lua puțină hrană ce-i era dată cînd de frumoasa ființă cu care vorbise, cînd de o damă îmbrăcată în negru, cu părul sur, dar pe fața căreia se vedeau urmele unei frumuseți neobișnuite. Cu încetul puterile îi reveniră și putu să afle dela doamna Sanguszko și de la Biela *, așa se numea tînăra fată, toate amănunțimile scăpării lui.

Rănile îl ținură în pat timp de mai multe săptămîni, iar însănătoșirea nu putea să-i fie deplină decît după patru luni.

Pentru a nu-l lăsa în prada urîtului, doamna Sanguszko și cu Biela ședeau aproape toată ziua cu dînsul, dar munca cîmpului începînd, gazda lui, aflîndu-se în împrejurări strîmtorate și fiind silită de ele să se ocupe singură cu conducerea moșiei și a casei, Osolinski rămînea mai mult singur cu Biela. Pieptul lui avînd trebuință de cea mai mare cruțare, medicul îi recomandase să vorbească cît se va putea mai puțin dacă nu de loc. Pentru a-l distra, Biela îi cetea ziarele și din cărțile aflate în casă.

Pe lîngă colecția întregă a autorilor poloni, fata, care, ca mai toate Polonezele din lumea cultă, vorbea bine franțuzește și nemțește, mai posedea aproape toate operele clasice scrise în aceste limbi.

Pentru Osolinski scrierile poeților poloni erau departe de a fi noi: le cetise în tinereță cu însuflețire, cele mai însemnate le știa pe de rost, dar nici odată nu simțise frumusețile lor așa de adînc cum le simți cînd le auzi rostite de Biela.

Niciodată căldura, puterea și patima versurilor lui Mickievicz nu-i pătrunsese inima, nu se impusese minții lui ca acuma cînd ieșeau din buzele rumene ale copilei, cînd erau zise de glasul ei grav și cald. Frumusele pasaje din „Dziadi“ ** în care acest neîntrecut cîntăreț al iubirii, pentru care iubirea este puterea universală stăpînind întreg țitorul, cîntă

* Alba.

** Moșu.

durerile dragostei lui nenorocite, îl mișcau acuma adînc, atîngînd într'însul coarde amorțite de mult și aducîndu-i lacrimi în ochi fără ca să-și poată talmăci pentru ce.

Dar, dacă glasul ei era nespus de dulce cînd zicea cînteculele în care meșterul cîntă iubirea cum nu a cîntat-o încă altul, acest glas nu-l mișca mai puțin cînd rostea strofele înflăcărate de iubire de neam din „Conrad Wallenrad“. I se părea atunci că aude clopotele sunînd într'o dungă pentru a chema poporul la răscoală, că vede armele lucind la soare și steagurile filfiînd în vînt; un fior îl scutura de la creștet pînă la talpă și era cuprins de un dor nebul de a sări din pat pentru a alerga în mijlocul tovarășilor lui de luptă. Iar cînd Biela citea poemele lui Slovoski, acel poet al patimilor, lui Osolinski i se părea că printr'o minune netălmăcită glasul ei făcea să dispară tot ce este nemăsurat în patima lor, făcînd să răsară numai armonia versului, bogăția închipuirii și puterea cugetării. „Tatăl Ciumașilor“ îl lăsa mișcat dar nu des-nădăjduit, grozăviile din Silla Veneda dispăreau.

Krasinski nu-i plăcuse pînă atunci, nu înțelegea misticismul lui, îl găsea incolor, dar Krasinski cetit de Biela fu pentru dînsul o revelațiune, căci fata puneă în relief toată gingașia și toată înălțimea lui de cuget, iar misticismul pînă atunci neînțeles al poetului devenea în gura ei o rază de speranță, un izvor de mîngăere.

Cînd Biela, obosită de cîțire, depunea cartea pentru a lua în mînă broderia sau cusutura, dacă glasul ei nu mai desmierda urechea și nu mai mișca inima și mintea lui Osolinski, în schimb ochii i se răsfațau privind dulcea ei față, descoperind pe fiecare zi în gingașele ei trăsături cîte o frumuseță, cîte o minune nouă, cîte un nou motiv pentru poema ce fără a-și da sama începuse s'o compună în adîncul sufletului.

Cînd, pentru întăia oară, putu să se scoale din pat și să iasă pe terasă ca să răsufle aerul cald al unei frumoase zile de Maiu, făcu primii pași răsămat pe brațul Bielei. Oșteanul vajnic, groaza oștirii rusești, de-abia se ținea pe picioare și fără de sprijinul acelu braț fraged el s'ar fi prăbușit la pămînt. Deși de statură mijlocie și redus de suferințe, era om puternic: încercarea fu grea pentru fată, dar ea, încordîndu-și puterile, izbuti să-l așeze pe jilțul ce-i era pregătit.

Rănile de la piept erau aproape închise și acuma putu, deși cu multă măsură, să înceapă a convorbi cu frumuseța lui îngrijitoare. Cetirile fură urmate de aprecieri asupra operelor cetite. Osolinski cunoștea pînă atunci numai chipul și glasul Bielei; începu acuma să facă cunoștință cu mintea ei, să pătrundă în inima ei și, ceiace descoperi, îl încîntă poate chiar mai mult decît frumuseța ei.

Intimitatea între ei devenind din zi în zi mai mare, Biela,

Iepădînd orice sfiială, începu să desvăluiască parte din ce gîndea cu mintea și din ce simțea cu inima. Ii povesti impresiunile ei din copilărie. Ii spuse cît iubise pe tatăl ei și cît de fericite fusese zilele copilăriei între acei doi părinți iubitori, durerea ce o cuprinsese cînd el fu arestat la Varșovia de guvernul rusesc sub cuvînt de propagandă revoluționară, desnădăjduirea, nimicirea ei și a mamei cînd o scrisoare oficială, rece și nemiloasă, le vesti moartea lui grabnică. Ii povesti cum doamna Sanguszko căzuse greu bolnavă la auzul acelei vești cumplite, cum ea o îngrijise zi și noapte rugîndu-se necontenit pentru îndreptarea ei. Apoi urmară amintiri din copilărie, întăiele ei impresiuni de față mare, aprecieri asupra puținului ce văzuse din lume, asupra cărților cetite, mici amănunțimi asupra vieții ei de toate zilele.

Și lui Osolinski i se părea că cu încetul se risipește o ceață și că privirile lui pătrund într'un raiu necunoscut și nebănuit de el pînă atunci: da, inima și mintea acelei fete alcătuiau un raiu.

Inima era o inimă de înger, de o blîndeță, de o curățenie și de o bunătate întrecînd orice așteptare a lui. Toate aplecările ei erau dulci și blînde: sila, violența, ura, răzbunarea erau lucruri neînțelese de ea, avea groază de ele. Crezul ei era iubirea și ertarea. Și această inimă era întovărășită de o minte aleasă, gingașă dar vie, o minte pricepînd cu înlesnire, setoasă de a ști, iubitoare de tot ce este frumos și bun. Și simțea că acea minte și acea inimă erau gata să se însuflețească pentru orice simțire, pentru orice faptă nobilă, că jertfa era pentru ele un lucru firesc dela care nu s'ar fi dat niciodată înapoi, că erau unite cu o voință vie deși blîndă și cu o nemărginită putere de a suferi în tăcere.

Ea-și iubise părintele mai mult decît orice pe lume și Rușii îl ucisese; era Polonă pînă în fundul inimii; pentru mîntuirea neamului polon și-ar fi dat viața cu fericire, și Rușii apăsau Polonia cu o cruzime neomenoasă, dar, cu toate aceste, Biela nu simțea ură pentru Ruși. Inima i se sfișia cînd auzea cruzimile a căror pradă era neamul ei, ochii i se umpleau de lacrimi cînd se gîndea la părintele iubitor și bun ce-l pierduse, dorea din inimă izbînda cauzei polone, și se ruga necontenit pentru acea izbîndă, dar ură nu simțea pentru acei ce-i sfișiaseră inima, căci pentru ură nu era loc în acea inimă.

Și Osolinski simțea că o iubește cum nu iubise încă în viața lui: nu-i erau numai ochii plini de icoana ei frumoasă, dar întreaga lui ființă, inimă și minte, îi erau robite de acea copilă.

Cînd pentru întăia oară fu silit să-și mărturisească că iubește pe Biela, era sub stăpînirea unei beții de un farmec nespus: nu iubise de atîta vreme.

I se părea că de la întâia lui tinereță și până atunci, toată ființa îi fusese amorțită de gerul unei ierni crîncene și că acuma, deodată, se trezește într'o primăvară plină de încîntări. I se părea că acuma soarele este mai viu și mai cald, cerul senin mai albastru, că vîntul ce bate îi desmiardă inima cu o nemărginită dulceață, că viața este un nesfârșit suris.

Sub stăpînirea acestui farmec răpitor nu se gîndea la viitor, nu se întreba de este cu puțință ca el să fie iubit vreodată de Biela, de va putea ca să fie vreodată a lui. Simțea în suflet o voluptate intensă, nemărginită, și repeta într'una : „o iubesc !“ Și-i părea numai rău că nu poate arunca acest strigăt cu gura mare lumii întregi.

Iar cînd, într'o zi, își puse întrebarea : „dar ea oare, să mă poată iubi vreodată ?“ Se gîndi îndată la sărăcia lui și, mai ales, la cumplita deosebire de vîrstă dintre dînsii, stavile uriașe înaintea cărora ar fi trebuit să piară orice nădejde.

Dar, fiind încă sub farmecul izvorît din această nouă înflorire a inimii, plin de voluptatea de a iubi, se resemnă cu ușurință zicîndu-și :

„Nu va fi a mea niciodată, sînt prea bătrîn pentru a fi iubit de ea, prea sărac pentru a mă gîndi să-i cer să-mi împărtășească soarta, dar nimic nu mă împiedică s'o iubesc cît voi trăi : voi putea să-mi mîngăi ochii privind-o, să-mi desmierd inima ascultînd-o. Iubirea mea fiind fără nădejde, va fi cu atît mai aleasă, mai demnă de ea. Ea va fi de acum idealul, icoana frumuseții, a bunătății. O voi adora de departe : cînd mă voi simți desnădăjduit și amărît, voi veni la dînsa și privirea ei va alunga din mine orice mîhnire iar glasul ei cel dulce va vărsa mîngăierea în sufletul meu. Astăzi sînt fericit căci trăesc lîngă ea, toată ziua o văd, o aud ; de ce să tulbur această fericire prin visuri nebune, ea este destul de mare așa cum este“.

Dar dorul de a fi iubit, de a ști că inima ei bate într'o bătaie cu inima lui, această întregire a oricărei iubiri puternice își croise acuma drumul : în curînd dorul de a fi iubit de Biela puse pe ființa lui stăpînirea cea mai desăvîrșită. Se luptă întăiu cu el, se sili să-l înlăture, dar vijelia stîrnită într'însul crescînd mereu, îi lăsă voința învînsă, nimicită.

A fi iubit de Biela, a ști că acea inimă împarte același dor cu inima lui, că ea bate întregă pentru dînsul, că este plină de el precum inima lui este plină numai de ea, a vedea în ochii ei o rază dumnezeiască, care să-i vestească acea fericire nespusă, a auzi eșind din buzele ei cuvintele sfinte : „te iubesc !“ era o fericire ce i se părea prea mare pentru a putea fi atinsă și, totuși, era cuprins de un dor nebun s'o ajungă. Și de ce oare să nu poată să aibă parte de ea ?

Deosebirea de vîrstă era într'adevăr mare, dar ar fi fost el oare cel dintăiu bărbat de patruzeci de ani ce ar fi făcut să

tresară inima unei fete de douăzeci și doi ? Iși aducea aminte că fusese o vreme, și nu prea îndepărtată, în care privirea femeilor se oprea cu drag asupra lui.

Care tânăr ar fi putut să ofere Bielei o iubire mai mare, mai adevărată, mai tânără decât aceia de care era cuprins el ?

El nu-și risipise ca alții puterea de iubire bucățică cu bucățică într'o mulțime de aventuri; nu, inima lui rămăsese închisă aproape douăzeci de ani și puterea de iubire se păstrase întreagă, neatinsă, numai amorțită.

Iubirea lui pentru Biela, departe de a fi gîrbovită, avea toată însuflețirea, tot avîntul iubirii curate ce o resimțise odată în tinereță, dar, deși cu multă patimă, cu mai puțin egoism, cu mai mare aplecare spre jertfă. Iubirea lui era demnă de aceia pe care o iubea: știa că nici o silință pentru a o face fericită nu-i va părea prea grea. Era încredințat că va găsi în inimă și în minte mijloace pentru a întîmpina aspirațiunile și dorințele ei. Căci el cunoștea acuma aspirațiunile și dorințele Bielei. Știa că ea nu se gîndește la deșertăciuni lumesti, că idealul ei de fericire nu este mulțămirea unor instincte de lux sau a unui dor nemăsurat de plăceri. Știa că pentru dînsa luxul suprem, plăcerea, fericirea cea mare, era certitudinea de a avea lîngă ea o inimă caldă și iubitoare care să poată neconținut împărtăși aceiași căldură și aceiași iubire cu inima ei, un suflet iubitor care să fie întreg al ei, căruia să se poată hărăzi fără preget, căruia să se poată încrede în totul și în toate.

Și nu erau oare aceste aspirațiuni ale ei și aspirațiunile lui ? Nu visase oare și el din cea mai fragedă tinereță același vis de fericire și nu fusese oare neîmplinirea acestui vis pricina care îi cernise și-i omorîse întreaga viață ?

Era sărac, jertfise pentru țara lui cele de pe urmă rămășițe ale averii părintești, nu putea să dea Bielei, nici luxul nici chiar îndemînările cu care ar fi vrut s'o înconjure. Dar se știa încă puternic în sănătate și în minte: și-aducea aminte de propunerile făcute lui de guvernul austriac. Astăzi cauza polonă era pierdută, dacă nu cu desăvîrșire, cel puțin pe mai multe decenii, numai cîteva cete de insurgenți se mai zbăteau cu desnădăjduire împotriva colosului moscovit iar zdrobirea lor definitivă nu putea să întîrzie mai mult de cîteva luni și cu dînsele dispărea ori-ce nădejde de viitor apropiat pentru Poloni.

Iși făcuse pe deplin datoria către țară, îi era permis acum să se gîndească și la el.

Renumele lui de cinste, înrudirea și relațiunile cu cele mai de frunte neamuri din Galiția îi puteau procura în orice moment o stare mulțămită căreia s'ar fi găsit la adăpostul nevoilor materiale și ar fi putut oferi Bielei o viață, nu numai liniștită, dar chiar plăcută.

În lungile lor convorbiri se încredințase că între ea și el sînt o mulțime de aplecări și de aspirațiuni comune, simțea că ei nu i se urăște în tovarășia lui, că această tovarășie era plăcută fetei. Biela era o ființă fără meșteșug; de cînd cunoștea pe Osofinski mai bine, vorbea față de el fără sfială; neavînd nimic de ascuns din ce gîndea, spunea ceiace gîndea. El știa că o femeie, și mai ales o fată, oricît de francă ar fi, are totuși gînduri și simțiri ce le ascunde unui prieten, păstrînd destăinuirea lor numai pentru alesul inimii. Dar Osofinski nu se îndoia că simțirile și gîndurile nemărturisite de Biela nu puteau decît să fie o sinteză sau o chintesență a celor mărturisite și dacă într'însa erau dorințe și aplicări ascunse, mulțămirea lor era lucru ușor pentru o iubire ca a lui.

III.

Acuma închipuirea îi rătăcea pe o cale plină de vedenii fermecătoare; vedea pe Biela soția lui și înaintea ochilor îi treceau icoanele unei vieți încîntătoare; visa din nou toate fericirile visate la vîrsta de douăzeci de ani. Și cînd se trezea din vis și privea pe Biela, i se părea că n'are decît să întindă mîna pentru a face din vis o realitate, era cuprins de un dor nemărginit de a-i spune cu gura ceiace simte cu inima.

Însănătoșirea îi mergea repede, rănile erau închise, pu-terile îi revenise și începuse să facă lungi primblări pe jos cu Biela.

Dar această însănătoșire îl mîhnea, căci vedea apropiindu-se cu pași repezi momentul în care trebuia să se despartă de iubită. Era însă hotărît să nu lase să treacă acel ceas fără a-i destăinui iubirea lui și fără a o întreba dacă în sufletul ei este vre-un îndemn care s'o împingă să-și lege soarta de soarta lui.

El cerceta acuma orice privire ce-i arunca Biela, orice cuvînt rostit de dînsa căutînd să descopere în ele un semn de iubire. Dulci erau privirile Bielei căci ochii ei cei negri, fiind oglinda unei inimi dulci și blînde, nu puteau să reflecteze decît simțirile ei dulci și blînde. Dar i se părea că atunci cînd ei se opresc asupra lui, privirea lor devine și mai dulce decît de obicei. Vorbele ei erau totdeauna blînde și bune, dar cînd ea îi vorbea lui, i se părea că glasul ei devine mai cald și mai duios. Cînd el îi vorbea de dînsul, de viața lui trecută, Biela îl asculta cu un interes mai viu, cînd povestea nenorocirile lui — acelea ce puteau să fie spuse unei fete, — sau vre-o nedreptate suferită de el, descoperea cu o nespusă bucurie că privirea i se cernește, și că adesea ochii i se umezesc, iar cînd povestea vre-un fapt ce-i fusese plăcut, vre-una din rarele izbânzi ale vieții lui, privirea Bielei se înveselea și față îi era luminată de o plăcere vădită.

Erau oare acestea semne de iubire sau trebuiau numai puse pe sama unei afecțiuni prietenești, aproape frățești? Împrejurările în care fusese adus în casa acestor femei cu sufletul pătruns de iubire de neam, lupta împotriva morții din care îngrijirile lor eșise biruitoare, nu erau ele oare temeieri destul de puternice pentru ca el să nu mai fie privit de Biela ca un străin? Era lucru firesc, simțire femeiască ca ea să resimtă un interes deosebit pentru el după ce-și dăduse atîta osteneală ca să-i păstreze viața. Nu, n'avea nici o dovadă că Biela îl iubește.

Dar, pe de altă parte își zicea că împrejurările în care se'nțînise cu dînsa puteau prea bine să fi dat naștere în inima fetei unei simțiri mai gingașe și mai calde decît simpla prietenie. Și, dacă o asemenea simțire avea ființă, cum ar fi putut Biela s'o arate? Nu era ea oare ținută s'o ascundă așteptînd, pentru a o destăinui, mărturisirea lui?

Era hotărît să-i vorbească, prilejurile nu-i lipsiau căci petrecea aproape toată ziua singur cu dînsa. În fiecare dimineață își zicea: „astăzi îi voi vorbi”, dar în momentul în care era decis să-și mărturisească iubirea se vedea cuprins de un tremur, o spaimă cumplită îi oprea cuvintele pe buze. El care înfruntase atîtea primejdii fără ca să fi simțit vreodată că inima îi bate mai răpede, era cuprins de frică înaintea acestei copile căci, până atunci, își pusese în joc numai o viață ce nu fusese altceva decît un vis urît și, acuma, avea un vis încîntător în care sfîrșitul vieții lui îi apărea ca un raiu de nespusă fericire și tremura ca nu cumva răspunsul ce-l va primi să nu-i risipească visul lăsîndu-l pradă unei jăli cu mult mai amară decît toate jălile din trecut.

Dar însănătoșirea devenindu-i deplină, nu mai avea nici un prilej pentru a-și prelungi șederea în casa doamnei Sanguszko, trebuia să plece. Într'o dimineață își jură și ie însuși că nu va părăsi pe Biela fără a-i fi spus ceiace avea de spus și fără a-și cunoaște soarta. În decursul zilei diferite împrejurări făcură că nu putu să rămînă mai mult timp singur cu Biela, dar sara, după masă, pe cînd se aflau tus-trei în grădină, doamna Sanguszko fu chemată în casă pentru niște afaceri, de ale gospodăriei și Osolinski rămase singur cu fata.

Era o noapte de Iunie, senină, luminoasă și caldă; frunzetul des al copacilor din grădină părea argintit de razele lunii; din cînd în cînd o adiere ușoară a vîntului mișcîndu-l, freamătul lui ușor se amesteca cu cîntecul greurilor și cu ciripitul din ce în ce mai slab al păsărilor și deodată, o privighetoare începu să cînte.

Biela dînd un semn de surprindere zise:

— Credeam că timpul în care cîntă privighetoria a trecut.

— Cine știe, răspuse Osolinski, ce împrejurări protivnice au împiedicat-o a-și spune până astăzi cîntecul de iubire. În orice caz, întîrzierea mărindu-i dorul, i-a mărit și puterea de a-l exprima căci nu mi-aduc aminte să fi auzit în această primăvară pe alta cîntînd cu atîta meșteșug.

— O, zise Biela, cuvîntul meșteșug îmi pare rău ales cînd este vorba de iubire, căci o iubire adevărată nu se gîndește la meșteșug. Inima care iubește se mărginește, pentru a-și împărtăși simțirile, să talmăcească prin graiu ceiace resimte fără altă podoabă; farmecul cel mare al cuvintelor de iubire nu poate fi decît chiar lipsa de orice fel de meșteșug.

— Atunci, zise Osolinski, poate că cuvintele mele să găsească un răsunset în inima dumitale, căci nemeșteșugite și din suflet sînt pornite... Biela! te iubesc cu toată puterea sufletului. A fi iubit de dumneata este astăzi singura țintă a vieții mele, nădejdea în puterea căreia trăesc. Știi că-ți pot oferi numai...

Biela, care la auzul acestor cuvinte rămasese mută de surprindere, se sculă și întrerupîndu-l cu glasul schimbat, zise:

— Domnule Osolinski, te rog... nu mai urma. Este de datoria mea să nu te las să urmezi... Ah, Doamne!... Ce rău îmi pare!... Ah, ce nenorocită sînt!

Și pe fața ei era întîmpărită o mîhnire vie, o tulburare adîncă.

Osolinski încremenise, o suferință nespusă îi strîngea grumazul și-i oprea aproape bătăile inimii.

— Domnule Osolinski, reluă Biela după un moment de tăcere, te știu un bărbat nobil în toată puterea cuvîntului, îți cunosc inima aleasă: iubirea dumitale este vrednică să facă mîndria și fericirea oricărei femei, dar eu... nu te pot iubi căci... iubesc pe altul... cu care sînt logodită.

Pe Osolinski parc'ar fi căzut trăsnetul; simți singele înghețîndu-i în vine și un vâl i se puse dinaintea ochilor. Ar fi vrut să vorbească, dar mîntea îi era nimicită și buzele nu-i erau în stare să alcătuiască un cuvînt.

— Cunoscîndu-te cum te cunosc, urmă Biela, înțeleg toată cruzimea vorbelor mele și n'am cuvinte pentru a-ți arăta durerea ce o resimt văzîndu-mă pricina suferinții dumitale. Am pentru dumneata o stimă nemărginită, o afecțiune prietenească și sinceră, nu știi cît mă doare văzîndu-mă silită să-ți pricinuesc atîta durere.

Și ochii fetei erau plini de lacrimi.

— Ah! de ce mi-ați ascuns faptul logodnei dumitale, întrebă Osolinski cu un glas desnădăjduit! N'ași fi avut visurile nebune pe care le-am visat crezîndu-te slobodă!

— Am vrut în mai multe rînduri să-ți destăinuim acea-

stă legătură, dar, fiind legate cătră logodnicul meu s'o ținem ascunsă n'am putut vorbi fără a avea încuviințarea lui; i-am scris pentru a-i cere această învoire dar răspunsul nu ne-a sosit... Nu ne-am gândit că tăcerea noastră ar fi putut să aibă asemenea urmări.

— Virsta mea vă părea o pavază destul de puternică împotriva iubirei, zise Osolinski cu amărăciune.

Biela deschidea gura ca să răspundă cînd se auzi glasul doamnei Sanguszko chemînd-o. Ea se îndreptă spre casă și Osolinski o urmă în tăcere.

Visul strălucitor visat de dînsul, pierise acuma pentru totdeauna de dinaintea ochilor lui: se găsea în fața realității reci, jalnice, nemîngăiate, mai rece, mai jalnică și mai nemîngăiată acuma în urma încîntărilor visate. Cînd se găsi singur în odaia lui, izbucni într'un ris sălbatec: ce nebun fusese el cînd crezuse că acea fată, acel înger, acea minune vie, putea să fie a lui!

Cum putuse el să creadă vreodată că va avea parte de un asemenea dar al norocului cînd norocul îi preocupase până atunci cu atîta sgară, până și cele mai mici bucurii? Da, o soartă crudă îl osîndea să-și petreacă bătrînețile ca și tinereța: singur, fără însoțirea unei inimi duioase care să împartă același dor cu inima lui, fără ca lîngă dînsul să se afle sufletul care să-i mîngăie în ceasurile de mîhnire și să se bucure cu el în clipele de fericire.

Biela, acel suflet de iubire, acea frumuseță a frumuseților, acea bunătate a bunătăților, Biela, acea ființă care, în ochii lui, umplea lumea, o înfrumuseța, o înveselea, Biela hărăzise altuia iubirea ei! Frumuseța îi era menită să aparție altuia, comorile din inimă era să le deverse în inima altuia! Iubirea lui, rodul curat și sfînt al inimii lui, era disprețuită de dînsa. Ea nici nu se gîndise că el putea să aibă cutezanța s'o iubească, el — bătrînul, nenorocosul, calicul! Și era încredințat că iubirea acelui necunoscut nu putea să se măsoare cu iubirea lui, era încredințat că punîndu-se iubirile lor la încercare, a lui ar fi reputat izbînda și, totuși, acea sărmană iubire obținuse de la Biela numai mirare și milă.

Osolinski plînsese ca un copil.

Plînsul îl liniști și îl răcori. Se hotărî să plece a doua zi, să meargă iar la frații lui de arme, să-și sfîrșească viața ticăloasă în lupta fără nădejde purtată de ei pentru Polonia. Calul său, scăpat și el din mîna Rușilor, îl aștepta în grajdul doamnei Sanguszko și vre-o doi țărani din sat îl rugase mai de mult să-i ia cu dînsul cînd va pleca. Ei cunoșteau bine toate drumurile atît dincoace cît și dincolo de graniță și se aflase de cîteva zile că un corp de insurgenți se găsește n apropiere.

De dimineață ceru să vadă pe doamna Sanguszko și mulțumindu-i pentru bunătățile ei, îi împărtăși hotărîrea ce o luase de a pleca în cursul zilei.

— Fiică-mea, zise doamna Sanguszko încercîndu-se s'ascundă mișcarea de care era cuprinsă, mi-a spus tot ce s'a petrecut aseară și sper că nu te îndoiești că mîhnirea mea n'a fost mai mică decît mîhnirea ei. Iartă-mă domnule Osolinski, eu sînt de vină : ar fi trebuit să mă gîndesc că lucrul se putea întîmpla și să te previn că Biela este legată cătră altul. Acuma ești nenorocit și cugetul mă mustră căci văd că durerea ți se trage din pricina lipsei mele de prevedere.

— N'am ce erta, răspunse Osolinski. Nu puteai prevedea că la vîrsta mea să fiu încă destul de nebun pentru a-mi închipui că pot cîștiga iubirea fiicei dumitale. Eu singur sînt de vină și cată să vă fiu etern recunoscător căci mi-ați scăpat viața și m'ați făcut să cunosc raiul în timpul șederii mele aici. Iar eu fără a mă gîndi mai departe, am visat să cuceresc iubirea acestei copile și s'o fac să-și lege soarta de un om bătrîn, fără avere și fără viitor. Pedepsa mea este crudă, o! foarte crudă, dar dreaptă !

— Domnule Osolinski, zise doamna Sanguszko, dacă Biela n'ar fi fost legată cătră altul, fii încredințat că nici vîrsta dumitale, nici starea dumitale materială n'ar fi fost temeiuri făcîndu-mă să stau la îndoială pentru a-ți încredința viitorul Bielei. Sînt convinsă că ai găsi în inima și în mintea dumitale mijloace pentru a o face fericită. Nu m'am gîndit însă la... ceiace s'a întîmplat, căci credeam că cu totul înalte sînt aspirațiunile dumitale, că ele țintesc scopuri mai înalte decît inima copilei mele.

Sînt acuma încă datoare să-ți destăinuesc împrejurările în care a avut loc logodna Bielei și pricinile pentru care am ținut-o ascunsă unui bărbat pe care l-am privit și-l vom privi totdeauna ca un prieten scump și adevărat.

Logodnicul Bielei este un tovarăș de copilărie al ei: se iubesc din vîrsta lor cea mai fragedă. La început am privit această iubire ca o copilărie și nu i-am dat nici o samă, dar am fost în sfîrșit silită să mă conving că ea era din partea amîndorora un sentiment trainic și serios. Cunoșteam prea bine calitățile strălucite ale tînărului pentru a mă împotrivi și sînt aproape doi ani de cînd le-am dat consimțămîntul și binecuvîntarea mea.

El se numește Paul Tarnovski și a obținut acum doi ani titlul de doctor în medicină. Este orfan și a fost crescut, împreună cu două surori mai mici, de un unchiu al lor. Nu a rămas acestor copii nici o avere, dar unchiul este bogat: el a hotărît să lase lui Paul moșia lui iar pe fete să le înzes-treze. Indată după ce își termină Paul studiile, unchiu-său, Adam Gorski, îi spuse că este hotărît să-l căsătorească cu

fiica unui megieș, copilă unică ce trebuia să moștenească o moșie mare într'un hotar cu moșia lui Gorski. Paul opunându-se și mărturisind unchiului său că iubește pe Biela și voește s'o ia de soție, Gorski îi răspunse în chip hotărît că, dacă el se căsătorește cu Biela, nu numai îl desmoștenește pe dînsul, dar nu înzestreză nici pe surorile lui și lasă toată averea unui institut de binefacere.

Lui Paul nu-i pasă de avere pentru dînsul, el ține la Biela mai mult decît la bogăție, dar se îngrijea de soarta bietelor sale surori. Tocmai atunci cea mai în vîrstă din ele era pe punctul de a se logodi cu un tînăr onorabil, dar fără avere, și căsătoria lor atîrna de zestrea ce avea s'o dea bătrînul Gorski. Paul se hotărî deci să se prefacă cătră moșul său că renunță la Biela, așteptînd pentru a se căsători cununia surorilor lui și renunțînd, în cît îl privea, la orice nădejde de a moșteni pe unchiu-său.

Mi-a cerut însă să consimt la logodna lui cu Biela și ne-am legat cătră dînsul să nu destăinuim nimănui faptul a acestei logodne. Temîndu-se că dacă va rămînea în țară să nu fie în stare să ascundă lui Gorski legăturile lui cu Biela, a hotărît să se expatrieze pentru cîtva timp. Tocmai atunci o corabie de războiu austriacă avînd pe bord o expedițiune științifică se pregătea să plece pentru a face ocolul lumii.

Paul ceru și obținu să-i fie atașat.

Sînt optsprezece luni de cînd a plecat și acuma așteptăm întoarcerea lui din zi în zi. Sora lui cea mai mare s'a măritat astă iarnă, primind de la Gorski o zestre frumoasă. Acuma află că și cea mai tînără este logodită și că nunta se va face în curînd, așa că Paul se va putea căsători cu Biela îndată după întoarcere. Am fost de mai multe ori pe punctul să-ți destăinuesc aceste împrejurări, eram absolut încredințată de discrețiunea dumitale și mă căesc acuma amar că n'am urmat acea impulsivitate. Dar faptul că secretul nu era numai al nostru ci și acel al lui Paul, mi-a oprit totdeauna cuvintele pe buze. Încă odată: iartă-mă.

— Repet, zise Osolinski, că n'am ce erta, căci numai eu sînt de vină. Zilele ce le-am petrecut aici au fost cele mai fericite ale vieții mele și, dacă astăzi această fericire este întu-necată, pricina este a nebuliei mele.

Doamna Sanguszko stăruia ca el să-și prelungească șederea în casa ei, temîndu-se ca rănile să nu i se deschidă din nou în urma oboselilor ce era să le înfrunte, dar Osolinski rămase nestrămutat în voința lui și, după ce se sfătui cu cei doi țărani chemați în grabă, hotărî să plece după prînz.

Masa fu tristă, inimile lor erau prea pline de mîhnire pentru ca mîncarea sau vorba să le fi priit. Ochii Bielei erau roșii și fața ei palidă arăta îndestul că somnul fugise de dînsa în acea noapte. În cursul prînzului se aduse corespondența și

doamna Sanguszko luînd un ziar în mod automatic în mînă, îl parcurse cu ochii. Deodată ea scăpă un strigăt de durere:

— O, mișelul! și lacrimile izbucniră din ochii ei.

La privirea uimită ce-i aruncară Biela și Osolinski, dădu ziarul fetei arătîndu-i cu degetul pasagiul ce-l cetise.

Biela luînd ziarul, începu să cetească cu glas tare dar în curînd se umeziră și ochii ei. Numai cu greu izbuti să-și termine cetirea pasagiului. Se povestea într'însul că colonelul rus Nemirov, după ce se făcuse stăpîn pe tîrgușorul Sbany apărât de insurgenți și de locuitori, nu numai trecuse prin arme pe cîți din acești din urmă căzuse în mîinile lui, dar chiar pusese soldații să bată cu bice femeile și fetele apărătorilor.

Pe Biela o podidi plînsul, iar Osolinski, sculîndu-se de pe scaun și izbind în masă cu toată puterea pumnului, jură cu glasul tremurînd de mînie, pe viață și pe cinste, că nu va avea odihnă pînă ce nu va pune mîna pe Nemirov și nu-l va face să-și dea sufletul sub biciu.

Prînzul se isprăvi în tăcere, calul lui Osolinski se aduse la scară, bagajul lui sprinten fu luat de cei doi tovarăși ai lui, iar el apropiîndu-se de doamna Sanguszko, îi sărută mîna mulțămîndu-i din nou pentru bunătățile ei.

Cînd veni rîndul să-și ia rămas bun și de la Biela, se opri dinaintea ei, palid, privind-o încă o dată cu toată puterea ochilor. Ea purta în păr o garoafă albă și Osolinski se simți cuprins de un dor nebun de a poseda această floare.

— Te văd astăzi pentru cea de pe urmă oară, zise el. Cred că-mi pot permite să-ți fac o rugăminte ce, în alte împrejurări, ar putea fi privită ca necuviincioasă. Dă-mi te rog floarea ce o porți în păr, frumoasă ca dumneata, albă ca inima dumatăle ca s'o pot păstra în amintirea ceasurilor încîntătoare ce le-am petrecut împreună și ca simbol al ființei dumatăle.

Biela luă floarea și i-o întinse.

— Și eu, zise ea cu oareșicare ezitare, aș dori să-ți fac o rugăminte.

— O! spune, zise Osolinski luînd garoafa, știi bine că a-ți împlini o dorință nu poate decît să fie o fericire pentru mine.

— Mai dinioarea, cînd am cetit... mișelia ale cărei victime au fost niște femei și niște fete polone, ai jurat că nu te vei odihni pînă ce nu le vei răzbuna. Și eu vin să te rog că, dacă Nemirov va cădea în mîinile dumatăle, să nu răzbuni femeile polone prin asprime, ci să-l pui îndată în libertate și să-i spui din partea mea că ele nu cunosc altă răzbunare decît disprețul și iertarea.

Osolinski rămase un moment mut de surprindere, apoi răspunse închinîndu-se.

— Imi ceri să calc un jurământ, dar te voi asculta căci dorința dumitale neputînd să fie decît sfîntă, ajunge pentru a mă deslega. Dar mă tem că fiarele muscălești nu sînt în stare să înțeleagă o asemenea mărinimie. Ori cum, fii încredințată că Nemirov va cădea în mîna mea și că voi îndeplini cu sfințenie porunca ce mi-ai dat-o.

Biela îi întinse mîna.

— Fii fericită, zise el, sărutîndu-i-o și, sărînd pe cal se depărtă în galop. Ajuns la poartă se uită îndrărit și văzu pe Biela rămasă nemișcată în capul scării lîngă doamna Sanguszko.

Mai făcu un semn de adio cu pălăria și dădu pinteni calului.

IV.

Insurecțiunea muribundă se păru că învie din nou cu sosirea lui Osolinski. Pe lîngă rămășițele ulanilor lui, numeroși voluntari alergară sub steagul său, iar izbînda îi deveni din nou credincioasă. Toate expedițiunile întreprinse de el izbutiră în chip strălucit. Cercul de fier alcătuit de coloanele rusești fu rupt în mai multe locuri și focul răscoalei izbucni din nou în localități unde se stinsese de mult.

Muraviev, îngrijit de aceste succese, trimise împotriva lui floarea oștirii sale: mai multe batalioane alese și două regimente de dragoni sub comanda vestitului colonel Nemirov. Departe de a putea isprăvi ceva, aceste trupe se văzură atrase de știri mincinoase în codri și silite să se despartă în mai multe coloane. Iar Osolinski, căzînd fără de veste asupra lor, le risipi una după alta. Nemirov, trăgînd atunci la sine noi ajutoare, încercă să blocheze pe îndrăznețul partizan în codri și să-l supuie prin foame. Dar Polonii izbutiră în mai multe rînduri să pătrundă printre osebitele corpuri rusești și să se întoarcă în bivuacurile lor cu arme, recruți și proviziuni.

Intr'o seară Osolinski se afla în coliba în care-și instalase cartierul general, ocupat să alcătuiască cu cîțiva ofițeri planul unei noi expedițiuni, cînd urale frenetice și strigăte de bucurie îi făcură să iasă cu toții afară.

O mică coloană de călăreți, trimisă pentru a aduna furaș, se întorcea la bivuac aducînd în mijlocul ei un ofițer rus legat pe cal.

— Nemirov a căzut în mînile noastre, Nemirov este prins! se auzea din toate părțile.

Insurgentii părăseau cu grămada focurile și colibecele lor adunîndu-se împrejurul noilor veniți, nerăbdători să privească în față pe cel mai vajnic din dușmanii lor.

— Moarte călăului, la spînzurătoare mișelul schingiuitor de femei! se auzea strigîndu-se din toate părțile.

— Să-l ucidem cu pietre, strigară alții.

— Tăcere, la locurile voastre! tună Osolinski, și, ca prin farmec, amuțiră cu toții, și, dându-se îndărăt, făcură loc șefului detașamentului care descălecă și se apropiă de Boleslav.

— Am reușit să punem mîna pe două stoguri de fân și pe o cantitate însemnată de ovăz, raportă el salutînd pe șef. La întoarcere, cînd ne apropiam de ante-posturile noastre, la o cotitură ne-am găsit față în față cu o patrulă rusească compusă din zece călăreți, printre care mai mulți ofițeri.

Năvălind asupra lor, am ucis șase dintr'înșii și am prins pe acest ofițer, ceilalți trei au scăpat prin fugă.

Prinsul este colonelul Nemirov după spusa oamenilor mei și chiar după propria lui mărturisire.

Iarăși se auziră strigăte de moarte și, pentru a doua oară, glasul lui Osolinski le impuse tăcere.

— Deslegați pe prins, porunci el.

Doi insurgenți tăiară îndată frînghiile cu care era legat Nemirov, dar el rămase pe cal. Fața lui energetică, cu trăsături groase și aspre, era palidă dar nici un mușchiu dintr'însa nu se mișca și ochii mici, suri și reci aținteau acuma asupra lui Osolinski o privire hotărîtă, chiar trufașă.

— Nemirov, zise Osolinski pășind înspre prins și oprindu-se la vre-o câțiva pași de el, chipul numai ți-este de om, dar sufletul de fiară și de fiară mișească, un adevărat suflet de Muscal. Nenumărate sînt victimele cruzimii tale; inima ta tresare de bucurie cînd vede sîngele curgînd; urechile ți se desfată cînd aud strigătele de durere ale celor schingiuți. De mult nu mai erai demn de numele de oștean; acei de călău este singurul ce ți se cuvine. Dar astăzi, după biciuirea femeilor, până și numele de călău este prea nobil pentru tine, căci călăul își îndeplinește grozava meserie numai împins de nevoe și în urma poruncilor primite, pe cînd tu schingiești după îndemnul inimii tale, neporuncit și nesilit de nimene.

Ași fi în drept să te fac să mori sub biciu, apoi să-ți spînzur leșul la vre-o răspîntie și lumea întreagă n'ar putea decît să aplaude la acest act de dreptate. Așa aș fi urmat fără îndoială, dar o fată polonă, un înger, mi-a poruncit să cruț pe batjocoritorul surorilor ei. Ea m'a însărcinat să-ți zic că femeile polone se răzbună numai arătînd mărînimia lor! Ești liber, poți să pleci!

Rusul rămase neclintit și mut, dar în rîndurile Polonilor izbucniră strigăte turbate. Unul din ei, Ian Visoțki, a cărui mamă și surori făcuse parte din femeile biciuite la Sbany, se repezi asupra lui Nemirov cu toporul sus.

Dar în momentul cînd muchea fierului era să se abată pe capul Rusului, se auzi o detunătură și brațul lui Ian, frînt de un glonte, scăpă toporul.

— La locurile voastre! Zbor creerii celui dintăiu care va mișca, strigă glasul puternic al lui Osolinski și el înainta spre insurgenți cu un pas negrăbit dar hotărît, ținînd în mînă pistolul încă fumegînd.

Insurgenții se dădură înapoi înaintea sa, dar în rîndurile lor se auzeau strigăte de mînie.

Osolinski oprindu-se și ațintind asupra lor o privire rece și poruncitoare, le zise cu glasul liniștit :

— Oare de cînd îndrăzniți voi să discutați ordinele mele? Nu știți că eu sînt menit a gîndi pentru voi și că voi aveți numai de împlinit poruncile mele ?

Atît înfățișarea lui hotărîtă și poruncitoare cît și prestigiul cîștigat prin necontenite izbînzi îi supuse și în tot bivacuul se făcu o adîncă tăcere.

— Domnule locotenent Rybinski, zise Osolinski, întorcîndu-se către unul din ofițeri, încalecă îndată, ia patru oameni cu dumneata și du pe prins dincolo de posturile noastre înaintate. Imi răspunzi de viața lui cu capul dumitale.

Ofițerul salută și în curînd se afla călare cu patru ulani după el.

Nemirov rămase nemișcat pe cal la locul unde se oprise: privise la cele petrecute fără ca să fi clipit măcar din ochi. Cînd Rybinski se apropiu de dînsul și-i zise : „să mergem !”, el se întoarse către Osolinski.

— Osolinski, zise el, Nemirov poate să fie o fiară, dar el este o fiară care ținte minte, și atingînd calul cu pîntenii, se depărtă la pas urmat de Rybinski și de cei patru ulani. Prinderea lui Nemirov fu cea de pe urmă izbîndă a Polonilor. Puternice coloane rusești răzbiră în codru și Osolinski izbuti numai în urma unor minuni de sînge rece și de îndrăzneală să-și strecoare trupa printre dușmani și s'o îndrepte spre granița austriacă.

Rușii se luară după dînșii căutînd să-i înconjoare și încercîndu-se să le taie retragerea, dar Polonii năvăliră asupra lor cu atîta furie încît izbutiră să zădărnicească aceste încercări mai multe zile dearîndul, apropiindu-se mereu de graniță.

În sfîrșit se văzură în fața ei dar, pentru a ajunge la ea, trebuia să treacă pe un pod apărat de trupe numeroase și de tunuri. Ei descălecase într'o pădure care ascundea dușmanului mișcările lor și Osolinski cu ofițerii se sfătuiu asupra chipului cum trebuia făcut atacul, cînd, deodată răsună strigătul : „La arme ! Iată Rușii !” și din toate părțile se văzu călărime rusească năvălind asupra lor. Cei mai mulți dintre Poloni căzură sub săbiile dușmanilor fără ca să fi apucat să încalece. Osolinski înconjurat de vre-o cîțiva oameni se apăra cu desnădejduire dar, la urmă, căzu viu în mîinile Rușilor ;

numai puțini din soldații lui putură să scape în Austria trecînd riul înot.

V.

Osolinski fu dus la un sat din apropiere și închis în una din chiliile mănăstirii părăsite ce se afla în acel sat. Celelalte chilii erau pline de Poloni prinși în luptele din lunile trecute sau arestați în urma bănuelilor poliției rusești și așteptînd hotărîrile justiției militare.

Aceste hotărîri se dădeau în chip foarte expeditiv : aproape toate erau sentințe de moarte. În fiecare dimineață, în zori de ziuă, eșeau din mănăstire, însoțiți de platonul de execuție, mai mulți Poloni și aceste eșeri erau totdeauna urmate de detunătura armelor, vestind celor rămași în viață moartea tovarășilor și îndemnîndu-i să fie gata să întîmpine la orice moment aceeași soartă cu aceeași bărbăție.

Nu trecură trei zile și Osolinski fu înștiințat că este și el osîndit la moarte. Vestea nici nu-l surprinse, nici nu-l mîhni: o auzi cu surîsul pe buze.

Viața pentru el nu mai avea nici un farmec. Iși amintea cu bucurie numai de copilărie și de timpul fericit petrecut lîngă Biela. Dar copilăria îi trecuse de mult, se apropia acum de bătrîneță, mijlocul în care o petrecuse era dispărut, icoanele ei vesele îi păreau șterse, iar Biela era pierdută pentru dînsul. Era bucuros să moară, căci cel puțin avea mîngăierea să nu afle, fiind încă în viață, că ea este a altuia.

Chipul ei frumos și dulce rămase neconținut înaintea ochilor lui. În mijlocul luptei, în momentul celor mai mari primejdii, noaptea sub colibă, la focul bivacuului, în timpul marșurilor lungi și obositoare, i se părea că icoana ei strălucitoare îl însoțește pretutindeni, că neconținut răsună în urechile lui acel glas cam înăbușit, cam surd, dar atît de duios.

Și acum în închisoare, după zdrobirea tuturor speranțelor, în fața morții, gîndul lui veșnic la dînsa zbura și din ceas în ceas urma viața ei acasă lîngă mamă, viața ce-i era cunoscută în toate amănunțimile ei.

— Acuma ese din odae, își zicea el, acum a șade la masă, acum a cetește, acum lucrează, acum doarme. A fi gîndind ea oare la mine ? O da, nu m'a uitat, i-am putut lăsa o amintire jalnică, dar necum rea ! Trebuie să fii aflat de învingerea și de prinderea mea; de bună samă că a plîns; e atît de bună ! Dar poate că până acum a sosit logodnicul ei, și atunci, vai ! puține și trecătoare vor fi gîndurile ce mi le hărăzește mie ! Ar fi vrut să-i scrie ca să-i mulțumească încă o dată pentru fericirea gustată lîngă dînsa, ar fi vrut să-i trimită vre-o amintire de la el. Dar n'avea cum să facă pentru ca scrisoarea să-i parvină, nu mai poseda nimic ce i-ar fi putut trimite.

Păstra, strînsă pe inimă, floarea de garoafă albă ce i-o dăduse la despărțire; ea era acuma cu totul uscată, foițele căzuse una cîte una, erau sfărmate de sărutările lui în timp de atîtea luni, dar erau depuse cu îngrijire în micul săculeț de mătase în care păstra ceiace odinioară fusese o floare.

Adormi gîndind la dînsa și dormi visînd de dînsa. A doua zi, cînd se deșteptă, văzu cu mirare că soarele era sus și că nimeni nu venise să-l deștepte pentru a-l duce la moarte. Ceasurile trecură, i se aduse ca de obicei mîncare, în spre seară garda se schimbă ca de obicei. Subofițerul gărzii ce pleca predînd serviciul subofițerului gărzii ce venea, intră în chilia lui Osolinski și-l dădu pe sama camaradului său. După eșirea lor auzi mai multe uși deschizîndu-se și închizîndu-se, i se aduse cina și totul reintră în tăcere. Mai trecu o noapte, mai trecu o dimineață, mai trecu o zi întregă.

Osolinski mirat de această întîrziere pusă în executarea osîndei sale, se hotărî să întrebă la întăia schimbare a gărzii pe subofițeri dacă nu știu care este pricina acestui răgaz neobișnuit.

Dar cînd la intrarea lor, le puse această întrebare, acel nou, în chip răstit, îi spuse să tacă și s'aștepte. Inșă, cu două ceasuri mai tîrziu, cînd Osolinski era pe punctul de a se culca, fu surprins prin intrarea în chilie a aceluiași subofițer purtînd în mîna un fanar. Fără a zice un cuvînt, scoase o hîrtie din sîn și o dădu lui Boleslav zicîndu-i :

— Cetește !

Osolinski desfăcînd-o ceti rîndurile următoare :

„Boleslav Osolinski ! Ai zis că Nemirov este o fiară, iar „el ți-a răspuns că poate să fie fiară dar că-ți va dovedi că „este o fiară care ține minte. El ține minte și te vestește că a „obținut ca viața să-ți fie cruțată. Atîta pentru acuma, peste „puțin vei afla mai mult.

„S. A. N.”

Osolinski ceti scrisoarea de mai multe ori : mirarea lui era mare. Așteptînd moartea cu bucurie, vestea în sine era departe de a-i fi plăcută, dar chiar de ar fi ținut la viață, faptul de a o datori lui Nemirov ar fi ajuns pentru a-l face s'o găsească nesuferită. Privirea i se încrunță și, boțind hîrtia în mîna, spuse subofițerului care stătea neclintit :

— Spune acelu care te-a trimis că...

— N'am voe să mă dau în vorbă cu dumneata, îl întrepruse scurt soldatul ; am poruncă să-ți dau hîrtia ca s'o cetești și-apoi s'o ard îndată. Dă-mi-o înapoi !

Dar văzînd că Osolinski nu se mișcă, i-o smulse repede din mîna și, apropiînd-o de lumînarea din fanar, îi dădu foc; iar cînd nu mai rămase nimic dintr'însa, se întoarse milită-

rește pe călcie și, fără a zice o vorbă, eși închizînd ușa și în-torcînd cu îngrijire cheia în broască.

Osolinski surprins de acțiunea bruscă și neașteptată a sub-ofițerului, rămăsese în tăcere, dar mînia clocotea într'însul la gîndul că era osîndit să trăiască prin voința ființei neome-noase ce purta numele de Nemirov. Era hotărît să ceară să fie adus sub un cuvînt sau sub altul în fața unui ofițer superior și să rostească înaintea lui cuvinte atît de batjocuritoare pentru Rusia și pentru Impărat încît să facă cu neputință cruțarea vieții sale.

Se culcă cu această hotărîre, dar, cînd luă săculețul cu rămășițele florii de garoafă în mîna pentru a-l săruta după obicei, sări deodată de pe culcuș. Ii trecuse acuma prin minte gîndul că nu datoroa viața voinții lui Nemirov ci Bielei, căci Nemirov lucra pentru scăparea lui numai drept recunoștință pentru că-i cruțase zilele, iar el îl cruțase numai în urma poruncii Bielei. Fără de acea poruncă, de mult s'ar fi clătinat în vînt trupul lui Nemirov mort sub biciu. Viața era acuma pentru el un dar al Bielei și pentru el, darurile iubitei nu puteau să fie decît odore sfinte, era dator să le păstreze cu sfințenie, cu recunoștință.

Grea, amară, nesuferită era să-i fie viața, dar acea viață, venindu-i de la Biela, trebuia s'o primească : grea, amară, nesuferită cum era.

— O, draga mea, zise el, bunătatea ta mi-a dat o încercare crudă și poate lungă, dar din mina ta o primesc cu bucurie și voi eși dintr'însa cu cinste.

Somnul în acea noapte nu se atinse de pleoapele lui; croi, plimbîndu-se prin chilie, planul viitoareii sale vieți.

Era hotărît să meargă departe, departe, în America sau în Australia, să întemeieze acolo o colonie polonă care să poarte numele dulce al Bielei. Era hotărît să jertfească toată rămășița lui de viață, toată munca, toată sîrguința lui pentru înflorirea acelei colonii. Tot folosul cuvenit lui și o parte oarecare din acela al tovarășilor era să fie strîns, dobînzile capitalizate în fiecare an, pentru a alcătui cu vremea un tezaur al națiunii polone, cu mijlocul căruia să se poată veni în ajutor fiilor săi în nevoe și să se poată da un sprijin puternic viitoarelor încercări de liberare de sub jugul muscălesc. O viață ce-i era dăruită de Biela nu putea să fie întrebuintată decît la săvîrșirea unor lucrări frumoase, binefăcătoare și sfinte ca aceia ce o dăruise. Înainte de a pleca însă, trebuie s'o vadă ca să-i spună minunea săvîrșită de bunătatea ei, să-și mai umple ochii privind-o, să-și mai desmierde inima auzînd-o.

Trei zile trecură și Osolinski începea acuma să fie nerăbdător de a fi pus în libertate, nerăbdător de a alerga să privească pe Biela, nerăbdător să-și înceapă lucrarea măreață.

A treia zi auzi pași în chilia de lîngă el rămasă neocu-

pată până atunci. Aceste două chilio comunicau printr'o uşă ce era, bine înţeles, închisă dar mulţămită căreia Osolinski putea să audă aproape tot ce se petrecea în chilia de alături. Noul venit trebuia să fie bolnav sau cumplit de desnădăjduit căci Boleslav îl auzea oftînd neconţinut sau gemînd dureros. Însă oftatul şi gemetele conţineau după o bucată de timp şi liniştea cea mai mare domni în chilia megieşului său.

Cînd se aduse prînzul, băgă de samă că soldatul care aducea străchinile cu mîncarea rămase neobişnuit de mult în chilia de alături, i se păru chiar că aude o cheie umblînd în broasca uşii dintre cele două chilio. Trecură vre-o două ceasuri liniştit, cînd deodată, auzi uşa scîrţîind. Ea se deschise şi în chilia lui Osolinski intră un om tînăr, nalt, cu ochi albaştri închişi, cu păr şi mustăţi castanii, cu trăsături de o rară frumuseţe şi purtînd braţul stîng într'un baer atîrnat de gît. Noul venit puse un deget la gură pentru a-i recomanda tăcere şi se apropiă de dînsul. Osolinski îşi putu da samă atunci că este foarte palid şi că pe faţa lui se puteau vedea semnele unei vii suferinţe.

— Sînt osîndit la moarte, zise el cu jumătate glas, mîne în zori de ziuă voi fi trăit. Adus de azi dimineaţă aici şi aflînd că lîngă mine se află un alt Polon, executarea căruia s'a amînat în urma unor ordine de sus, am izbutit, cu preţul unui inel ce-mi rămăsese, să ademenesc soldatul care mi-a adus mîncarea să-mi deschidă această uşă. După cîte mi-a spus soldatul cred că viaţa are să-ţi fie cruţată şi, cu toate că nu te cunosc, am venit să te rog, ca Polon şi tovarăş de arme, să-mi faci un serviciu.

— Sînt gata, răspuse Osolinski cîştigat de înfăţişarea simpatică a tînărului, numai să pot.

În acest moment necunoscutul scăpă un gemet lung şi faţa i se contractă.

— Eşti rănit? mai întrebă Osolinski.

— Da, răspuse tînărul, un glonte mi-a intrat în umăr sfărîmînd rău ciolanul şi durerile ce le simt sînt cumplite. Sînt medic şi cu mare nevoie am obţinut de la un feldşer rusesc să-mi execute o ordonanţă ce i-am dat-o, adaoase el scoţînd din buzunar un şip. Este o mixtură de opium, torn cîte cincizeci de picături într'un pahar cu puţină apă şi cîştig astfel trei până la patru ceasuri de somn în cursul cărora nu-mi simt durerile, dar îndată ce mă trezesc ele mă chinuesc din nou. Însă n'am venit la dumneata ca să mă vaet, ci precum ţi-am spus-o, să te rog să-mi faci un bine.

— Ţi-am spus că sînt gata, zise Osolinski, te ascult, dar te rog să şezi, adaoase el împingîndu-i singurul scaun ce se afla în chilie şi aşezîndu-se pe pat.

Tînărul, după ce se puse pe scaun, mişcare în urma căreia scăpă un nou gemet, zise:

— Sînt Galițian și sînt logodit cu o fată pe care o iubesc și care mă iubește din copilărie. Imprejurări de familie au împiedecat până astăzi căsătoria noastră. Vestea despre izbucnirea răscoalei m'a ajuns pe cînd călătoream pe țărături depărtate. Ași fi plecat la moment pentru a împărtăși primejdiile fraților noștri, dar o boală crudă mă ținu pe coaste timp de mai multe luni. Indată ce putui să mă țin pe picioare, mă întorsei acasă fără a pierde un moment. Spre nemărginita mea mîhnire, aflai la sosire că răscoala este învinsă cu desăvîrșire și că Rușii nu mai au de luptat decît cu cîteva cete răzlețe de desnădăjduiți a căror înfrîngere nu mai era decît o treabă de puține săptămîni. Totuși mă hotărîi să iau cel puțin parte la aceste de pe urmă încercări. Ardeam de dorul de a strînge în brațe pe iubita pe care n'o văzusem de doi ani și de la care de mult nu mai primisem nici o scrisoare, eram gata să merg s'o văd înainte de a intra în luptă, dar nu putui să am parte de această fericire. În momentul în care eram să plec la dînsa, eu și cîțiva tovarăși ce trebuiau să mă urmeze în luptă, primirăm știrea că autoritățile austriace, aflînd intențiunile noastre, sînt pe punctul să ne aresteze. Cu moartea în suflet mă văzui silit să renunț de a-mi mai vedea logodnica și să trec granița fără cea mai mică zăbavă.

Am luat parte cu cetele lui Dombrovski la cele de pe urmă lupte purtate de acest partizan. Astăzi este săptămîna de cînd am căzut rănit în mîinile dușmanilor și eri m'au oșindit la moarte.

Sînt tînăr, iubesc și sînt iubit, moartea este deci mai amară pentru mine decît pentru altul, căci mor pe pragul fericirii. Dar sînt creștin, port un nume vechiu și falnic, voi ști să înfrunt puștile plutonului de execuție cu resemnarea creștinului și cu bărbăția Polonului de neam.

Dar, înainte de a muri, am vrut să-mi iau, măcar în scris, cel de pe urmă rămas bun de la iubita și să-i trimit înapoi ca amintire, scrisorile ei cătră mine care zi și noapte au fost păstrate pe inima mea. Apoi, scoțînd din sîn un pachet de hîrtii îngălbenite, legate cu o cordeluță și un plic, adaose, înmîinîndu-le lui Osolinski:

— Iată-le, ți le incredințez dumitale. Dacă, precum mi s'a zis, ai să fii pus în libertate, te rog să faci toate chipurile ca ele să parvină domnișoarei Biela Sanguszko, dacă..... Dar ce ai ? Îți este rău, zise el sîrînd de pe scaun căci Osolinski se făcuse mai alb decît varul.

— Nimic, zise Boleslav, stăpînîndu-se, nimic... mi-a venit o amețeală... mi se întîmplă adesea. Dar acuma a trecut, îmi este bine. Fii liniștit, îndată ce voi fi pus în libertate, întăia mea grijă va fi să fac ca aceste scrisori să se înmîneze domnișoarei Sanguszko. Chiar dacă sînt menit să-mi sfîrșesc

zilele în Siberia, voi face, totuși, toate chipurile pentru ca scrisorile să ajungă la destinația lor. Să nu mai ai nici o grijă în această privință.

— Iți mulțămesc, zise tânărul luându-i mâna și strângându-i-o cu efuziune. Mă numesc Paul Tarnovski. În puținele ceasuri ce-mi rămân de trăit nu-mi va fi cu puțință să-ți arăt recunoștința mea; trebuie să te mulțămesc numai cu gândul că ai făcut mult pentru ușurarea ultimelor mele momente. Dar spune-mi te rog, numele dumitale, ca să știu cui datoresc această de pe urmă mângăere.

Osolinski stătu un moment la îndoială, deși Tarnovski îi spusese că nu primise de mult scrisori de la Biela, totuși, temându-se ca tânărul să nu fi auzit în trecerea lui prin Galitia despre șederea lui în casa doamnei Sanguszko, se hotărî să nu-și spună numele adevărat.

— Mă numesc Boleslav Bielski, răspuse el.

— Binecuvîntat fie numele dumitale și Dumnezeu să-ți răsplătească înzecit binele ce mi l-ai făcut, căci, mulțămită dumitale, mor cu mai puțină părere de rău, zise Paul. Acuma am să-ți mai fac o rugămintă. Rana iar mă doare rău, chinul devine nesuferit și mă văd silit să mă întorc în chilia mea pentru a lua o nouă doză de mixtură și a mă întinde pe pat. Ziua pot să vărs cu mâna stîngă numărul trebuitor de picături, dar noaptea îmi vine greu s'o fac, căci mâna îmi tremură și de durere de-abia văd. Mă tem să nu scap prea multe, adormind astfel pentru vecie și Rușii să creadă că m'am sinucis fiindu-mi frică să privesc țevile puștilor îndreptate spre pieptul meu; iar vărsînd prea puține nu adorm și sufăr rău. Te rog deci ca, pe la miezul nopții, să intri în chilia mea, să torni cincizeci de picături din acest șip, ce-l vei găsi pe masă, într'un pahar cu puțină apă și deșteptîndu-mă să mi le dai să le beau. Numai, bagă de seamă: varsă tocmai cincizeci, căci cu mai puține n'ași dormi până în ziuă, cu șaptezeci n'ar putea Rușii să mă trezească dimineața și ar fi siliți să mă împuște adormit, iar cu optzeci până la nouăzeci nu m'ași mai trezi. Imi pare rău să-ți tulbur somnul, dar mi-ai face un mare bine.

— Nu te îndoii că îndată ce ceasornicul din turn va suna douăsprezece voi veni în chilia dumitale și voi face întocmai după cum mi-ai spus, zise Osolinski, care în tulburarea în care se afla nu mai vedea sosind momentul în care avea să fie singur.

Tarnovski, strângîndu-i mâna și mulțămîndu-i din nou, eși.

VI.

După eșirea lui Tarnovski, Osolinski nu parvenise încă să liniștească vârtejul de gânduri ce pusese stăpânire pe mintea lui, când ușa chiliei se deschise și același subofițer, care, cu câteva zile înainte, îi adusese scrisoarea lui Nemirov întră și, scoțind un plic de sub manta, i-l dădu. Osolinski deschizându-l, recunoscu slova lui Nemirov. Iată ce ceti:

„Boleslav Osolinski, fiara Nemirov și-a adus aminte. „Sentința care te osîdea la moarte a fost desființată și înlocuită prin alta, hotărînd că vei fi surghiunit în Siberia pe „viață. Mîne dimineață un uriadnik * cu doi cazaci va veni „să te ia pentru a te duce la Krasnoiarsk. Dar nu te speria, „căci nu vei ajunge acolo. Toate măsurile sînt luate pentru „ca la patru verste de la mănăstirea în care te află deținut, „în pădure, lîngă granița austriacă, kibitka ** să fie oprită „de oameni puși de mine. Uriadnikul și cazacii se vor apăra „numai de formă și vei fi trecut fără greutate peste granița „austriacă, căci am avut grija să depărtez toate posturile ru- „sești din vecinătatea pădurii. N'am nevoie să te rog să în- „poiezi această scrisoare subofițerului pentru ca el s'o ardă „la moment căci altfel pe mine m'ar putea aștepta soarta de „care ai scăpat.

„Serghei Alexandrovici Nemirov

„P. S. Fără îndoială, te vei grăbi să vezi pe îngerul polon „căruiia îi datorăm amîndoi viața. Depune te rog omagiile „mele la picioarele lui și-i spune că, dacă a împlînzit pe Ne- „mirov, nu este fiară în lume care să nu poată fi supusă de „dînsa. „S. A. N.”

Osolinski ceti scrisoarea o dată, de două, de trei ori. Slovele îi jucau dinaintea ochilor, de-abia cetind-o a patra oară îi înțelese conținutul.

— Dă-mi scrisoarea s'o ard, zise soldatul aprinzînd un chibrit, trebuie să es de aici căci mă tem să nu fiu surprins de vre-un rond de ofițer.

Osolinski îi dădu scrisoarea și subofițerul, după ce o arse cu îngrijire, eși din chilie.

Liber! el avea să fie liber chiar a doua zi și... Biela devenea liberă și ea, căci acel nenorocit, logodnicul ei, era să moară la răsăritul soarelui.

Biela era tînără, Biela nu putea trăi o viață întregă fără iubire, Biela trebuia să-l uite, trebuia să caute altă iu-

* Subofițer de cazaci.

** Căruță.

bire. Și el era să fie acolo, era să-i arate o iubire atât de mare, atât de statornică încît nu era cu puțință ca inima să nu i se miște, să nu fie cîștigată de atîta dor. Era s'aștepte doi ani, trei ani, cinci ani, zece ani, dar la urmă nu se putea ca ea să nu fie a lui. Doară scăparea lui era opera Bielei, urmarea bunătății ei; *el* era menit să fie soțul Bielei, căci pe *dînsul* îl alesese soarta pentru a împlini porunca mărinoasă a iubitei căreia îi datora viața. Chiar cerul era cu *dînsul*, cerul îi voia fericirea.

Sfîrșite erau de acum înainte ceasurile de răstriște, uități anii de jale de chinuri și de singurătate. Noaptea în care trăise până atunci era să înceteze, se arătau zorii unei zile pline de strălucitoare lumină, soarta în sfîrșit obosise tot lovindu-l: toamna vieții lui era menită să fie și raiul acelei vieți, și înaintea ochilor vedea acuma toate fazele viitoarei lui fericiri desfășurîndu-se în icoane încîntătoare.

Un lung gemăt răsună în chilia de alături: Osolinski împins de o mișcare netălmăcită deschise ușa și, aprinzînd lumina de seu ce se găsea pe masă, se apropie de pat. Tînărul gemea prin somn. Boleslav rămase privind lung la *dînsul*; îi era milă de el; era atât de frumos, atât de tînăr, suferința se cetea atât de adînc întipărită pe fața lui galbenă. Păcat că era osîndit să moară!

Dar nu, trebuia să moară, căci, de nu murea, Biela era a lui, acei ochi acuma închiși și-ar fi înecat privirea în privirea ei; acele buze ar fi sărutat buzele ei, acele brațe ar fi strîns pe Biela la piept. Și atunci, în sufletul lui se stîrni o cumplită vijelie deopotrivă de gelozie și de ură, pumnul lui încleștat se ridică amenințător asupra capului tînărului admirat.

Simțirea puterii lui față de acea slăbiciune și de acea nenorocire, îl domoli; rămase rușinat de această mișcare brutală în chilia lui și se întoarse pe pat. Acel nenorocit nu putea, sărmanul, să inspire decît milă. În floarea tinereții și a frumuseții, cu cupa fericirii în mîna lui, iubind și fiind iubit, era osîndit la moarte de o soartă nemiloasă. Era să moară fără a fi putut gusta din fericire rămînîndu-i numai mîngăerea să fie plîns de Biela.

Da, Biela era să-l plîngă. Ochii ei cei frumoși erau să verse toate comorile lor de lacrimi, inima avea să fie sfîșiată.

Și el de-ar fi murit, Biela ar fi plîns; dar cu cît mai puțin ar fi fost lacrimile vărsate pentru *dînsul*! Și, la acest gînd, o durere nesuferită îi străpunse inima. Da, pe el l-ar fi jălit cum se jălește un prieten bun, pe Paul era să-l jălească cum se jălește alesul inimii.

Și era încredințat că iubirea lui Paul este slabă, palidă, copilăroasă pe lîngă iubirea lui. O, iubirea lui era nemărginită, demnă de Biela, demnă de *dînsul*, capabilă de toate jert-

fele, liberă de orice egoism. Ce n'ar fi el oare în stare să facă pentru ca Biela să fie fericită? Ce sarcină putea să fie prea grea, se jertfă prea amară?

Dar atunci un glas tainic în cugetul lui îi puse întrebarea: „Oare, de-ai putea, silite-ai să scapi zilele lui Tarnovski dela moarte, înlăturînd astfel dela inima Bielei suferința cea mai cumplită, care trebuia să-i zdrobească inima de durere timp de ani, poate pentru totdeauna, suferința ce putea chiar să-i răpească viața sau mintea?”

La gîndul că ar putea să vadă pe Biela moartă sau nebună, sări spăriat de pe pat. Dar, cu cît se gîndea mai mult, cu atît spaima îi crescuse, căci faptul era departe de a fi cu neputință. Judeca puterea iubirii Bielei pentru Paul după puterea iubirii lui pentru Biela. Simția că el, bărbat, înzestrat de Dumnezeu cu mai multă energie decît cade obișnuit în partea unui om, de ar fi auzit că Biela nu mai este, cu greu ar fi putut îndura o asemenea durere, că viața sau mintea i s'ar fi pierdut. Dar Biela, mai iubitoare și mai gingașă decît el?

Și același glas tainic îl auzi atunci întrebîndu-l: „Oare care este scopul iubirii tale: fericirea ta sau fericirea Bielei?”

Și atunci, tot ce era nobil și mărinimos într'însul răspunse cu putere: „Fericirea Bielei!”

Farmecul cel rău sub stăpînirea căruia se afla era acum rupt și Osolinski, cu durere și cu rușine, fu silit să recunoască că se lăsase să fie stăpînit numai de simțurile cele mai puțin nobile ce însoțesc iubirea și că acele simțuri alese și înalte, ce fac fala, înălțarea și dumnezeirea ei, pentru moment rămăsese străine de dînsul. El se bucurase de lovitura cumplită ce cădea asupra Bielei, și pusese toată nădejdea, tot viitorul în acea nenorocire. Și mai cuteza să spună că o iubește!

Și acum îi apăreau în chip grozav de lămurit toate stăvilele ce se ridicau între dînsul și Biela.

Întăiu, iubirea pentru Paul, amintirea acestuia, a întăiului ei amor ce trebuia să rămînă veșnic vie în inima și mintea ei, chiar în cazul cînd, mai tîrziu, ar fi consimțit să devină soția lui Osolinski; apoi vîrsta lui. Peste zece ani el era să fie un bătrîn sleit în minte, răcit în inimă, gîrbovit în trup, pe cînd ea, de-abia ar fi ajuns în toată strălucirea. Iar iubitul ei, acela ce a doua zi trebuia să cadă sub gloanțele rușești, era încă în primăvara vieții și avea înaintea lui un lung șir de ani pentru a o iubi cu tot focul unei inimi tinere și calde. O nu, iubirea lui nu era un leac putînd să aline durerea Bielei, s'o facă să-și uite nenorocirea! Și acum îi venea greu, îi părea lucru mișelesc, necinsteș, ca el să se folosească, pentru a-și scăpa viața, de mijloacele de mîntuire dobîndite în urma unui fapt mărinimos izvorît din inima Bielei, pe cînd acel

iubit de dînsa, ales de ea de pârtaș al vieții era să moară. Și el nici nu se gîndise să găsească un mijloc de scăpare pentru Paul, un mijloc pentru a înlătura durerea, poate chiar moartea sau nebunia din calea Bielei.

El, Boleslav Viteazul, care luptase cu un braț atît de vînjos, cu o inimă atît de oțelită pentru țară și neam, el trebuia să găsească în mîntea lui mijlocul de a scăpa zilele lui Paul chiar cu prețul vieții lui. Astfel glăsuia hotărîrea cinstei, astfel sunau poruncile iubirii adevărate!

Deodată îi trecu prin mîntea gîndul că putea el să meargă la moarte în locul lui Paul. Dintr'un moment într'altul garda era să se schimbe, subofițerul comandînd garda ce sosea trebuia să vie pentru a lua deținuții pe samă. Afară de cel cu care vorbise, nici unul nu-i văzuse fața bine căci garda se schimba într'amurgul și chilia era întunecoasă. N'avea decît să găsească mijlocul de-a pune pe Paul în chilia lui și de-a se găsi el, dimineața, în aceia a tînărului. Știa că deținuții predați plotonului de execuție erau scoși din mănăstire de subofițerul de gardă și de patru soldați. Nu se temea să fie recunoscut de ofițerii comandînd execuția căci, a doua zi după sosirea lui, paza mănăstirii se încredințase unui regiment sosit chiar atunci din interiorul Rusiei. Acest regiment nu luase parte la luptele cu Polonii, ofițerii nu-l văzuse niciodată și, de cînd păzeau mănăstirea, nici unul din ei nu venise să viziteze pe deținuți.

Cunoștea prea bine obiceiurile armatei rusești pentru a se îndoii că, atunci cînd va veni uradnikul ca să-l ridice pentru a-l conduce în Siberia, găsind pe Paul în chilia lui, îl va ridica cu toate protestările sale că el nu este Osolinski, îl va duce cu forța în kibitkă și va porni cu el. Iar ofițerii și subofițerii de gardă, chiar de-ar înțelege că s'a comis o greșală, vor fi prea mulțămîți să scape cît mai curînd de singurul martor ce ar putea da greșala lor de gol. Singura greutate era de a aduce pe Tarnovski în chilia lui.

Hotărît, plin de însuflețire pentru jertfa ce era pe cale s'o facă, se puse iar pe pat chibzuind mereu asupra chipului de urmat.

Auzind pași în sală, se acoperi cu mantaua făcîndu-se că doarme. Amîndoi subofițerii intrară și Osolinski auzi glasul celui care-i adusesese scrisoarea lui Nemirov, zicînd ce-luilalt:

— Numărul patru, Boleslav Ivanovici Osolinski.

Apoi eșiră, ușa se închise și-i auzi îndeplinind aceiași formalitate în chilia lui Paul. Reluîndu-și gîndurile, după cîteva minute sări iar de pe pat: mijlocul de a aduce pe Tarnowski în chilia lui era găsit.

Tînărul îi recomandase să-l trezească la miezul nopții pentru a-i da să bea puțină apă în care trebuia mai întăiu

să verse cincizeci de picături de opium și-l rugase să fie cu băgare de samă în vărsarea lor, căci șaptezeci de picături l-ar pune în desăvârșită nesimțire timp de mai multe ceasuri. Nu avea deci decât să verse acest număr de picături înainte de a-l trezi dându-i-le pe urmă ca să le bea. Paul era să le ia fără îndoială și îndată trebuia să-l cuprindă un somn adânc iar, pe urmă, Osolinski n'avea decât să-l ia în brațe și să-l depună pe patul său luându-i locul în schimb.

Mijlocul fiind găsit se puse să chibzuiască asupra tuturor amănunțimilor executării, prevăzând de dinainte toate greutățile ce s'ar putea prezenta pentru a fi în măsură de a le învinge.

Mult stătu la gânduri dacă nu va scrie Bielei pentru a-i zice un ultim adio. Avea la dînsul o coală de hîrtie și un condei, începu chiar scrisoarea dar, la urmă, se răzgîndi. Ar fi fost pentru dînsul o nemărginită mîngăere să știe că Biela va cunoaște jertfa ce o făcea pentru dînsa, punînd-o astfel în stare să măsoare mărimea iubirii deșteptate de ea. Dar pe urmă i se păru mai demn de o asemenea iubire să lase ca această jertfă să rămînă necunoscută, să nu tulbure fericirea iubitei făcîndu-i știut că acea fericire este un dar ce el îl plătise cu prețul vieții.

Tarnovski trebuia să afle numele lui a doua zi, căci uriadnikul era să vină să ridice pe Boleslav Osolinski și de sigur că tînărul era să zică că acest nume nu este al său. Dar știa că uriadnikul cu subofițerul de gardă și chiar un ofițer de va fi față, nu-și vor pierde timpul explicîndu-se cu el și-l vor porni de sîrg lăsîndu-l să creadă că scăparea lui de la moarte se datorește unei erori cum se întîmplau multe în temnițele rusești.

Ceasurile treceau și exaltarea de care era cuprins creștea din ce în ce: stăpînit de farmecul jertfei, farmec amar și totodată plin de o dulceață stranie.

Acuma frumoasă și sfîntă îi părea soarta de care are parte. Iubirea lui nu rămăsese o simțire stearpă și zadarnică; era încununată de izbînda cea mai strălucită și cea mai măreață ce o poate visa o iubire căci, printr'însa, înălțîndu-se de-asupra patimilor omenești, întemeia fericirea ființei iubite.

Oare iubirea acelui tînăr iubit de dînsa, se putea ea măsura cu iubirea lui? În locul său, înțeles-ar fi el oare că singur acel iubit de Biela avea dreptul să se folosească de mijloacele de mîntuire născute din mărînimia ei? Înțeles-ar fi el oare că era un furt, o mișelie, un sacrilegiu de a răpi iubitelui ei mîntuirea menită pentru el?

Ceasornicul din clopotniță bătu unsprezece și trei sferaturi. Osolinski deschise ușa chiliei lui Paul și aprinse lumina ce era pe masă. Luînd șipul cu mixtura vărsă într'un

pahar cu puțină apă, numărându-le cu îngrijire, șaptezeci de picături, apoi luînd lumînarea în mînă se apropie de pat. Paul dormea un somn liniștit, și în acel moment pe buzele lui se vedea un suris.

— Visează de Biela, zise Osolinski cu jumătate de glas, și, scuturîndu-l ușor de brațul stîng, îl trezi.

— Indată, sînt gata, zise Paul sculîndu-se în picioare și crezînd că este trezit pentru a fi dus la moarte.

Dar, recunoscînd pe Osolinski:

— Ah! zise el, dumneata ești, păcat că nu m'ai lăsat să dorm încă cîteva minute; visam un vis așa de frumos! Lasă-mă să ți-l spun și-apoi voi lua doftoria, adaoase el așezîndu-se pe pat.

Osolinski depuse lumînarea pe masă și așezîndu-se pe scaun îi zise:

— Te ascult.

— Visam, povesti Paul, că mă găseam în fața plotonului de execuție, puștile soldaților erau întinse asupra mea, un căpitan rus deschidea gura ca să comande: „foc!” Eu ziceam în inima mea un ultim adio Bielei; cînd cerul deodată se încinse ca o lumină strălucitoare și dintr'însul văzui că se scoboară Biela îmbrăcată în alb și purtînd în mînă un snop de flori. Plutînd în văzduh de-asupra mea a aruncat florile asupra soldaților care, pe loc, au căzut cu toții în genunchi lepădînd puștile. Apoi s'a scoborît repede spre mine și, luînd mîna mea în mîna ei, a început să mă ridice în sus spre cer cu dînsa și eu simțeam că mă ridic cînd dumneata m'ai trezit.

— Și, zise Osolinski, vorbind încet și reșchirat, ce concluzie tragi tu din visul tău?

— Ce concluzie? zise Paul strîngînd din umeri. Nici una.

— Cum, întrebă Osolinski, nu crezi că acest vis poate să fie un semn de mîntuire?

— Nu cred în visuri, răspunse Paul, și-apoi pentru ca să scap ar trebui o minune și vremea minunilor a trecut de mult.

— Eu, zise Osolinski, în locul tău, ași fi incredințat că acest vis este un semn că Biela lucrează la mîntuirea mea.

— Și ce putere are ea, sârmana, ca să întreprindă o asemenea lucrare, chiar dacă ar ști primejdia în care mă aflu?

— Cum? Tu nu crezi în Biela?

— Cred că Biela este ființa cea mai frumoasă, cea mai sfîntă, cea mai iubitoare din lume și că nici o fericire nu se poate asemăna cu aceia de a trăi lîngă dînsa! Ce pot crede mai mult?

— Vra să zică: crezi în Biela icoană a frumuseții, crezi în Biela întrupare a bunătății, crezi în Biela comoară de iubire, crezi în Biela izvor de fericire! Dar, crezi tu oare în Biela putere de mîntuire?

— Și ce putere vrei tu să aibă o fată față de o puternică Impărăție?

— O, nemernicule, zise Osolinski, sculîndu-se de pe scaun, tu nu ești vrednic de iubirea ei! Cum? Ea, acel înger te iubește, ea te-a ales pentru a străbate calea vieții mîna în mîna cu tine, și tu te îndoiești de puterea ei, cînd știi prea bine cît e de bună și de sfîntă! Cum? Nu ești încredințat că ea este o ființă în legătură cu Dumnezeu și că Dumnezeu, împreună cu toată suflarea cerească, va îngriji să pună între iubitul ei și glonții rusești o pavăză ce nu o vor putea străpunge niciodată? Necredinciosule! Ea lucrează la scăparea ta, ce zic, te-a scăpat și tu te îndoiești de puterea ei?

Paul rămăsese mut, privind pe Osolinski în tăcere, uimit de exaltarea lui.

— Și asta se numește iubire? urmă Boleslav străbătînd chilia cu pași răpezi. Nu, eu o iubesc altfel!

— Cum? întrebă Paul cu bănuială, tu cunoști pe Biela?

Aceste cuvinte și mai ales tonul în care erau rostite deșteptară pe Osolinski și-i arătară că era pe punctul să se trădeze. Stăpînindu-și exaltarea prin o puternică încordare a voinții, răspunse:

— Nu, nu cunosc pe Biela ta. Iubesc pe alta care nu mă iubește și, măcar că nu mă iubește, cred într'însa mai mult decît crezi tu în aceia care ți-a dăruit inima ei. Și încă o dată îți zic, crede în puterea de mîntuire a Bielei, căci nu va trece o zi și te vei căi de necredința ta.

— Dar, zise Paul, dacă Biela ar avea precum presupui tu legătura cu cerul, și ar dispune de ajutorul ceresc, crezi tu că cerul ar fi îngăduit ca Rușii să mă rănească și să mă lase poate schilod pe viață?

— Și de unde știi că tocmai această rănire nu este un semn, un mijloc de mîntuire, pentru tine? răspunse Osolinski.

Paul scutură capul.

— Nerăbdarea de a eși din temniță, te face să aiurezi, Bielski, zise el. Și eu nu pot sta la vorbă cu tine, căci rana iar începe să mă doară. Fă bine și dă-mi picăturile ca să mă pot odihni!

Osolinski îi dădu paharul.

— Ai numărat bine? întrebă Paul. N'ai pus prea multe sau prea puține?

— Tocmai cîte mi-ai spus, cincizeci, zise Osolinski.

Paul deșertă paharul. Apoi, întinzînd mîna lui Boleslav și strîngîndu-i-o, zise:

— Îți mulțămesc din inimă pentru binele ce mi l-ai făcut. Dacă din întîmplare vei vedea pe Biela, nu-i mai povesti, te rog, convorbirea noastră de astă-noapte, căci ei, sărmanei, i-ar părea și mai rău de neputința ei.

Osolinski zîmbi.

— Și eu, răspuse el, sînt încredințat că vei vedea-o mult mai curînd decît voi vedea-o eu. Te rog, spune-i atuncea că un oareșicare Bielski, un zmintit cu care erai închis, te-a încredințat, în noaptea cea de pe urmă petrecută de tine în temniță, cînd te așteptai să fii împușcat a doua zi, că iubirea ei va învinge Impărăția rusească și te va mîntui.

Și zicînd aceste cuvinte stinse lumînarea și se duse în chilia lui.

Lăsă să treacă o jumătate de ceas, apoi, deschizînd ușa încet, intră din nou în chilia lui Paul. După chipul în care-și trăgea sufletul, recunoscî că tînărul este cuprins de un somn adînc. Aprinse lumînarea și apropiindu-se de pat, luă pe Paul în brațe avînd grijă să nu atingă cumva umărul rănit.

Era ușor ca o pană: îl duse la dînsul și-l depuse cu îngrijire pe pat. Luînd pachetul cu scrisorile Bielei, le puse în sînul tînărului, acoperindu-l pe urmă cu mantaua lui. Apoi, stingînd lumînarea și ieșind din chilie, închise ușa și se lungi pe pat acoperindu-se cu mantaua lui Paul.

VII.

Toate se întîmplară precum le prevăzuse Osolinski: în zori de ziuă, fu dus la moarte în locul lui Paul. Muri ca creștin și oștean; cele de pe urmă cuvinte rostite de el fură: Trăiască Polonia! Biela, rămîi fericită! Trupul lui, după o scurtă rugăciune zisă de un preot polon, fu depus într'o groapă săpată chiar pe locul execuțiunii. Două ceasuri mai târziu o kibitkă, în care se afla un uriadnik și doi cazaci, se opri la poarta mănăstirii. Uriadnikul, dîndu-se jos, înfățișă subofițerului de gardă un ordin prin care i se poruncește să predea aducătorului pe rebelul Boleslav Ivanovici Osolinski spre a fi condus la Krasnoiarsk. Ordinul fiind în regulă, subofițerul chemă patru soldați și, împreună cu dînșii și cu uriadnikul, se îndreptă spre chilia lui Osolinski.

— Boleslav Ivanovici Osolinski! strigă el, intrînd în chilie.

Nime nu răspuse.

— Boleslav Ivanovici Osolinski! strigă pentru a doua oară subofițerul cu glas mai tare.

Nepriimînd din nou nici un răspuns, merse răpede la pat și, dînd mantaua în lături, apucă pe Paul de umărul rănit scuturîndu-l cu putere.

Tînărul sări de pe pat cu un țipăt de durere.

— Sînt gata, vă urmez, zise el, dar nu era nevoie de atîta brutalitate pentru a mă duce la moarte.

Atunci, uriadnikul, apropiindu-se de el, scoase din sîn un plic și i-l înmînă. Paul se uită la plic și, văzînd că este adresat către Boleslav Osolinski, îl înapoia zicînd:

— Nu este pentru mine.

Uriadnikul, mirat, se uită la subofițer, iar acesta zise lui Paul:

— Cum, pretinzi că nu ești Boleslav Ivanovici Osolinski?

— Nu, răspuse Paul, mă numesc Paul Tarnovski.

— Minți, strigă subofițerul, nu ești Tarnovski căci Tarnovski era închis în chilia de alături, și, după ce l-am scos afară chiar eu astăzi de dimineață, a fost împușcat în grădina mănăstirii.

— Dar această chilie nu este aceia în care am fost închis eu până acuma, strigă Paul uitându-se împrejur, căci patul se află la perețele din dreapta ușii pe când în chilia mea el se afla la perețele din stînga. Cum am ajuns aici nu pricep, adaoase el mirat.

— Minți, repetă din nou subofițerul. Aseară, când am luat deținuții pe seamă, dormeai învălit în mantaua pe care o văd acuma pe pat: am băgat atunci de seamă că este albastră și are galoane de aur la mîneci. Tarnovski avea o manta sură, fără galoane, numai cu șireturi verzi: a mers la moarte purtînd-o pe umeri.

— Mantaua asta nu este a mea, zise Paul, din ce în ce mai mirat, a mea este într'adevăr sură cu șireturi verzi. Dar, zise el bătîndu-se cu mîna pe frunte, mantaua asta este a lui Bielski, mi-aduc aminte că am văzut-o eri la dînsul.

— La cine ai văzut-o?

— La Bielski, deținutul închis în chilia de alături, zise Paul.

— Vezi că ești un mincinos? — strigă subofițerul înfuriat. Nu este aicea nici un deținut cu numele de Bielski și, chiar de-ar fi, cum l-ai fi putut vedea, când nici el, nici dumneata n'ați ieșit din chiliile voastre?

Paul nevoind să dea de gol pe soldatul care-o deschisese ușa dintre chilii, tăcu.

— Vrei să cetești scrisoarea sau nu? întrebă atunci uriadnikul.

— N'o pot ceti căci nu este adresată către mine, răspuse Paul, dar ce atîtea vorbe și scrisori pentru a mă duce la moarte, sînt gata să vă urmez.

— Dar noi nu te ducem la moarte, ci în Siberia, răspuse uriadnikul. Impăratul în mila sa nemărginită, ți-a dăruit viața și te surghiunește la Krasnoiarsk.

— Dacă acesta este conținutul scrisorii, zise Paul, atunci această hotărîre privește pe Boleslav Osolinski, căruia este adresată, nu pe mine. Eu sînt osîndit la moarte și prefer moartea surghiunului în Siberia.

— Nu este vorba aici de ce vrei sau de ce nu vrei, zise uriadnikul care începuse să-și piardă răbdarea. Vii de bună voie sau nu?

— Duceți-mă înaintea unui ofițer ca să mă pot talmăci, zise Paul.

— Ofițerii noștri n'au vreme să stea de vorbă cu toți Polonii nebuni. Umflați-l, băeți, și-l duceți pe sus până la kibitkă.

Soldații năvălind asupra lui Paul îl luară în brațe și-l duseră la kibitkă, depunându-l într'insa cu toate protestările lui.

— Dacă nu te liniștești, zise uriadnicul, te leg de mâni și de picioare.

Paul văzînd că orice opunere este zadarnică se supuse și rămase liniștit.

Uriadnicul și cei doi cazaci luară loc împrejurul lui și kibitka plecă străbătînd ulița satului în fuga cailor.

Paul nu parvenise să iasă din zăpăceala în care îl aruncase aceste întîmplări atît de neașteptate și umărul începea să-l doară rău, cînd, după o cale de vre-o jumătate de ceas, cum treceau printr'o pădure, la o cotitură izbucniră mai multe detunături și amîndoi lăturașii de la kibitkă căzură ca trăzniți. Din dreapta și din stînga drumului vre-o zece țărani înarmați cu ciomege și cu pistoale năvăliră asupra cazacilor, îi doborîră la pămînt și-i legară de mâini și de picioare înainte ca ei să fi apucat să scoată săbiile. Iar unul din țărani adresîndu-se către Paul, îi zise:

— Urmează-mă răpede, aproape de aici ne așteaptă doi cai buni și peste un sfert de ceas vom fi peste graniță.

Paul fără voință în urma zăpăcelii și a durerilor din ce în ce mai nesuferite pe care le simțea în umăr, îl urmă fără a zice un cuvînt până la un tufiș, în depărtare de o sută cincizeci de pași de locul unde fusese oprită kibitka. În tufiș găsiră doi cai înșeuăți și cu căpețelele în cap:

— Sue, zise lui Paul tovarășul său, și văzînd că din pricina răniilor tînărul nu poate încăleca îl luă în brațe și îl puse pe șea.

Apoi sărînd pe celalt cal, străbătu tufișul urmat de Paul și, după ce eșiră dintr'însul porniră la galop între copaci. După o fugă de un sfert de ceas ajunseră la un drum lîngă marginea căruia se vedea un stîlp cu dungi galbene și negre.

— Sîntem în Galiția, zise țăranul, de-acuma nu mai avem nevoie să gonim așa de tare, putem merge la trap.

După vre-o douăzeci de minute copacii începură a se rări și ieșiră în cîmpie. Durerile lui Paul devenind nesuferite, el rugă pe tovarășul lui să se oprească puțin.

— Mai bine, îi răspunse acesta, să mergem la pas căci la moara pe care o vezi acolo, și-i arată acoperimîntul unei case la cîteva sute de pași, te așteaptă prietenii dumitale și ei mi-au spus nu cumva să-mi pierd timpul în zadar cînd voi veni cu dumneata.

Tarnovski își struni toate puterile pentru a străbate acea scurtă depărtare, iar când ajunse la câțiva pași de moară, suferința și oboseala îi învinseră voința și căzu de pe cal leșinat.

Cînd se trezi se văzu lungit pe un pat de lemn într'o odae țărănească iar, împrejurul lui, stăteau mai mulți inși, îmbrăcați în uniformă de insurgenți.

Indată ce văzură că este în stare să vorbească, unul din ei care, după galoanele ce purta la mîneci, se cunoștea că este un ofițer, îl întrebă cum îl cheamă.

— Paul Tarnovski, răspuse tînărul.

— Dar cum se face că porți mantaua lui Boleslav Osolinski? mai întrebă ofițerul care nu era altcineva decît locotenentul Rybinski, acel care escortase pe Nemirov dincolo de posturile înaintate ale Polonilor, după ce colonelul fusese slobozit de Osolinski.

— Nu știu, răspuse Paul.

— Unde l-ai lăsat? mai întrebă ofițerul.

— Nu l-am văzut niciodată.

— Atunci Rybinski începu să-i facă un interogatoriu complex silindu-l să-i povestească toate cîte i se întîmplase din momentul în care căzuse în mîinile Rușilor și până la atacul kibitcei.

— Și spui, zise Rybinski că mantaua care este pe dumneata ai văzut-o în chiliea lui Bielski?

— Da, răspuse Paul, sînt sigur că am văzut-o la dînsul.

— Ce fel de om era Bielski, descrie-mi, te rog, înfățișarea lui.

Paul i-l descrie.

— Atunci, zise Rybinski, nu mai poate încăpea îndoială : Bielski nu era altul decît Boleslav Osolinski. Infățișarea și glasul lui erau întocmai cum le descrii, haina era haina purtată de dînsul, iar în cît privește mantaua, o cunosc prea bine ca să mă pot înșela: uite, aici la umăr, este un petec ce a fost cusut sub ochii mei pentru a ascunde borta făcută de un glonte și după cîte le spui, nu mă pot îndoii că Osolinski a fost împușcat în locul dumatiale.

— Dar ce poate să-l fi împins să cumpere viața mea, viața unui necunoscut, cu prețul vieții lui? întrebă Paul.

— Ești sigur că nu te cunoștea? întrebă Rybinski.

— Foarte sigur, răspuse Paul.

— Adă-ți bine aminte. Nu era între voi vre-o legătură care până acuma îți scăpase din minte?

— Nu, răspuse Paul cu hotărîre.

— N'aveți vre-o rudă, vre-o cunoștință comună care ține mult la dumneata și căreia Osolinski o fi vrut să-i cruțe durerea de a te pierde?

— Nu, răspunse iarăși Paul, nu cred să fi cunoscut pe surorile mele. Logodnica mea...

— Logodnica dumitale, repetă Rybinski, văzînd că el s'a intrerupt brusc și pare încă mai galben decît până atunci.

Paul nu răspunse. Iși aducea acuma aminte de exaltarea lui Bielski cînd îl trezise la miezul nopții, de cuvintele ce le scăpase cînd, vorbind de Biela, zisese că el o iubește altfel. Și termenii în care Bielski îi vorbise de Biela revenindu-i în minte, însuflețirea lor îi părea din ce în ce mai stranie. Siguranța cu care-i vorbise de puterea mîntuitoare a Bielei îl izbea acuma cînd prorocirea se împlinise întocmai.

— Și cine, te rog, este logodnica dumitale, zise Rybinski nerăbdător, văzînd că Paul rămîne mut.

— Domnișoara Biela Sanguszko, zise tînărul; dar te rog...

— O, zise Rybinski, atunci lucrul este clar. Osolinski, care a petrecut patru luni în casa doamnei Sanguszko unde a fost căutat și lecuit de rănilor ce le primise în iarna trecută, a vrut să-și arate recunoștința pentru îngrijirea dată și prietenia arătată, scăpînd zilele generelui casei cu prețul vieții lui. Intr'adevăr simțirea este demnă de Boleslav Viteazul și nu poate surprinde pe cei ce l-au cunoscut de aproape.

— Știi bine că Osolinski a stat mai mult timp în casa doamnei Sanguszko?

— O, foarte bine, răspunse Rybinski, ne-a spus-o de atîtea ori. Vorbea de doamna și de domnișoara Sanguszko în termeni însuflețiți, și, adaoase el bătîndu-se pe frunte, acuma mi-aduc aminte că atunci cînd a liberat pe Nemirov, declarîndu-i în fața noastră că împlinește astfel porunca unei fete polone, noi, ofițerii, am presupus că fata este domnișoara Sanguszko: cu toții eram incredințați că o iubește.

Paul se îngălbeni și mai tare la auzul acestor cuvinte care întăreau bănuelile lui: nu-i mai era permis să se 'ndoiască. Datora viața generozității unui rival și cu toate că acest rival mărturisise singur că nu este iubit de Biela, că ea iubește numai pe Paul, el se simțea cuprins de un sentiment dureros, alcătuit din gelozie, din invidie și din rușine. Dacă ar fi fost volnic să aleagă între moarte și fericirea venindu-i de la mărînimia aceluia rival, o, cu bună seamă că ar fi preferat moartea, atît de amară îi părea acuma viața.

Rybinski rămăsese cufundat în gînduri; pe fața lui se vedeau semnele unei mîhniri adînci, iar din cînd în cînd, arunca înspre Tarnovski o privire nu tocmai binevoitoare.

— Cînd va afla Nemirov rezultatul lui, zău, rău are să le meargă ofițerilor însărcinați cu paza mănăstirii, zise el în sfîrșit.

— Cum, întrebă Paul, Nemirov vroia să scape pe Osolinski?

— Da, răspunse Rybinski. Nemirov aflînd prin niște

spioni de-ai lui că, după scăparea mea aici, în urma înfrîngerii lui Osolinski, am rămas pe loc căutînd să aflu ce se face cu șeful meu, mi-a trimis răspuns prin unul din ei, acum patru zile, că lucrează din răspuțeri la mîntuirea aceluia căruia îi datorește viața și, că în urma mijlocirii lui, zilele lui Osolinski vor fi cruțate. Iar alaltăieri m'a înștiințat că sentința de moarte fiind comutată în surghiun pe viață la Krasnoiarsk, a izbutit să facă ca pentru escortarea lui Osolinski pînă la locul surghiunului, să fie desemnați un uriadnik și doi cazaci ce-i sînt cu totul devotați. Mă prevenea că posturile din pădurea de lîngă graniță fuseseră ridicate în urma ordinelor sale, așa că era ușor ca kibitka să fie oprită în drum de vre-o zece oameni hotărîți și Osolinski să fie eliberat, cu atît mai mult că cazacii aveau de la dînsul ordin să se împotrivescă numai de formă. Imi cerea însă să cruț viața lor și mă înștiința că Osolinski are să fie ridicat în dimineața zilei de astăzi. Ai văzut că lucrurile s'au petrecut întocmai după cum le plănuiise, cu singura deosebire că oamenii mei în loc de a găsi în kibitkă pe Osolinski, te-au găsit pe dumneata. Totul acuma mi se pare clar ca ziua, afară de un singur lucru: cum a putut Osolinski să te mute din chilie fără ca să simți ceva, mai ales fiind dată rana dumatăle?

— Eram sub influența unui narcotic pe care mi l-a dat la miezul nopții, după cererea mea, zise Paul; o doză puternică de opium... Ha! adaoase el, acuma înțeleg și eu tot, el mi-a dat o doză mai mare decît aceea ce i-am indicat-o pentru a mă pune în nesimțire desăvîrșită!

VIII.

Biela care nu mai gusta un moment de liniște de cînd auzise că Paul se află în rîndurile insurgenților, fu cuprinsă de o spaimă și de o desnădejde cumplită cînd știrea înfrîngerii lor desăvîrșite și a nemiloaselor execuțiuni ce aveau loc zilnic ajunse la dînsa.

Deși își încorda toată puterea de voință pentru a nu suferi pe doamna Sangusko, era prada unei neliniști grozave: i se părea că nu mai trăește, că viața îi este întreruptă, vorbea, umbla ca un automat. Adesea înaintea ochilor ei se înfățișa o vedenie înfiorătoare arătîndu-i pe Paul căzînd sub glonții plotonului de execuție și atunci i se părea că inima ei, cuprinsă de o durere cumplită, se sfarmă în mii de bucăți. În zadar doamna Sanguszko, îngrozită de această suferință, mută, se încerca s'o convingă că Paul a scăpat, din mîinile dușmanilor, că chiar de este în puterea lor, participarea lui la răscoală a fost prea puțin însemnată pentru ca Rușii să-l poată osîndi la moarte. Biela, pentru a-i fi pe plac,

se făcea pentru un moment că vorbele ei pline de nădejde au liniștit-o dar în sufletul ei, nădejdea piercea din ce în ce.

Mare-i fu surprinderea, nespusă fericirea, când într'o seară, fiind pe punctul de a se pune la masă, se auzi o trăsură oprindu-se la scară; pași răpezi răsunară în sală, ușa se deschise și în brațele ei s'aruncă Paul: palid, slăbit, rănit, rupt, dar în viață.

Nespus de dulci fură momentele următoare: fericirea ce le păruse pierdută pentru veci, era acuma pe veci în robia lor.

Dar când Biela începu să-i ceară amănunțimi asupra scăpării lui, ea băgă de seamă cu surprindere că privirea lui Paul se întunecă, că el amână această povestire pe a doua zi și că pentru tot decursul serii bucuria îi era mai puțin expansivă și rămânea ca acoperită de un văl.

Intrebarea Bielei, amintindu-i cui datora fericirea întregii lui vieți, stârnise din nou în sufletul lui Paul simțirea de invidie și de umilire ce pusese stăpânire pe el în urma destăinuirilor lui Rybinski.

Odihna lui în acea noapte fu rău tulburată de această simțire și vedea cu groază apropiindu-se ceasul în care trebuia să dezvăluie Bielei măriniția rivalului său. Totuși, sufletul lui cinstit nu se gândi un moment să ascundă iubitei adevărul, să lase în ființă o taină între inimile lor.

Biela îi ușură destăinuirea: ea, cea dintăiu îl puse în cunoștință deplină a celor întâmplate între dînsa și Osolinski. Atunci el, la rîndul lui, îi spuse tot, până la cea mai mică amănunțime, și nu-i ascunse umiliția ce o resimțea fiind silit să datorească viața, fericirea lui și fericirea ei unei jertfe făcute de altul sub îndemnul iubirii inspirtae de Biela.

Adevărate și calde fură lacrimile Bielei la auzul acestei destăinuirii, durerea ei fu adîncă, dar ea era o femeie, inima ei înțelegea jertfa cu o gingășie ce nu putea să se găsească într'o inimă de bărbat.

Cînd Paul îi mărturisi cît de nesuferit i se părea gîndul că fusese învins în iubire de Osolinski și cît de umilit se simțea văzîndu-se silit să se folosească de o fericire dăruită de măriniția învingătorului, Biela, punîndu-i mîna pe gură, îi zise:

— O, taci, nu vezi că vorbele tale sunt un blăstăm? Nu știi că jertfa este un lucru sfînt? Putem să fim mîhniți că fericirea noastră este cumpărată cu prețul unei vieți atît de nobile, dar datoria noastră este acuma să primim cu recunoștință darul scump ce ni s'a făcut, devenit și mai scump prin prețul cu care s'a plătit. Orice mîndrie nechibzuită față cu o asemenea jertfă ar fi un lucru mișelesc, un sacrilegiu!

Binecuvîntate au fost roadele date de jertfa lui Osolinski pentru Biela, căci fericită a fost și este căsnicia ei.

Paul, neputînd uita cã o datã a fost biruit de altul în puterea de iubire, a trãit și trãește cu hotãrîrea nestrãmutatã s'o iubeascã în chip atît de nemãrginit în cît sã izbuteascã ca ea niciodatã sã nu se gîndeascã cu pãrere de rãu cã lîngã dînsa se aflã el și un Osolinski.

În grãdina mãnãstirii, la locul unde zac rãmãșițele lui Boleslav Viteazul, se înalță o cruce de marmorã albã fãrã altã inscripțiune decît numele lui și data morții. În fiecare toamnã, în ziua aniversarã a morții lui Osolinski, vine o femeie în doliu și, depunînd lîngã cruce o cununã de garoafe albe, îngenunchiazã în fața ei. Rugãciunea ce ese din buzele ei este scurtã dar fierbinte, iar lacrimile ce curg din ochii ei negri și luminoși nu sînt numai lacrimi de mîhnire, ci și de recunoștință.

Iași, Crãciun 1896. București, Octombrie 1897.

Radu Rosetti

Prostia ca teorie a cunoașterii

Am onoarea de a fi cel dintăiu (și este unica vanitate a vieții mele), cel dintăiu care să fi arătat că prostia e doar un alt soi de inteligență, o altă metodă de cunoaștere a lucrurilor decât deșteptăciunea propriu-zisă.

Prostia e cel mult un cusur; niciodată însă un „defect”. Vreau să spun că nu e o *lipsă*. Prostie nu însemnă deficit de inteligență, ci doar un alt fel al acesteia.

Există desigur și oameni literalmente „săraci cu duhul”, oameni puțini la minte. Dar nu ei sînt adevărații proști. Prostul e activ, vioiu, exasperant, neobosit și întreprinzător. Prostia e ca o forță a naturii, exuberantă și îmbelșugată.

Filozofii deosebesc două specii de „teorie a cunoașterii”: este logica pe deoparte și mentalitatea colectivă pe de alta; gîndirea personală și gîndirea socială, una făcută din raționamente ducînd la judecăți proaspete, — alta consistînd din judecăți sau, mai corect, din prejudecăți gata-făcute.

Prostia este o a treia teorie a cunoașterii: un fel de sinteză a celorlalte două.

Dar nu mai revenim. Am definit-o pe larg în chiar această revistă*.

Ceiace m'a făcut să revin asupra subiectului este o mică întîmplare literară recentă.

Scriitoarea americană Anita Loos a făcut o carte, care s'a vîndut în aproape trei milioane de exemplare, și care se chiamă: „Gentlemen prefer blondes”. Este jurnalul scris de cea mai redusă și analfabetă dintre acele tinere americance, frumoase, reci, și avide de bani. Jurnalul e scris cu o ortogra-

* Articolul despre proști apare într'un volum de eseuri editat de „Cultura națională”.

fie, ca să zicem așa, personală și într'o sintaxă absolut caragială.

Or, această carte parcă a fost dinadins făcută pentru verificarea experimentală a teoriilor mele...

Cazul lui Lorelei (așa se numește domnișoara) este, oarecum, o experiență crucială. Căci rareori au fost adunate laolaltă mai multe mărturii de imbecilitate și mai numeroase documente omenești doveditoare ale unei mentalități simple și primare.

Și totuși... Și totuși cugetările Proastei din America ne informează nu numai asupra psihologiei ei, ci chiar asupra lucrurilor și evenimentelor pe care le descrie.

Ceva mai mult: ne informează mai bine decât mijlocul direct al inteligenții propriu-zise. Prostia aci se dovedește a fi instrument de cunoaștere mai bun decât simpla deșteptăciune...

Unul din farmecele cărții îl face excelentul „humour” care abundă. Dar nu-i calitatea cea mai interesantă, nici cea mai originală. Căci de când e lumea, tîmpitul a fost și comic.

Interesant aci este că eroina, deși pare a pricepe toate pe dos, ne face totuși, îndărătul frazelor ei inepte, să vedem realitatea adevărată, lumea așa cum e. Cași cînd prostia lui Lorelei ar fi un fel de *alfabet expresiv*, care, dacă-l cunoaștem, ne dă putința să cetim corect ce se petrece în natura naturală.

Prostia aci nu mai e simplă „temă literară” — ci limbaj artistic; nu mai e doar „subiect de nuvelă” — ci instrument tehnic de redare artistică, întocmai ca linia desenului, culoarea picturii, mișcarea ecranului, ritmul dansului sau sunetul muzicii.

Prostia devine un truc estetic, un alfabet de simboluri expresive.

Prostul va descrie realitatea în felul lui; și această descriere ne va lumina asupra acelei realități, așa cum simpla inteligență ar fi fost poate incapabilă s'o facă.

După cum există gînduri subtile care au trebuit să aștepte ca limba franceză să se nască pentru a ajunge să fie spuse (chit că pe urmă au putut fi traduse și în *alte* limbi), tot astfel există realități sufletești, pe care doar admirabila limbă a prostului le poate exprima — chit ca, odată exprimate, ele să poată fi traduse și în limbajul direct al inteligenței obișnuite.

Marele merit al Anitei Loos (cartea ei — o operă într'adevăr epocală, care și-a meritat cu prisos enormul ei succes de librărie) este de a fi cîntat pentru prima oară în literatură din instrumentul acesta delicat care se chiamă prostia omenească. Prostia aci nu este subiectul cărții sau cusurul eroinei — ci este procedeul tehnic al autoarei.

În rîndurile ce urmează vom cita cîteva pasagii care vor dovedi cum, întru priceperea Universului, prostia tîmpitului poate fi uneori un mijloc de cunoaștere mai eficace decît deșteptăciunea inteligentului.

Sau, putem fi încă și mai categorici: oridecâteori Lorelei așterne pe hîrtie una din acele cugetări cretine, care ne fac să ne prăpădim de rîs pentru enorma lor imbecilitate — putem fi siguri că sîntem, în fond, în fața unei constatări profunde și subtile, pe care — dacă o scotocim mai bine — o vedem că ascunde îndărătul ei surprinzătoare și nebănuite adevăruri.

În rîndurile de mai jos voi cita cîteva din aceste pasagii din jurnalul lui Lorelei, care sînt — cred — tot atîtea probe experimentale ale teoriei pe care mai sus o făceam asupra prostiei.

* * *

Unul din lucrurile cele mai amuzante din călătoria eroinei noastre este vizita ei la doctorul Freud. Excesul de whisky o făcuse cam nervoasă, ceiace-i sugeră ideea să profite de faptul că se afla la Viena, și încă în voiaj de „studii”, pentru a cunoaște pe acest recordman al psihiatriei. Se pare — spune ea — că fiecare om are într'nsul ceva care se chiamă refulment, inhibiție. Atunci m'a întrebat ce visez. I-am răspuns că o domnișoară ca mine, așa de lipsită de protecție în viață, este nevoită să cugete atît de mult și de tare în timpul veghei, încît — cînd adorm — cad într'un somn de plumb. Atunci Freud m'a întrebat dacă am avut vreodată o dorință nesatisfăcută. I-am explicat atunci că, atunci cînd am poftă de ceva, educația mea îmi interzice să procedez ca ultima nespălată care e nevoită să renunțe la ce a dorit și — până ce nu obțin ce-am vrut — nu mă las. Atunci Freud pîru puțin descurajat. Dar îi mai veni o idee, la care am putut în sfîrșit răspunde: da. M'a întrebat dacă am avut vreodată poftă să ucid și n'am putut. I-am răspuns atunci: da, căci în momentul cînd am tras în domnul Jennings, el a făcut o mișcare, așa, într'o parte, și glonțul a trecut pe lîngă el fără să-l atingă. Atunci Freud a chemat pe azistenții lui, și le-a explicat acolo ceva despre mine, din care am priceput că mă considera complet anormală...

Să se admire cîtă bogăție de idei se ascunde îndărătul acestei mici întâmplări. Mai întăi fenomenul așa de interesant a doi oameni vorbind două limbi sufletești complect diferite și impermeabile una de alta. Apoi definiția oricărui doctor, care e profesional dispus să numească anormali pe toți acei ce nu prezintă anomalia în care s'a specializat el.

Dar ce e mai remarcabil în toate acestea este că Europeanul e realmente anormal față de American, și viceversa.

Pentru a defini aceste două tipuri de umanitate unul în raport cu celalt, nici nu se putea găsi un criteriu mai perfect de distingere ca fenomenul refulării freudiene.

Intr'adevăr, Americanul se caracterizează prin aceia că nu cunoaște starea sufletească a renunțării. De sigur, și el are necazuri. Caută de lucru și nu găsește imediat, iar între timp înghite în sec. Dar... numai *între timp*. Căci în America lupta pentru existență e brutală: ori reușești să găsești o situație, și asta relativ repede; ori atunci, dacă zăbovești prea mult, ești eliminat cu asprime, în mod automat, din luptă. Nu există, în America, tipul omenesc al ratatului, adică al omului care, cu drept sau cu nedrept cuvânt, se privește ca mai presus decât ce îi e dat să facă. Apoi nu există în America acea „armată proletară de rezervă”, acel „Lumpenproletariat” de care vorbesc marxiștii. În Statele-Unite avem tipul proletarului cu traiu burghez, care își duce automat mica lui existență, nici prea bună nici prea rea. Impotriva invaziei oamenilor cu o altă mentalitate, a oamenilor dispuși să renunțe, să se priveze, să refuleze, să aștepte cu un „standard de viață” deocamdată comprimat împotriva acestui flagel, Americanii ridică legi severe de contingentare, legi absurde care dovedesc prin chiar ineptia lor cât de mare consideră ei primejdia aceasta a sosirii pe pământul american a unor oameni cu inhibiție, a unor oameni de tip Freud.

Să se reflecteze bine la acest mic adevăr: *Americanul, în liniile mari ale vieții lui sufletești, ignorează refularea*. Când e învins, atunci moare, și deci, încetînd de a mai fi om, încetează *ipso facto* de a mai fi american, deci de a putea proba ceva despre Americani...

În două cuvinte se poate caracteriza deosebirea de *stil sufletesc* dintre Transatlantici și Cisatlantici: aceștia din urmă cunosc categoria psihică, faptul cultural care se cheamă *chin*.

Dar eu ași merge și mai departe; ași spune că o altă trăsătură foarte tipică a Americanului este inapținutudinea lui artistică, inapținutudine care se traduce printr'o veșnică confuzie între estetic și economic. Dar acest fenomen trebuie să aibă o cauză.

Pentru ce Americanul e împins să amestece una cu alta, să amestece frumosul cu altceva? Pentru ce este el incapabil de o atitudine artistică pură?

Cred că motivul ține în mare parte tot de chestia refulării freudiene. Și nu vreau să vorbesc aci de cunoscuta teorie zisă „cathartică” (catharsis: derivativ) care face din artă (ca și din știință sau religie) o derivare, o canalizare a unor stări sufletești refulate. E vorba aci de cu totul altceva.

Între artă și viața practică este cam aceiași deosebire ca între contemplație și consumație. Frumosul se gustă mai ales

abținându-te de a consuma, de a utiliza material obiectul. Simmel spunea foarte bine : posesiunea stinge valoarea ; pentru a admira, pentru a iubi — trebuie să ne detașăm puțin de obiect, să punem între el și noi o oarecare distanță.

Luați exemplul cel mai banal: amorul. Pentru ce dragosteă este o temă literară prin excelență? De unde își trage ea substanța ei artistică? E foarte simplu.

Inchipuiți-vă un om care dorește o femeie și care din acel moment face tot ce pofta lui îi dictează.

Inchipuiți-vă însă un îndrăgostit care tocmai când are mai mare poftă să vadă pe femeia iubită, tocmai atunci o ocolește. Parcă s'ar teme. Parcă s'ar jena. Parcă i-ar fi frică de propria lui fericire. Această ezitare, această mică amânare perversă este extrem de curentă în amor. Ba chiar, în materie de tehnică fizică a dragostei, ea este A. B. C-ul, principiul general al lui *Ars amandi*.

Am pronunțat cuvântul Artă. Intr'adevăr: aceasta-i ce a-daogă simplei iubiri un caracter estetic. Este o refulare instinctivă și primară, o *refulare voită*. S'a vorbit de sentimentul „iluziei conștiente”, al „autoamăgirii” ca bază a vieții frumosului. Se poate tot atât de bine vorbi și de un fenomen de *refulare voită*, de refulare permanentă, de o refulare-joc.

Oricum, în toate acestea, faptul freudian al inhibiției este mereu prezent. Iată de ce cele două fenomene se găsesc asociate, avînd o categorică afinitate unul pentru celalt. Și iată înșfîrșit de ce Americanilor lipsindu-le unul, e firesc să le lipsească și celalt... Americanul este prin definiție anormal sufletește dacă îl privim sub punctul de vedere al unei psihiatрії europene... Domnișoara din America a spus un foarte profund adevăr...

* * *

Iată un alt pasagiu, unde excelenta noastră sociologă definește poporul francez:

„Francezii, după cît am putut eu observa, sînt oameni care răcnesc enorm; dar au și o calitate: cineva poate oricînd să facă să tacă un Francez, oricare ar fi el, dacă îi pune în palmă cinci franci”.

Desigur, definiția e nostimă, nostimă mai ales prin simplismul ei. Căci avem impresia că Lorelei exagerează. Sînt Francezii arghirofili. Nu merg însă niciodată așa departe. Domnișoara din America a generalizat prea mult? Poate că nu. Dar să privim toate aceste lucruri mai de aproape.

Francezului îi plac banii. Dar, lucru curios, Francezul *nu e venal*. Primește o gratificație ori de cîte ori i se oferă. Dar *conștiința lui* — aceasta e cu totul altă chestiune. Conștiința unui Francez nu este niciodată de vînzare. Dacă adună

bani cît poate, și de unde poate, aceasta o face într'un chip oarecum mecanic, dintr'un instinct etnic — fără ca acest act aproape reflex să aibă vre-o legătură cu credințele lui etico-sociale sau cu îndatoririle lui morale sau politice.

Acest paradox al sufletului francez, care primește banul mereu și totdeauna, dar care nu se vinde niciodată nu a mai fost până acuma exprimat. De aci o samă de contradicții cu privire la cunoașterea sufletului acestui popor. Unii spun că e avid de bani, meschin, interesat. Alții spun că e generos, leal, incoruptibil. Și amîndouă părerile sînt adevărate, dacă ne gîndim la felul *reflex* în care Francezul pune mîna pe primul ban pe care îl întîlnește în cale. Gest automatic, rămînînd *străin* de conștiință care, ea, rămîne nezdruncinabilă de vre-o ispită.

„Proasta din America”, în două cuvinte, ne-a descris aceasta. Un popor de oameni, gata să primească cinci franci, oricînd și dela orișicine. Și aceasta așa, fără să întrebe de ce, printr'un fel de rit național devenit o a doua natură.

Francezii niciodată n'au fost descriși mai sintetic.

* * *

Dar iată o altă frază în aparență complet idioată:

„Nu-mi mai bat capul să mă perfecționez în franțuzește. Socot că e preferabil să lăsăm franțuzeasca aceloră care sunt incapabili de a vorbi o altă limbă.”

În fond, însă, așa este. Limba franceză se poate defini: o limbă de oameni incapabili să învețe alta. De ce? — aceasta e o altă socoteală. Dar este fapt că puține popoare sînt mai inapte la poliglotism ca Francezii. „Proasta din America” a dat cea mai subtilă definiție a limbii franceze, definiție care totodată este o ironie și un real omagiu.

* * *

Iată acum un alt pasagiu:

„Piggie (Sir Francis Beekman) nu mai sfîrșea de povestit anecdote întîmplate unui prieten al lui — un rege foarte cunoscut la Londra sub numele de regele Eduard”.

Nu-i admirabilă conciziunea în care sînt concentrate atîtea idei? De pildă:

1. Că bieții regi din ziua de astăzi sînt prin definiție anonimi, fără renume, mai necunoscuți decît ultimul necunoscut; că azi faima o dă poporul, mulțimea, masele de gură cască, cetitorii, spectatorii.

2. Că Regele Eduard a fost mai ales cunoscut la Londra (și Paris) pentru tot ceia ce el făcea, *deși* viitor rege, pentru tot ce în conduita lui *nu se potrivea* cu atitudinea de viitor

împărat. Cuvîntul Rege, atunci, capătă relief, capătă o valoare de contrast, începe însfîrșit să însemne ceva.

Acest amalgam mental de care numai conștiința colectivă e capabilă — este minunat exprimat de Proasta din America în acele trei cuvinte prin care dă un parfum de *planșe* titlului cît se poate de autentic de rege al lui Eduard. Nu este numai deformarea realității, trecută prin prizma mărginită a unei timpite care vede și exprimă totul în termeni de Broadway și de cinematograf. Este o deformare care ne exprimă perfect tot processus-ul social care a avut loc cu ocozia Regelui Eduard al Englierei.

3. Și mai este o idee foarte subtilă în fraza lui Lorelei. Pe cînd Eduard își făcea de cap prin cabareturile Londrei, el nu era încă Rege. Celebritatea lui de bon-vivant a căpătat o strălucire retrospectivă din ziua cînd a devenit efectiv rege, și deci tocmai cînd a trebuit să renunțe pentru totdeauna să mai facă chef. Observați dublul paradox. Eduard VI devine o vedetă a chefului just în momentul cînd nu mai face chef; și titlul de rege strălucește deasupra capului lui mai ales pentru perioada cînd contrasta cu viața lui de petreceri, adică tocmai pentru perioada cînd nu era rege...

Și fiindcă a venit vorba de regi. Intr'un alt pasagiu, domnișoara Lorelei spune:

„Am observat că la Paris se dau numere tuturor Ludovicilor; există bunăoară un Ludovic al XVI-lea, de care se vorbește mereu în legătură cu mobile vechi.”

Perceperea acestei „numărători” a regilor, (care pe vremuri simboliza o preocupare de continuitate dinastică), ca o simplă comoditate de clasificare a mobilelor antice, nu-i o eroare propriu zisă. Este un fel de adevăr. Căci gînditu-s'a cineva că singura utilitate serioasă pe care au avut-o regii Franței a fost aceia de a încuraja întrucîtva artele frumoase? Azi se știe precis că toți acești regi, cînd nu erau medicalcretini, erau și mai rău. Cei cu personalitate au fost poate cei mai odioși dintre toți. Amintiți-vă de Ludovic al XIV-lea, Regele-Soare, care a trebuit să fie înmormîntat clandestin, noaptea, în taină, ca nu cumva populația indignată și în același timp ușurată de această binecuvîntată moarte, să sfișie cadavrul... Pentru cei ce cunosc Istoria nu mai este un secret că singurul motiv pe care îl au regii Franței de a rămîne menționați în Istoria Civilizației este că au fost favorabili artiștilor, și că plictiseala lor nesfîrșită obliga pe artiști să tot inventeze stiluri nouă.

În două cuvinte Proasta din America a exprimat această situație, a cărei percepere nu e așa de simplă, căci presupune abdicarea multor prejudecăți și o cunoaștere foarte imparțială a Istoriei.

Da — are dreptate domnișoara Lorelei. Regii Franței tot

mai au dreptul să fie trecuți în dicționarele istorice. Dar sub formă de numere de ordine, pentru desemnat stiluri de mobile...

* * *

„D. Eisman, — scrie d-ra Lorelei — bogatul industriaș care n'are alt gînd decît să mă vadă cultivîndu-mi inteligența, ar voi să mă vadă că țin un „salò”, cum zic Francezii, adică „salò” însemnează o grămadă de oameni care se adună laolaltă ca să-și cultive în cor inteligența. Am chemat și eu o grămadă de oameni de elită; mi-am adus aminte de un domn care posedă o grămadă de științe economice la Universitatea din Columbia; apoi pe un autor dramatic celebru, am uitat cum îi zice, știți, acela care scrie piese celebre unde e totdeauna vorba despre Viață..”

Asta e tot ce a priceput Proasta, din criticile cetite prin jurnale. Parcă o vedem pe Lorelei cetind gazeta ca o miță privind în calendar, etc., etc.

Totuși eroina noastră nu trebuie calomniată astfel. Ceia ce spune ea are un înțeles mai subtil.

Autorul de care nu-și aduce aminte? Dar îl cunoaștem perfect cu toții. Este autorul dramatic în sine, care n'are nevoie de un nume individual. Sînt sutele de fabricanți de piese unele mai celebre și mai cretine decît altele. Piese ce trăesc numai din reclamă, din reclama degradatoare a atîtor negustori și falși critici de artă care învîrtesc două-trei formule goale de sens, repetînd pe toate tonurile: „o viață, puternică palpită...”; „personagiul cutare are multă viață, etc.”; sau: „avem aci concentrat în cîteva trăsături de maestru acel lucru minunat și profund care este „Viața”; sau, alteori, mai scurt: „piesa d-lui cutare este pur și simplu o felie de viață”, etc., etc.

În definitiv o corectă și „științifică” definiție a producției dramatice contemporane trebuie să țină sama de următoarele patru fapte: 1) de absolutul neant artistic al quasi totalității pieselor de teatru de astăzi; 2) de importanța enormă pe care o joacă faptul că gazetele vorbesc sau nu favorabil despre cutare piesă; 3) apoi lipsa de importanță a faptului că criticul ziarului *dovedește* sau nu că piesa e bună sau rea; 4) însfîșit standardizarea conținutului oricărei critici dramatice, care se mărginește în mod invariabil să afirme că piesa are „Viață...”.

Cu aceste patru elemente s'ar putea face o frescă a moravurilor oamenilor de teatru sau o monografie sociologică a producției dramatice.

Dar Anita Loos face mult mai mult decît asta; pune pe o cocotă inculfă și toantă să spună cîteva cuvinte, un sfert de frază :

„Știi, autorul acela celebru, nu mai știu cum îi zice, care face piese celebre unde e mereu vorba despre Viață.”

Și aceste monasilabe cristalizează subit întreaga vastă și subtilă situațiune.

Dar să urmăim : „Un domn care predă o grămadă de științe economice la Universitatea din Columbia”.

Intr'adevăr, așa este. Situația sociologului în societatea modernă este încă destul de precară. Sînt mulți acei care nu cred încă în sociologie. Li reproșează că nu există. Și atunci bietul sociolog trebuie să strige tuturor acestor sceptici că Politica, Morala, Istoria, Economia, Dreptul, sînt discipline reale, care nu pot fi negate cu atîta ușurință.

Din pricina aceasta este o tendință generală din partea tuturor soiurilor de sociologi de a vorbi totdeauna de mai multe științe sociale deodată. Fenomenele de care se ocupă ei nu sînt niciodată mai puțin decît etico-sociale, sau economico-financiare, sau social-economice, politico-sociale, etc., etc. Se vorbește de o știință juridico-politico-economică-financiară care mai e și socială pe deasupra...

Motivul l-am spus: discreditul de care încă suferă sociologia, și necesitatea sociologului să desfacă mai multe mărfuri deodată pentru a căpăta un început de luare în serios...

Rezultatul e acel discredit al sociologiei care obligă sărmanele discipline sociale să se cotizeze cîte trei-patru laolaltă pentru a putea începe să semene cu ceva cîtuși de puțin științific...

Or, Proasta din America a rezumat în trei cuvinte toată această situație subtilă și de un adevăr mult mai larg decît cuprinsul Statelor-Unite (gândiți-vă numai la România!).

Dar, fiindcă veni vorba de scriitori, Lorelei pomenește de un nuvelist' englez:

„Se chiamă Gerald Samson : trebuie să-i cunoașteți numele dacă i-ați cetit operele”.

Iată o cugetare care nu numai că acuză analfabetism și imbecialitate din partea personagiului, dar care nici nu pare a fi din cale afară de spirituală. Samănă chiar puțin cu ceiace noi numim un „miticism”. Și totuși, dacă privim bine, descoperim îndărătul ei o întreagă foarte curioasă situațiune pe care simplul om deștept poate că n'ar fi găsit-o.

Intr'adevăr, obiceiul de a ceti cărți fără a reține numele autorului este mult mai frequent decît s'ar crede. Este un obicei, și așa zice chiar aproape o necesitate, a cărei pricină stă în enorma cantitate de literatură care apare zilnic. Să mărturisească fiecare din noi de cîte ori, după ce a cetit o carte care i-a plăcut, nu s'a uitat cu curiozitate pe copertă pentru a ceti numele autorului !

Această situație este de două ori justificată. E fundată în fapt, și e fundată în rațiune.

În fapt, pentru că numele autorului n'avem ocazia să-l cetim decât o dată, pe cînd toate celelalte nume proprii ale cărții revin de atîtea ori în cursul povestirii. Și nu putem să inversăm legile memoriei de hatîrul unui scriitor.

În rațiune, pentru că este drept să socotim opera mai însemnată decât numele de familie al autorului. Aceasta dintăiu e care dă drept să existe acestuia din urmă.

Iată de ce e totodată natural și just ca un nume de scriitor să *sfîrșească* prin a fi reținut *numai* dacă buna calitate a operelor lui ne-a făcut să-i cetim mai multe cărți.

Așa se petrec lucrurile în realitate. Doar prejudecățile noastre de oameni inteligenți ne fac să credem că lucrurile se petrec altfel.

* * *

Dar ne oprim deocamdată aci. Voi căuta mai tîrziu să găsesc și alte pasagii — căci am impresia că toate frazele cărții lui Anita Loos sînt o mină de informații asupra societăților omenești în genere.

Ceiace vrem să reținem, în materie de concluzie, este că prostia poate fi un alfabet expresiv, o altă „teorie a cunoașterii”, un instrument special pentru sondat realitatea înconjurătoare.

În limbajul popular, a fi prost înseamnă a înțelege lucrurile „altfel”, greșit, „alături”, pe dos, sau oricum am vrea să spunem. În toate cazurile, prostia înseamnă o percepție unde acordăm importanță mai mare acelor fapte pe care ceilalți oameni le consideră mai puțin importante, și viceversa. Prostia este intelectualmente o *exagerare* a unora din elementele unei percepții în detrimentul altora.

E ceva asemănător cu ce se petrece în artă, care de asemeni *deformează* puțin realitatea, făcîndu-ne totuși — lucru curios — prin chiar această deformare, să cunoaștem unele lucruri greu accesibile, pe care simpla gîndire rațională ar fi fost poate incapabilă să le dibuiască.

Același lucru nu se întîmplă oare uneori și cu prostia? Prostul poate, prin micile lui falsificări, să ne dezvelească aspecte nebănuite ale realității, pe care desigur, odată dezvelite, le putem percepe și sub forma logicei raționaliste, — dar pe care aceasta din urmă n'ar fi fost niciodată în stare să le descopere.

D. I. Suchianu

Reflexii cu prilejul unui centenar

Secolul al XIX-lea se îndepărtează de noi, vertiginos de repede. Plouă cu centenare. Mai ales în literatură, unde aniversările sînt întotdeauna prilej de vorbă și de discuții și — de puneri la punct. Pentru cronicarii literari este un prilej de desmormintări senzaționale și pentru editori prilej de recitări de multe ori riscate. În orice caz, în lumea literară, cutare sau cutare cinquantenar sau centenar este un eveniment. Cît despre public — el nu se lasă turburat prea mult de aceste aniversări literare.

Centenarul romantismului care se celebrează anul acesta, în Franța, este totuși o excepție. Nu este o aniversare banală. Centenarul romantismului evocă o întregă epocă, o întregă lume. Merită să ne oprim cu prilejul lui și să încercăm cîteva considerații.

Acest centenar al romantismului se reduce în realitate — și pentru a preciza puțin lucrurile — la centenarul primei reprezentări a lui „Hernani” de Victor Hugo, la Comedia Franceză. Piesa lui Hugo a fost reprezentată pentru prima oară la 25 Februar 1830. Acesta este faptul precis care este aniversat. De unde și cum s'a ajuns, dela aniversarea unei premiere teatrale la aniversarea unei mișcări literare atît de întinse și atît de complexe ca romantismul, este interesant de văzut. Este mult mai interesant decît aniversarea premierei lui „Hernani”, în orice caz.

E drept că a fost, în sara acestei premiere, scandalul mare la Comedia Franceză. Théophile Gautier, cu păr lung pînă la șale și cu o vestă roșie rămasă celebră în istoria literaturii franceze, era șeful junilor romantici, pletosi și gălăgioși, care veneau să aplaude piesa lui Victor Hugo. În antracte și chiar în timpul reprezentației clasicii și romanticii se luură de păr cu entuziasm. Totuși reprezentația se sfîrși

într'o atmosferă de triumf: Hugo fu consacrat, definitiv, mare Dalai-Lama al romanticilor și tată al Romantismului.

Atîta nu este destul pentru a aniversa romantismul. Și mai este ceva: Prezicerea asta cu anul, ziua, ba chiar și ceasul în care s'ar fi născut romantismul este de un arbitrar atît de deplasat încît aproape atinge ridiculul. Exactitatea, în această materie, suferă fatal o interpretare mult mai largă. Are altfel de înfățișare și altfel de întrebuintare. Modul acesta de a preciza nașterea romantismului dă loc, în mintea marelui public, la o mulțime de confuzii. Prima și cea mai mare ar fi că romantismul s'a născut, *a fost fondat*, ca un jurnal sau ca o bancă. Este absurd. S'ar putea îngădui acest lucru dacă romantismul ar fi o școală literară, *numai* o școală literară. Dar romantismul este mai mult decît atît. El înseamnă o manieră de a simți înainte de a însemna o manieră de a scrie. Romantismul este o stare sufletească, înainte de a fi o manieră literară. Acest lucru este astăzi foarte bine cunoscut. Tot așa este admis acum că romantismul a existat în toate timpurile, din antichitate pînă în momentul de față. Romantism — adică sentiment, lirism, fantezie, subiectivism — așa ceva a existat și în literatura dinainte de 1830 — și nu în Germania sau Anglia, ci chiar în Franța. Racine e plin de lirism și de sentiment. „Bérénice”, de exemplu, din acest punct de vedere, este romantică tot așa de mult ca și „Hernani”. Phèdre este o eroină de un romantism autentic, care poate sta alături de orice eroină exaltată a teatrului gen 1830. Și — pentru a ne mărgini deocamdată tot numai la Franța — nu e rău să ne amintim că romantismul în literatura franceză se declarase cu cel puțin un deceniu înainte de premiera lui „Hernani”, în 1820, dată la care apar „Meditațiile” lui Lamartine. Și nu mai vorbim de perioada zisă preromantică, de Rousseau, M-me de Staël și Chateaubriand, a căror sensibilitate poartă marca celui mai pur și mai autentic romantism.

Fixarea în istoria literară a acestei date de 1830 ca dată culminantă a romantismului, este un fenomen plin de multe revelații și capabil să explice multe lucruri.

Mai întăiu, să remarcăm că celebrarea acestui centenar al romantismului are loc *numai* în Franța. Nici-o altă literatură nu s'a gîndit să aniverseze romantismul. Lucrul este cu atît mai curios și pare, cu drept cuvînt, ciudat, dacă ne gîndim că, în fond, romantismul german și romantismul englez au, față de cel francez, pe lîngă dreptul de prioritate în istoria romantismului, și o însemnătate mult mai adîncă și mai cuprinzătoare. Lor, totuși, nu li s'au fixat date de naștere precise, care să fie celebrate într'o anumită lună, zi și ceas. Asta, poate, tocmai pentru că însemnătatea lor e mai adîncă și mai cuprinzătoare. Dar să nu anticipăm.

Spuneam că celebrarea acestui centenar are loc numai în Franța. Mai mult. Putem spune că inițiativa acestui centenar nu putea să ia naștere decît numai în Franța. De ce? Pentru că numai în literatura franceză romantismul a izbucnit ca o revoluție. 1830 pentru literatura franceză reprezintă ceiace anul 1789 reprezintă pentru istoria franceză: data unei dezrobiri, a unei descătușări, data cuceririi unei libertăți nouă. Romanticii din 1830 porniseră să răstoarne „vechiul regim” clasic. Ceiace ei cereau în primul rînd era desființarea regulei celor trei unități în teatru, de timp, de loc și de acțiune; flexibilitatea mai mare a versului; introducerea urîtului ca element estetic în opera de artă (idee într’adevăr fecundă a lui Hugo, de infiltrație shakespeariană); însfîșit, răsturnarea tuturor regulilor pe care le fixase odinioară în literatură secolul al XVII-lea. Este remarcabil — și esențial — faptul că revoluția romantică din 1830 s’a făcut pe chestii mai mult de formă și de expresie decît de simțire și de veritabilă nevoie sufletească. Alfred de Musset, care e unul din romanticii cu fond sufletească veritabil nou, este în același timp și cel mai clasic dintre ei. Forma lui Musset este în cea mai curată tradiție a secolului al XVIII-lea. Fondul sufletească al lui Musset este, însă, foarte 1830, foarte „secolul al XIX-lea”. (Nu este o simplă coincidență faptul că Baudelaire, care a fost într’adevăr un revoluționar al simțirii, are acorduri atît de înrudite cu ale lui Musset. Din aceste două acorduri, de exemplu, care e al unuia și care al celuiilalt:

Rien ne nous rend si grands qu'une grande douleur...

și

Je sais que la douleur est la noblesse unique...

Nu par amîndouă pornite din același izvor, avînd aceeași origine și, aproape, aceeași expresie — în orice caz, același ton ?)

Romantismul francez cu data oficială de 1830 a fost o revoluție, pentru că a fost, înainte de toate, o răsturnare voită, meditată, precugetată, a unui „vechiu regim” literar (adică a unui sistem învechit de forme literare) și înlocuirea lui cu un nou regim, mai liber și mai cuprinzător. Nici-o formă fără fond, fără îndoială. Numai că fondul, aici, a fost o chestie de planul al doilea, și care a venit (sau venise deja pe nesimțite) prin încete și sigure infiltrații, fără tobe și surle, fără scandal — pentru că trebuia să vie. Acesta este aspectul romantismului-epidemie, al romantismului de simțire, reprezentînd o adîncă transformare sufletească. Este romantismul-psihoză „față de romantismul-revoluție din celebra sară a lui „Hernani”.

Caracterul acesta de revoluție nu apare nici în romantismul german, nici în cel englez. Animatorii francezi ai cente-

narului de anul acesta ignorează voit (obiceiul foarte francez) romantismul german și cel englez. Centenarul romantismului de anul acesta se referă, de altfel, mai mult la romantismul-revoluție. 25 Februar a devenit, în istoria literaturii franceze, aniversarea dărîmării vechilor regule clasice, așa cum 14 Iulie înseamnă dărîmarea Bastiliei. Dată arbitrară, jalon pus pentru a semnală, printr'o noțiune limitată, un întreg complex de fapte. Și, ca de obicei, această dată este de parte de a fi cea mai expresivă. 14 Iulie nu înseamnă nici toată revoluția franceză, nici evenimentul decisiv al acestei revoluții. În fond, dărîmarea Bastiliei este un eveniment mai mult pitoresc, gălăgios și capabil, ca atare, să se impună cu mai multă ușurință mulțimii și opiniei publice, înfotdeauna simplistă și iubitoare de clișee și locuri comune. Același lucru și cu premiera furtunoasă a lui „Hernani”, care simbolizează, pentru posteritate, „apogeul romantismului”, „triumful romantismului” și alte superlative curente și comode. Nimic analog în istoria romantismului nordic. În literatura germană și engleză romantismul n'a izbucnit ca o revoluție. Germanii romantici n'au fost importați, în aceste literaturi, din afară. Romantismul aici n'a provocat rezistența îndârjită pe care academicianii clasici francezi dela 1830 o opuneau lui Victor Hugo și școlii lui. Clasicismul german și cel englez n'au fost decît imitații sterpe și ridicule maimuțări ale celui francez. Clasicismul era o modă pe care secolul lui Ludovic al XIV-lea o exportase în Europa odată cu bontonul și galanteria dela curtea Regelui Soare. O tradiție clasică nu exista decît în Franța — și, chiar astăzi, nu există decît numai în Franța. Romanticii germani (cei mai autentici romantici dintre toți romanticii) nu porniseră să răstoarne un „vechiu regim” clasic, pentru că un vechiu regim clasic nu exista în literatura germană. Lessing, care nu era un romantic, a combătut mereu tirania imitației franceze și a propus, cel dintăiu, drept model pe Shakespeare. Goethe, care, la bătrîneță, ironiza „bîguiala romantică”, a creat totuși în „Werther” tipul desăvîrșit al eroului romantic. Nici-o asemănare nu există între condițiile de dezvoltare ale romantismului german și acelea ale romantismului francez. Sînt două planuri diferite.

Din această pricină, centenarul romantismului din acest an este un eveniment literar francez. Numai francez. O serbare națională. Așa cum va fi (poate chiar mai puțin decît va fi) aniversarea a o sută de ani dela moartea lui Goethe, peste doi ani, în Germania. Pentru Romantismul universal, pentru romantismul care, de pe la mijlocul veacului al XVIII-lea, s'a întins, epidemic, pretutindeni în Europa, apărînd în mai multe locuri deodată, centenarul din anul acesta

nu reprezintă decît aniversarea unui eveniment local, francez, cu caracter de revoluție specific francez.

Acest caracter de revoluție îi dă aspectul lui original. Romantismul, în diversele țări, a împrumutat caractererele naționale. Francezii, care se pricep în revoluții, s'au priceput să dea și romantismului lor un caracter frondeur, revoluționar, pitoresc, cam emfatic, cam declamator, foarte terestru, nu rareori lucid, fără misticism, eloquent și — fără paradox — realist. Realist, da. Romantismul francez, pentru prima oară, a descoperit — prin Hugo, mai ales — că *orice* poate face obiectul unei opere de artă. Urîtul și meschinul, tot așa de bine ca și sublimul și nobilul. Aici a fost contribuția nouă și originală pe care au adus-o romanticii franceji în literatură. Asta nu înseamnă că, înaintea lor, aceste lucruri nu fuseseră practicate. E destul să pomenim de Shakespeare. „Urîtul e frumos, frumosul e urît” cîntă vrăjitoarele din „Macbeth”. Literatura din „Sturm und Drang” e plină de reminiscențe shakespeariene. Și Goethe, în prima perioadă, Goethe din „Goetz von Berlichingen” și din prima parte a lui „Faust”, amestecă urîtul cu sublimul cu aceeași genială nepăsare cu care Hugo, o jumătate de veac mai tîrziu, va evoca mahalaua Parisului medieval în „Notre-Dame de Paris” — pe care Goethe octogenar o gusta.

Romantismul francez a avut meritul că a *organizat* toate *aceste elemente disparate*. A avut în același timp și defectul de a nu evolua decît în direcția pitorescului și a culoarei. Romantismul francez a fost mai mult pitoresc decît adînc. I-a lipsit o ideologie. De aceea, imensul progres pe care l-a realizat în literatură nu stă atît în ceiace el a creat cît în ceiace a *provocat* pentru mai tîrziu, adică în realismul pe care l-a stîrnit, și care a fost totodată o reacție împotriva romantismului superficial, pitoresc, flecar și plîngăreț, pe care discipolii lui Hugo îl practicau cu frenezie, și, în același timp, o consecință a aceluiași romantism. Romantismul francez a re-introdus viața în literatură. O viață nu prea reală, nici prea verosimilă, dar, oricum, viață. Realismul n'a făcut decît să pună la punct, să *organizeze*, la rîndul lui, elementele de viață și de adevăr uman pe care romantismul le scuturase de pudra solemnă și anostă a imitațiilor plate și servile după Boileau—Racine—Voltaire, care constituiau literatura franceză academică și oficială la sfîrșitul secolului al XVIII-lea.

Este, într'adevăr, un rezultat enorm. Și este un rezultat pe care romantismul german nu-l putea da. Romantismul german este, din multe puncte de vedere, superior ca *valoarea sufletească* celui francez. Dacă acestuia din urmă i-a lipsit o ideologie, cel dintăiu a fost supraîncărcat de ideologie. Romantismul german a fost mai adînc, mai autentic nou și mai veritabil decît cel francez. A fost mistic, arhaizant, ne-

Jămurit, poetic — prea poetic, — abstract, fricos de realitate, inactual, reacționar și ideolog. Toate aceste caractere, romantismul francez nu le-a avut decât sporadic și în treacăt. Când compari opera lui Novalis, de exemplu, cu opera lui Musset, deosebiriile apar fulgerător de vii. Sînt două lumi, două domenii suflatești diferite. Nici-un punct de contact. De altfel sînt două lumi care s'au ignorat una pe alta. Romanticii francezi (afară numai de Gérard de Nerval, cel mai „german” dintre ei) au ignorat aproape total romantismul german, care, la epoca lor, era deja pe cale de a se transforma și își pierduse caracterul religios și esoteric, pe care îl avusese între 1790 și 1800, pe vremea lui Novalis și Hölderlin. (E de remarcat cum romantismul german a început să fie cunoscut și introdus în literatura franceză deabia în ultimii ani ai secolului al XIX-lea, în epoca simbolismului. Simbolismul a fost singura mișcare literară într'adevăr mistică din Franța. Infiltrațiile nordice, în el, sînt evidente. Dragostea simbolistilor pentru romantismul german se explică prin afinități de suflet și asemănări de procedee literare. Este un fenomen de afinitate sufletească și literară care nu se putea produce cu romantismul dela 1830 — care nu era deloc mistic).

Realismul pe care romantismul francez îl purta în germen, este aportul într'adevăr original pe care l-a lăsat în literatură. Din romantismul german nu putea eși niciodată — nici n'a eșit — un Flaubert sau un Baudelaire, primii mari realiști, trăiți și crescuți în romantism, și *formați* de romantism — de romantismul cel gălăgios și revoluționar dela 1830, din Franța.

(O precizie: epitetul de revoluționar nu are, aici, un sens social, bine înțeles. Romantismul francez din 1830 era revoluționar *numai* în literatură. Romanticii, în mare parte, erau regaliști și absolutiști. Democratismul lor a venit deabia mai târziu. La 1830 revoluționarismul lor era numai literar. Ceiace voiau ei să revoluționeze era numai literatura.)

Puterea de expansiune a romantismului francez a fost imensă. Dintre toate romantismele el a fost cel mai răspîndit. A fost exportat pretutindeni, pentru că a fost cel mai ușor exportabil. În istoria literaturilor, Franța a fost și este încă cea mai mare exportatoare de mode și maniere literare. Mai toți marii literați ai lumii au trecut prin școala franceză și au învățat dela ea lucruri definitive. N'au învățat, poate, să simtă, dar au învățat să scrie, să exprime. Și, în artă, expresia este aproape totul, dacă nu cumva chiar totul.

Infiltrațiile romantismului francez s'au răspîndit în toate literaturile. Realismul francez, descendent direct și legitim al romantismului, a devenit evanghelia literaturii mondiale de la sfîrșitul secolului trecut. Flaubert, Maupassant și Zola (acesta din urmă de temperament romantic incontestabil — lu-

crul a mai fost spus)au devenit scriitori ai lumii, meditați, imitați și banalizați de scribii întregului glob.

Puterea aceasta de expansiune este un secret al literaturii franceze. Este ceva analog cu puterea de expresiune a ideilor franceze. Sînt calități de claritate, de simplitate și de rafinament în același timp, calități de farmec și eleganță, de seducțiune și de neprevăzut, de ingeniozitate dar și de largă înțelegere umană, care aparțin spiritului francez și care pot explica secretul acestei puteri de expansiune.

În orice caz, altoit pe spiritul francez, romantismul a produs rezultate neașteptate și a împins literatura cu un pas imens înainte. A descoperit perspective nebănuite, a scos la iveală procedee nouă, a sugerat idei fecunde — pe care nu le-a pus în aplicare, dar pe care literatura posterioară lui, le-a exploatat cu succes.

Și romantismul francez a dat Franței pe cel mai mare poet al ei, pe Victor Hugo, al cărui prestigiu despotice covârșește și astăzi poezia franceză.

Atît de mult încît André Gide, răspunzînd unui interviewer care-l întreba cine este cel mai mare poet al Franței, răspundea odată: „Victor Hugo, vai!”

Lui Hugo nu i s'a adus niciodată un mai mare elogiu, decît această admirație a lui Gide scrișnită de regretul de a nu putea face altfel decît să-l admire.

La fel cu Gide — deși dragostea noastră cea mai adevărată și cea mai ascunsă merge către romantismul german, deși Novalis ne oferă puținți de vis nemărginite — nu ne putem sustrage prestigiului pe care romantismul francez, gălăgios, exuberant și desmățat dela 1830, îl exercită încă asupra noastră.

Se cuvine ca centenarul romantismului francez din acest an să fie pomenit oriunde. El este un eveniment literar francez, o sărbătoare națională franceză, dar cu ecouri care se răspîndesc, imperioase și sonore, în toate literaturile.

Așa cum Marseillaisa, dintr'un cîntec local și ocazional francez, a devenit cîntecul libertății de pretutindeni.

Al. A. Philippide

Misticism

Inchide ochii: toate sînt ca'n vis..
In întuneric ca 'ntr'un lac damnat
Să mă găsesc fluid, transfigurat,
Ca 'n apele vrăjite, mort Narcis.

Inchide ochii, să intrăm în noapte,
In nesfîrșitul și adînc și 'nalt,
Să fim mai singuri unul cu celalt,
Și văzul nostru să ne fie șoapte.

Atent ascultă cum în amîndoi
Același puls își biciue izvorul.
Inchide ochii, să avem decorul
Amăgitoarei nemuriri din noi.

Și-așa, prin el să prelungim iluzii
De paradis etern și solitar,
Cînd ai să simți sărutul meu amar,
Crispat și dureros pe floarea buzii.

Inchide ochii, să închizi în tine,
Vas scump cu stranie sonoritate,
Aceste clipe lungi de voluptate
Care-au venit de dincolo de mine.

Inchide ochii, în tăceri albastre
Să-ți simt suflarea ca o melodie,
Și trupurile noastre să nu fie
Decît ca umbra sufletelor noastre.

Demostene Botez

Problema cancerului

I. Ce este cancerul ? II. Ce se poate face astăzi împotriva cancerului ?

Sînt maladii cunoscute de mult timp și care aproape au dispărut, cum este variola; sînt altele cunoscute mai de curînd, ca diabetul sau apendicita, a căror evoluție o putem controla. Deși cancerul e o maladie veche, controlul nostru asupra cancerului e limitat, căci limitate sînt și mijloacele noastre de a-l combate.

În ultimul timp s'au făcut, totuși, în privința aceasta numeroase progrese care merită să fie cunoscute. Progresele sînt de ordin biologic, terapeutic și medico-social, ultimul punct referindu-se la organizarea luptei anti-canceroase. Cu toate astea, cancerul suprimă anual pe glob aproximativ 600.000 de vieți, și, de cele mai multe ori, e vorba de oameni între 40—60 de ani, adică ajunși în fine să dea întreaga măsură a activității lor. Aceasta înseamnă pierderi considerabile ale capitalului uman, atît din punct de vedere cantitativ cît și calitativ. Alți canceroși sînt bătrîni de tot, și ultimele lor zile sînt întunecate de mari suferințe.

Trebue spus dela început: cu toate progresele făcute, problema cancerului rămîne esențialmente întreață: mod de producere necunoscut, evoluție necontrolabilă, sfîrșit inevitabil (dacă tumora nu este tratată la timp). S'a făcut apel, pentru studiul cancerului, la toate metodele cunoscute. Totuși bacteriologia, chimia, microscopia și biologia nu au reușit să ne dea altceva decît nouă detalii. De sigur detalii prețioase, însă privite toate la un loc, ele par uneori lipsite de înțeles și de legătură, cum erau hieroglifele înainte ca Champollion să găsească, pe piatra din Rozeta, aceiași inscripție redactată în elenă, în demotică și în caractere sfinte. Și chiar fără să știm ce este cancerul, problema ar fi practic rezolvată dacă am pu-

tea să-l evităm așa cum se evită variola, deși nu cunoaștem cauza variolei.

Totuși grație unei colaborări strinse între medici, chimiști și fizicieni, s'au adunat încetul cu încetul elementele unei științe nouă, a Cancerologiei.

Toată lumea se interesează de problema cancerului, însă noțiunile corecte lipsesc îndeobște; pe nedrept se vorbește de contagiune și ereditate directă. Tot așa de neîntemeiată e părerea că orice canceros e condamnat la suferințe fără capăt. Sînt lucruri și neadevărate și răufăcătoare. Pentru aceste motive e bine să recapitulăm mai întâiu noțiunile fundamentale pe care le avem azi despre cancer și, în al doilea rînd, să vedem ce concluzii practice decurg de aci și care este astăzi arsenalul nostru în contra acestei maladii.

Ce este cancerul ?

Trebue remarcat dela început că, după cît se pare, nu este un singur fel de cancer ci *numeroase feluri de cancer*; sub numele acesta comun se ascund probabil afecțiuni de natură diferită și pe care le clasăm la un loc numai pentrucă se aseamănă prin anumite caractere și pentrucă ignorăm adevărata lor natură.

În cursul timpurilor, una cîte una, s'au desprins din așa zisul cancer diferite alte tipuri de boală; cînd au fost cunoscute mai bine, sifilisul, lepra și kistul hidatic, au fost scoase dintre leziunile canceroase. Aceste remanieri depind în primul rînd de progrese tehnice; putem deci spera ca grupul actual al cancerului să se desmembreze mai departe. Parafrazînd, s'ar putea spune că încă astăzi noțiunea de cancer aduce aminte de un tramway „wo alles mögliche mit-fährt”.

Definiție clinică și microscopică. Ceiace se înțelege astăzi sub numele de cancer este grupul de tumori care au tendința să persiste și să crească, fie invadînd țesutele vechi și distrugîndu-le, fie făcînd „metastaze”; acestea din urmă reprezintă adevărate colonii de celule canceroase făcute la distanță, în organele sănătoase. După operație, cancerul recidivează deseori și sfîrșește prin a epuiza organismul. (Natural, această definiție nu se aplică nici la tumorile zise benigne, care nu se refac după operație, nici la pseudo-tumorile de natură inflamatorie.)

Definiția de mai sus se găsește în tratatele cele mai recente ca și în operele celor antici, și caracterizează lipsa de progrese esențiale în această privință. Cei vechi distrugeau cancerul cu fierul roșu, noi îi aplicăm metode chirurgicale

perfecționate, raze și radiu; totuși noi nu sîntem azi în stare să vindecăm cancerul decît atunci cînd tratamentul e făcut destul de devreme. Celelalte cazuri nu pot fi ameliorate decît pasager sau aproape de loc. Tratamentele actuale sînt mai umane și dau vindecări sau ameliorări tot mai numeroase.

Azi avem despre cancer o concepție cu totul deosebită de a celor vechi, căci ne bazăm pe studii microscopice și chimice; principiul cancerizării însă ne scapă și nouă ca și înaintașilor. Azi nu mai credem, ca Galien, că „bila neagră” provoacă ulceratii și cancer; noi spunem că este vorba de o înmulțire nelimitată a unor celule anormale, dar provenite din celulele normale ale organismului. Aceste celule sînt răzvrătite, căci nu se supun legilor de armonie care fac că țesutele rămîn, unele față de altele, în anumite proporții, atît în timpul creșterii pînă la maturitate, cit și în timpul topirii de bătrîneță. Celule de orice fel pot deveni canceroase. Anarhia celulară este un fapt incontestabil, dovedit de microscop ca și de ochiul liber; dar modalitatea de producere sau, cum se spune în medicină, patogenia cancerului, ne este necunoscută. Nu știm de ce cancerul se localizează cînd pe un țesut cînd pe altul, de ce unele maladii banale îi favorizează apariția și altele nu; de ce este compus din cutare ori cutare fel de celule; de ce apare la o vîrstă ori la alta, și mai ales nu știm de ce și cum ajung unele celule să aibă această autonomie nelimitată care le face să epuizeze toate rezervele organismului în folosul unei tumori apărute și crescute uneori în mai puțin de un an. Un timp oarecare după ce începe cancerizarea, e greu să mai fie oprită evoluția fatală a maladiei, chiar dacă este operat cancerul sau iradiat. Transformarea țesutelor normale în țesute canceroase este deci ceiace nu poate fi influențat de cele mai multe ori, oricît de perfect ar fi tratamentul, căci tot organismul e presărat cu colonii canceroase. Aceasta explică necesitatea tratamentului precoce.

* * *

Ceiace caracterizează cancerul este așa dar *proliferarea autonomă, nelimitată, distructivă* a unui grup de celule în dauna tuturor celorlalte celule ale organismului. Microscopul ne arată foarte bine cum celulele canceroase se înmulțesc, comprimă și distrug celulele normale din vecinătatea lor; cum ele pătrund în vase și sînt transportate o dată cu sîngele ori cu limfa, în alte țesute, unde refac tumora din care au plecat. Acest ultim fapt e datorit tocmai autonomiei canceroase. Numai celula canceroasă se poate astfel implanta printre alte celule, năpădindu-le și înlocuindu-le. Dimpotrivă, celulele normale ale unui țesut sănătos, la animalele superioare, sînt

așa de specializate că nu pot trăi decât la locul lor normal; îndată ce le transpunem în alt loc, ele mor și se distrug destul de repede. Acest lucru este o garanție că țesutele normale vor rămânea totdeauna în armonie reciprocă, respectînd fiecare teritoriul ocupat de celălalt.

Cancerul e cancer nu pentru că celulele lui cresc la infinit, ci pentru că aceste celule înlocuiesc și intoxică țesutele normale ale pacientului. Aceste proprietăți ofensive sînt caracteristica maladiei.

Lucrul acesta a fost dovedit numai în ultimele decenii, cu ajutorul unei metode numită cultura de țesute. E vorba de țesute luate de la animale superioare, care pot trăi și se pot înmulți indefinit în afară de corpul animal. Lucrul a stîrnit la început multă mirare, căci e vorba de „eternitatea” acestor celule, care trăesc mult mai mult în afară de organism decît viața însăși a aceluia organism. Alexis Carrel a reușit să țină în viață celule conjunctive de găină timp de 19 ani, pe cînd viața găinii nu trece de 10 ani.

Ei bine, chiar după un timp așa de lung, celulele acestea nu devin canceroase. Cu alte cuvinte, autonomia (adică liberarea celulelor de influența diriguitoare a organismului) ca și proliferarea (sau înmulțirea) nelimitată nu sînt suficiente spre a produce cancer.

Știm însă că toate funcțiile celulei se fac cu ajutorul fermentilor a căror existență o dovedim cu ajutorul chimiei. Prin urmare trebuie studiat cancerul și din punct de vedere al chimiei.

Definiția chimică și clinica ne arată deci o primă caracteristică a celulei: autonomia ei agresivă.

O altă caracteristică, tot așa de importantă ne este cunoscută de cîțiva ani numai și a fost dovedită de cercetările lui Warburg; este vorba de nutriția țesutului canceros. Știm de la Lavoisier că nutriția organismului se bazează pe arderea alimentelor, care sînt oxidate de către oxigenul adus de sînge și transformate în bioxid de cărbune, apă și alte resturi. Corpul animal este un fel de cuptor care arde (oxidează) alimentele și le preface în energie utilă și dechets-uri. Pe cîtă vreme țesuturile normale nu pot trăi fără de oxigenul ce le este adus de sînge, celula canceroasă dimpotrivă nu are numai decît nevoie de oxigen. Celula canceroasă poate trăi fără oxigen și fără oxidații. Aceasta constituie un fenomen de adaptare, căci tumorile sînt în general mai rău vascularizate, pentru că celulele canceroase cresc mai repede decît vasele ce le hrănesc. Prin urmare tumorile primesc mai puțin sînge și mai puțin oxigen decît țesutele normale. Spunem că *celula canceroasă poate trăi anaerob* și că are o respirație diminuată (ca luare de oxigen și degajare de bioxid de car-

bon). Celula canceroasă e capabilă să-și procure energia necesară creșterii ei din procese chimice, altele decât oxidația. Warburg a arătat că este vorba de scindarea unei molecule de glicoză în două molecule de acid lactic. Acest fenomen se numește *glicoliză* și este foarte intens pentru celulele canceroase, fie că e vorba de cancerul omului sau al animalelor.

Faptul acesta are o mare importanță biologică și contribuie să ne explice autonomia celulei canceroase. Aceasta poate deci trăi fără oxigen, deci fără circulație normală. Or, noi știm că țesutele corpului nu trăesc decât dacă au o circulație normală. Inversul e tot așa de adevărat, căci dacă circulația unui țesut este crescută sau micșorată, țesutul acela se hipertrofiază sau se atrofiază. La pacienții cărora li se scoate un rinichiu bolnav de pildă, rinichiul sănătos rămas primește mai mult sânge și cu timpul se hipertrofiază, adică volumul lui se mărește mult.

Cu alte cuvinte, armonia dintre țesute este păstrată grație unui anume regim circulator, căci masa unui țesut variază proporțional cu cantitatea de sânge pe care o primește.

Dacă s'ar supune acestor legi, țesutele canceroase nu ar ajunge niciodată să crească așa de mult căci au, după cum am spus, o circulație insuficientă. Indiferența lor față de circulație este unul din motivele independenței lor, a autonomiei lor monstruoase.

Anaerobioza este așa dar un alt caracter al cancerului, care poate trăi cu mai puțin oxigen sau chiar fără oxigen.

Celulele canceroase au prin urmare o putere de înmulțire și de adaptare nelimitată, ceiace le face independente de condițiile locale oferite de către diferitele țesute ale organismului bolnav. Căror împrejurări datorează acest element proprietăți așa de anormale? Sau, cu alte cuvinte, *care este cauza cancerului?*

* * *

Clasăm maladiile după cauza lor, după localizare, după leziunile lor, după evoluție și intensitate, etc. Punctul de vedere „cauză” este cel mai important.

S'au invocat, pentru cancer, cauze diferite și pentru a pricepe mai bine cât de unic este cancerul ca maladie, trebuie să trecem repede în revistă aceste cauze.

1) *Este cancerul o maladie infecțioasă și contagioasă?* Răspunsul astăzi este: *nu*, și aceasta pentru trei motive:

a) *culturile microbiene au fost negative*. E adevărat că în multe rînduri autori cunoscuți au izolat, din tumorile umane chiar, vre-un microb. Numai că probele cardinale erau negative în aceste cazuri, căci: a) reinoculați la indivizi normali, acești microbi nu au produs cancerul; b) din același fel

de tumori s'au putut izola germeni cu totul diferiți. Se crede azi că asemenea microbi nu sînt decît accidental ajunși în tumorile ulcerate și infectate cu microbii banali ai supurațiilor.

Intr'o altă serie de cercetări s'a ajuns să se coloreze virusul sau microbul pe preparații făcute din țesutul cancerizat; cu cît tehnica microscopică și cunoștințele noastre biologice s'au dezvoltat, s'a văzut însă că acești preținși germeni nu erau decît leziuni celulare, greșit interpretate.

Aceste rezultate negative însă pot fi socotite ca neprobante tocmai pentru că sînt negative. Cu alte cuvinte: dacă nu găsim microbi azi în cancer, apoi de vină este tehnica noastră, prea rudimentară. Poate că da; însă:

b) *Cancerul nu produce imunitate*, adică în sîngele cancerosilor nu se găsesc substanțe care se găsesc de obicei în cazul maladiilor infecțioase tipice (tifoidă, sifilis, etc.). Aceste substanțe sînt capabile fie să modifice după injecție mersul boalei corespunzătoare la alte animale, fie să dea anumite reacții dintre care cea mai cunoscută este reacția Bordet-Wassermann (sifilis). Nu există nici o asemenea reacție pentru cancer.

Mai sînt și alte deosebiri între maladiile infecțioase și cancer din punct de vedere al imunității. Știm că dacă inoculăm unui animal culturi microbiene (observînd anume reguli), sîngele animalului capătă proprietăți în contra aceluși microb. Pe acest principiu se bazează producerea de seruri și aplicarea vaccinurilor. Ei bine, dacă inoculăm țesut canceros unui animal, e adevărat că apar, în sîngele animalului inoculat, substanțe anti-cancer, dar apar și substanțe contra diferitelor țesute ale animalului canceros; rezultatul practic este cam același dacă am inocula nu un țesut cancerizat, ci țesutele normale ale aceluiași animal.

Prin urmare noi nu putem obține azi un ser sau un vaccin anti-canceros aplicînd aceleași principii ca pentru prepararea unui ser antimicrobian oarecare.

c) Dar proba capitală că nu putem considera azi cancerul ca o maladie infecțioasă este faptul că *nimic nu dovedește azi contagiozitatea lui*. Toată lumea știe ce e contagiozitatea de scarlatină, de exantematic, sau chiar contagiozitatea foarte lentă de lepră; nici unul din aceste feluri de contagiune nu există pentru cancer chiar și așa zisele case sau străzi cu cancer unde ar fi apărut numeroase cazuri de cancer, sînt o legendă, o simplă coincidență. Cei ce se pronunță în favoarea legendei citează unul sau două cazuri, mai mult sau mai puțin probante; *împotriva lor stau milioanele de cazuri de cancer unde nu s'a putut dovedi nici o contagiune*. Lumière a arătat că asemenea excepții cad în limitele cal-

cului de probabilități, dată fiind mica lor proporție față de cifra totală a cazurilor de cancer.

Un alt argument, dacă mai e nevoie, este că nu se cunosc printre medici și personalul spitalicesc cazuri de contagiune cum este de regulă să se producă în cazul unei infecțiuni avertate ca holera, tifoida, exantematicul. Aproape un bolnav din zece, la spitale, e un canceros, uneori cu tumoră ulcerată. Nici vecinii lui de salon, nici cei ce-l îngrijesc nu arată nici un caz de contagiune.

Aceasta e starea chestiunii în ce privește mai toate felurile de cancer. *La plante*, dimpotrivă, s'a descris un microb special care este capabil să reproducă, după inoculare la indivizi normali, cancerul. Însă în acest caz este vorba de o leziune infecțioasă sigură, pe când caracterul ei canceros e îndoelnic. Același lucru se poate spune despre sarcomul descris de Rous, care este singurul „cancer infecțios” ce cunoaștem. Și chiar în acest caz ar fi vorba nu de un microb obișnuit, ci de un așa zis virus filtrant adică de un germene așa de mărunț încît trece prin filtrele de porțelan, care sînt destul de dese spre a opri orice microb. Acest virus al sarcomului Rous a fost mult studiat. Se anunțase chiar, acum trei ani, că virusul se prezintă sub forma unui microb așa de mic încît nu poate fi văzut în lumina obișnuită, de aceia Barnard a construit un microscop special spre a-l putea fotografia în lumina ultra-violetă. Afirmățiile lui Barnard nu au fost însă confirmate. Gye crede că este vorba de un microb ultravizibil care ar fi prezent în multe cancere, poate chiar în toate; acest microb însă nu ar fi capabil să producă tumora decît cu ajutorul unui al doilea factor, acesta de natură chimică, produs de țesutele găinii. Deci chiar în cazul acestei tumori așa de speciale, aflate numai la găini, microbul singur nu ar fi suficient spre a produce o tumoră; el trebuie să fie asociat, după părerile lui Gye, cu ceva produs de însuși organismul atins. Experiențele însă sînt încă în curs, și natura acestui virus al lui Rous nu ne este destul de bine cunoscut; în orice caz, acest virus diferă mult de microbi.

Și alți autori admit această asociație; celebrul experimentator Carrel crede însă că primul agent nu e un microb ci o substanță chimică, cum ar fi îndolul sau arsenicul. De altfel știm că și microbii lucrează tot prin substanțe chimice ce ei pun în libertate, substanțe pe care le numim toxine. Aceasta ne apropie de interpretarea cancerului ca o maladie chimică.

2) Alți autori, cum este Borrel dela Strasbourg, admit că de vină este un *agent invizibil*, care e transportat de către *paraziți*. Aceștia pot fi de diferite feluri; la șoarece sînt niște viermi din clasa filariilor. La om, autori ruși au găsit în Siberia niște paraziți asemănători cu cei ce dau gâlbeaza oilor;

paraziții aceștia se localizează în ficat unde apare și cancerul. Încă mai demonstrativ este cancerul aflat de un autor danez, Fibiger, în stomacul șoarecilor care se hrănesc cu gândaci de bucătărie; acești gândaci au un parazit care provoacă sigur cancerul stomacului la șoarecii hrăniți astfel.

Borrel conchide că toate alimentele crude (salate, fructe, cărnuri afumate) ne pot infecta de paraziți și că acești paraziți pot vehicula cancer. Chiar dacă nu ca măsură anticanceroasă, dar ca măsură de igienă, lucrul e just.

3) *Este cancerul o maladie datorită unei intoxicații chimice?* Uneori da, atît la om cît și la animale, dar numai în anume cazuri. În toate cazurile cunoscute este vorba de iritații locale, datorite unor anume substanțe, cu care nu venim în contact de obicei decît rare ori și puțin timp.

Așa este cancerul coșarilor, localizat pe pielea burselor, sau în vecinătate; în acest caz cancerul e datorit iritației prelungite prin funingine. Tot așa parafina, gudronul, smoala și, după cum a arătat o anchetă făcută de curînd în Anglia, chiar uleiurile de uns mașinile sînt capabile să producă o iritație a pielii și această iritație se transformă apoi în cancer. Se poate deci vorbi de un *cancer profesional*, adică legat de o anume meserie care favorizează acțiunea prelungită și iritativă a unei anume substanțe. Și alte meserii pridispon la cancer; astfel printre lucrătorii de anilină se observă apariția cancerului de vesică; minerii dela Schneeberg fac deseori un cancer pulmonar. În toate aceste cazuri e vorba de substanțe iritante care cu timpul produc leziuni canceroase. Numai cancerule externe produse astfel sînt ușor vindecabile, dacă sînt tratate de timpuriu.

Se poate obține la animale un cancer prin gudron (Itchikawa). De obicei se pictează cu gudron pielea șoarecelui sau a epurelui pe o mică suprafață, după ce a fost smuls părul; la fiecare 2—3 zile se aplică un nou strat de gudron. După cîtva timp apare o iritație a pielii, apoi apar mici noduli canceroși care sfîrșesc prin a se ulcera. Dintre animalele ce rămîn în viață, după un an, aproape toate fac cancer. Șoarecele și epurele sînt foarte sensibili la gudronul acesta care este obținut prin distilarea huilei. Alte animale, cum sînt guzganul și cobaiul, nu fac cancer de gudron, ceiace arată cît este de particular acest fel de cancer. Tot așa de particulare sînt tumorile obținute tot la animale, dar cu alte substanțe. Carrel întrebuintează în acest scop acidul arsenios sau indolul. În toate aceste experiențe rezultatul depinde de anumite condiții și mai ales de o durată care, relativ cu durata vieții acestor animale, este enormă. Asemenea iritații prelungite nu se realizează la om decît în cazul coșarilor ale căror tegumente se află în contact permanent cu funinginea ce le imbibă hainele; sau în cazul lucrători-

lor de parafină, smoală, etc. Acești lucrători trebuie atent supravegheați.

În Sudul Asiei se mestecă „betel”, ceiace duce la cancerul gurei. De altă parte, abuzul de tutun este deseori învinuit că favorizează apariția de cancer al gurii; lipsește însă dovada clinică și experimentală.

4) *Au agenții fizici vre-un rol în producerea cancerului? Uneori da.* Așa este cancerul „kangri” frecvent în Tibet, unde oamenii de rînd se apără de frig purtînd sub haină un mic recipient (kangri) plin cu jăratec. Pielea abdomenului, cea mai aproape de sursa de căldură, suferă arsuri și iritații cronice, care duc la cancerul pielii.

Izbiturile puternice, *traumatismele* osoase în special, pot duce la formarea de tumori; legislația asigurărilor ca și a invalizilor de războiu admite acest lucru în Franța, dar nu în Germania. Se poate însă ca traumatismul să pună doar în evidență o tumoră încă latentă.

Cel mai impresionant exemplu de cancer prin agenți fizici e cel produs de razele X sau de rادیu; la început, cînd proprietățile lor nu erau cunoscute destul de bine, aceste mijloace de tratament au produs printre medici și infirmiere numeroase victime. De curînd, comisia de igienă a Societății Națiunilor a făcut o anchetă asupra cancerului ce apare în fabricile unde se prepară radiul în Ceho-Slovacia.

În fine toate substanțele ce produc cancer experimental sînt capabile să modifice tensiunea superficială a mediilor organice. Nu se știe dacă aci e vorba de o simplă coincidență, de un simptom izolat sau de o relație causală.

5) *Sînt influențe de rasă?* Se pare că da. În orice caz, dolicocefalii blonzi dau cifre de mortalitate mai mari decît brachicefalii mediteranieni: pe cînd Olanda are o mortalitate de cancer de 380 din 100.000 de locuitori, Norvegia 336, Suedia 334, în Belgia regiunile cu Homo alpinus scad la 233, Spania la 220, Italia la 200 (după Niceforo).

La noi au fost cam 70 de morți de cancer în 1912 (la 100.000 de locuitori), iar în 1926 au fost 30,17 decese de cancer la 1000 decese.

Sourasky compară anumite forme de cancer la Evrei și ne-Evrei, (proporția e calculată la 100.000 de locuitori).

	Londra (1922-26)	Amsterdam (1922-26)	Viena (1921-25)	Berlin (1910)	Varșovia (1918-22)	Leningrad (1922, 4)
Evrei	120,6	118,1	156,2	60	76	113,7
Ne-Evrei sau	—	—	—	—	—	—
Total	139,5	127,8	161,6	47	89	103,6

Aceste cifre arată că nu se poate vorbi de o imunitate nici de o predispoziție a Evreilor ca rasă: frecvența canceru-

lui la Evrei e alta în fiecare din aceste diferite localități; e mai multă apropiere între cifrele morbidității printre Evrei și ne-Evrei, pentru fiecare localitate în parte decât printre Evreii din diferite localități. Nu este deci o predispoziție de rasă ci de condiții geografice ori demografice.

Are *sexul* vre-o influență? În Statele-Unite, cancerul de gură sînt mai dese la bărbați, cele peritoneale, genitale și intestinale la femei. Trebuie însă amintit că la femei maladiile intestinale sînt în general mai numeroase ca la bărbat, ceea ce arată o predispoziție locală. Pe de altă parte, femeile trăesc în medie mai mult decât bărbații. Așa se poate explica în parte de ce în Italia de pildă sînt 73 de cancer de femei și numai 63 de bărbat la 100.000 de morți.

6) *Iritații cronice; maladii pre-canceroase.*

În toate cazurile mai sus pomenite este vorba de agenți ce provoacă o iritație durabilă. *În afară de agenții aceștia bine precizați și care lipsesc din istoria celor mai multe cancer umane*, mai sînt și alte cauze posibile. O sumă de boli cronice se pot transforma în cancer; aparatul digestiv și aparatul genital prezintă de cele mai multe ori și afecțiuni cronice și cancer. *Maladii cronice, adică neglijență cronică în a le trata și lecuți în timpul cel mai scurt posibil.*

Ulceratii, fistule, supurații, cicatrici iritate, negi iritați, leziuni sifilitice și tuberculoase, carie dentară sau supurații osoase preced de cele mai multe ori apariția unui cancer pe țesutul deja bolnav sau în vecinătate. S'a spus că nu se află cancer într'o gură pe care un dentist ar putea-o numi „curată” în ce privește carie dentară, sifilis și tabac. (Fig. 1)

Observațiile vechilor clinicieni ca și statisticile moderne ne arată legătura între aceste diferite maladii cronice și cancer. Nu totdeauna cancerul apare pe urma lor, din fericire; însă singura atitudine de urmat *este tratarea fără întârzieri absurde a oricărei afecțiuni cronice ca să nu se favorizeze apariția unui cancer — și a oricărei afecțiuni acute ca să nu devină o afecție cronică.*

În afară de asta, sînt simple stări nefiziologice care par să atragă cancerul. Așa se comportă sarcina, alăptarea, ritmul vieții matrimoniale. Hipertrofia de prostată e boala sedentarelor și uneori a caștilor; fibromul uterin apare mai des la femeile măritate și sterile și cancerul mamar la femeile nemăritate. Prin urmare și condiția socială are un rol aci, deși indirect, căci influențează fie felul vieții, fie posibilitățile de căutare medicală.

Ultimul fapt reese foarte clar din statistica făcută de Lane-Clayton în Anglia. (Fig. 2).

În legătură cu aceasta se pot aminti cifrele aflate de Sourasky pentru Londra, unde Evreicele sărace au mai puțin cancer mamar (68.9%) față de Evreicele bogate

(103,7%), luînd ca termen de comparație morbiditatea medie pentru Anglia și Wales (100%). Autorul de mai sus amintește că printre bogați sînt mai frecvente femeile nemăritate, căsătoriile mai tîrzii și natalitatea mai mică, pe cînd

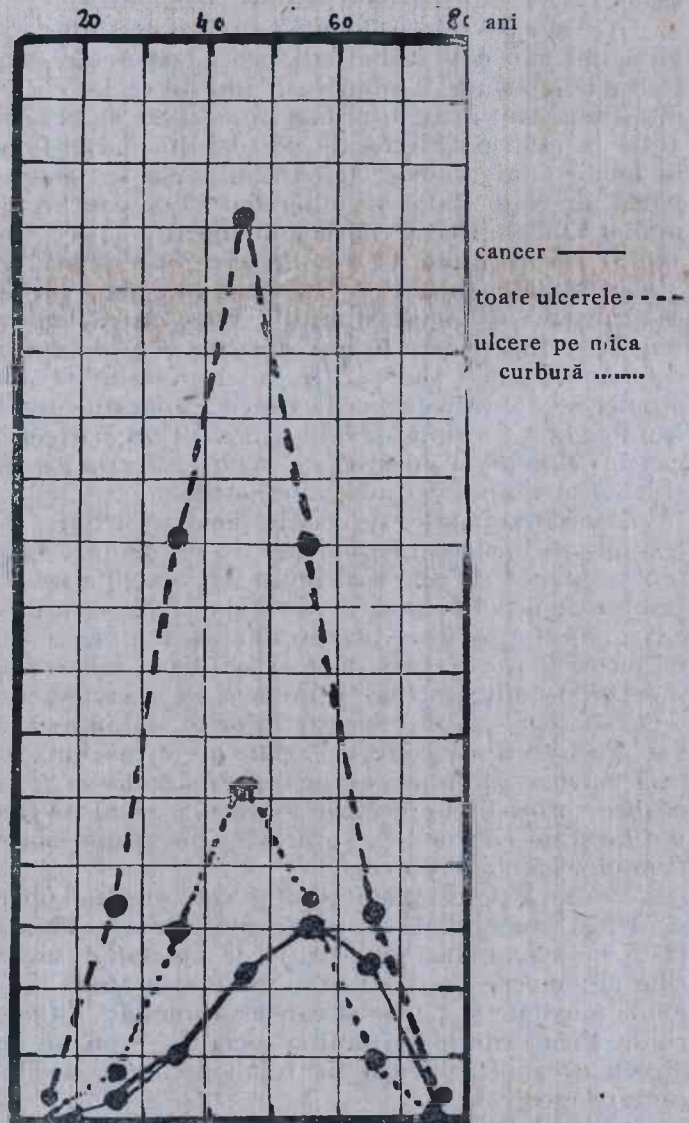

Fig. 1. — Cîrba cazurilor de ulceratii simple ale stomacului și de ulceratii cancerizate la diferite vîrste. (După A. J. Walton, in Cancer Conference 1928).

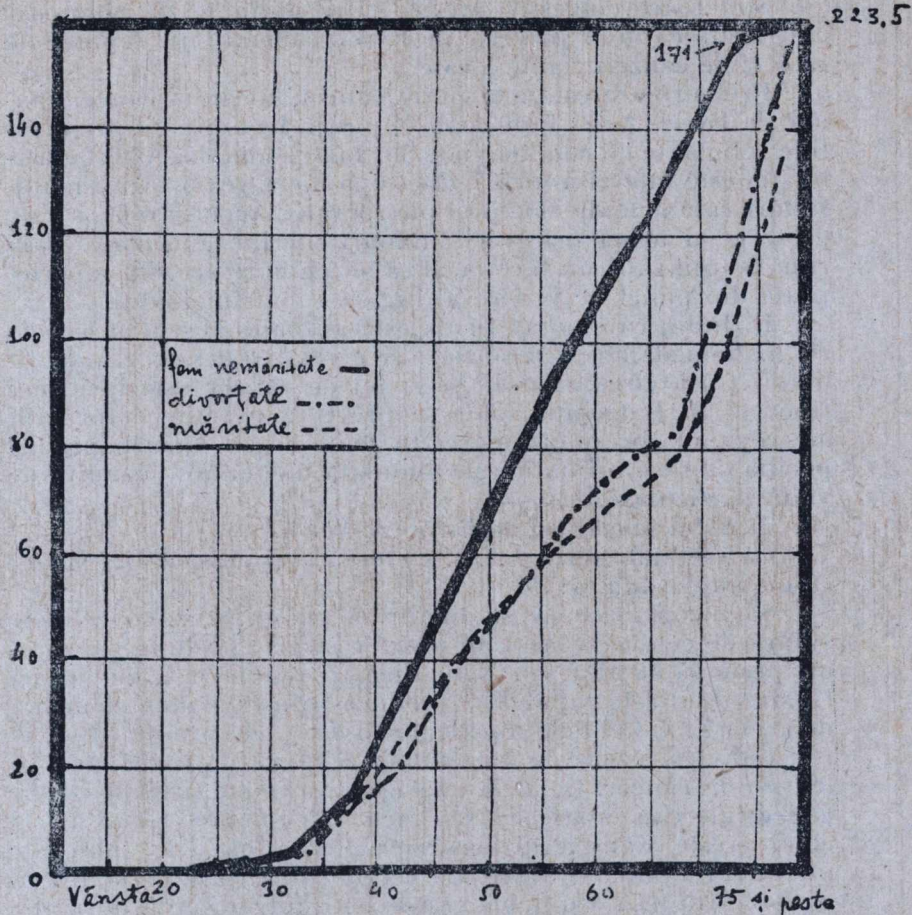

Fig. 2. — Curba mortalității la 1000 prin cancer mamar a femeilor în raport cu starea civilă și vîrstă, pe anii 1911—1920. (După Janet Lane-Clayton, Cancer Conference 1928).

prescripțiile religioase mai puțin observate ca printre populația săracă.

În ce privește localizarea pe anumite organe, rezultatele sînt următoarele:

Cancer:	Anglia și Londra			Amsterdam 1922-26	Din 100 de moarte este cancer în :			
	Wales	1910-25	1922-26		Anglia-W	Londra	Amsterdam	Viena
Uterin	E —	44,7	30,2		—	9,2	6,8	6,7
ne-E.	100	—	93,7		17,9	—	14,1	20,6
Mamar	E. —	9,0	70,8		—	20,4	13,5	16,6
ne-E	100	—	81,4		19,0	—	14,2	10,1

Sînt foarte sugestive aceste cifre obținute de Sourasky care arată că în ce privește pe Evrei, cancerul nu depinde de rasă ci de cauze iritante locale.

Prin urmare este mai puțin cancer uterin și cancer mamar la Evrei. Acest fapt poate fi pus în legătură cu prescripțiile religioase ce conduc viața lor matrimonială. Astfel cohabitația este interzisă încă 7 zile după încetarea oricărei manifestări catameniale sau post-puerperale. Același repaos este prescris în urma oricărei eliminări uterine anormale. Baia rituală (mikvah) nu face decît să accentueze această superioritate din punct de vedere al igienei matrimoniale.

În Indii, carcinoma penis este aproape absent la cei de rit mahomedan (circumcizie), și e relativ des la cei de rit hindu (fără circumcizie). Acest fel de cancer este încă mai frecvent în Indochina unde se practică anumite deformații ale regiunii corespunzătoare. În toate aceste cazuri, predispoziția de rasă ori nație este simulată de anumite condiții de viață particulare.

7) *Este cancerul o maladie ereditară?*

Ca ereditate directă: *nu*; ca teren și predispoziție, *poate*; ca maladie celulară: *da*.

Să începem cu acest din urmă punct. Știm că celulele (afară de cele nervoase) au o viață care se prelungește rareori peste săptămîni sau luni. Fiecare celulă însă, mai exact fiecare țesut este capabil să producă prin diviziune elemente de același fel. Celulele din ficat sau din piele produc altele la fel; este deci vorba de o ereditate celulară normală. Același lucru e în cancer. Celulele canceroase produc prin diviziune alte celule canceroase, ceiace face că tumora persistă și chiar crește. Caracterul acesta ereditar e așa de puternic încît noi nu putem influența o celulă canceroasă decît distrugînd-o, fără însă a o putea transforma într'o celulă normală. Ceiace revine la a spune: celulele canceroase își păstrează permanent caracterele lor anormale până la moartea bolnavului. Dacă n'ar fi așa, dacă celulele canceroase s'ar putea retransforma în celule normale, atunci cancerul ar putea dispărea — ceiace nu putem încă obține.

Cînd vorbim însă de ereditate, involuntar ne gîndim la maladii ce se transmit direct, inevitabil la toți descendenții, cum ar fi de exemplu heredo-sifilisul. *O atare ereditate directă la întreaga descendență a unui canceros nu s'a observat niciodată; cancerulele nu sînt ereditare.* Familiile de canceroși sînt o excepție tot așa de rară ca și casele de canceroși; nu sînt decît coincidențe, impresionante e adevărat, dar numai coincidențe.

E foarte probabil, cum am spus, că sînt felurite cancere. Asta ne explică de ce un singur fel de cancer pare să fie ereditar; e vorba de un cancer foarte rar, localizat pe retină. E

clasică observația lui Newton asupra unei familii unde, din 16 copii, 10 au murit de acest cancer; un frate al tatălui ar fi avut se pare o asemenea tumoră.

Asta învederează pe de altă parte cât e de greu de făcut asemenea observații în clinica umană. Nu avem mijlocul să urmărim multe generații, controlul medical nefiind destul de bun. De multe ori e vorba de simple tradiții și mai ales când e vorba de timpuri ceva mai vechi; evident, asemenea tradiții nu sînt de loc probante.

Chestiunea e mai ușor de abordat pe cale experimentală, alegînd animale cu viața scurtă. Asemenea studii cer însă un foarte mare număr de animale, studiate nu numai ca leziuni microscopice dar și ca filiațiune, în afara oricărei contaminații posibile din afară, etc. Incă din 1909 o autoare americană, Maud Slye, a întreprins experiențe foarte întinse și care pot satisface toate aceste cerințe. Cercetările acestea nu sînt încă terminate, se pare că nu e vorba, nici chiar la un animal așa de sensibil ca șoarecele, de o ereditate directă ci de o ereditate în sens mendelian. Este vorba de o proprietate ce se manifestă sau nu, întocmai ca alte caractere mendeliene, cum ar fi de exemplu statura, culoarea părului, a irisului, etc. *Ceia ce se transmite ereditar este o oarecare predispoziție*; aceasta este concluzia adoptată de Conferința internațională ținută la Lake Mohonk, în Statele-Unite, în 1926.

De aceea, publicațiile de propagandă făcute în Germania îndeamnă pe toți cei ce au avut cancerosi în familie să se prezinte deseori la controlul medical, ca măsură de precauție. Evident că cea mai mică afecțiune trebuie, în acest caz, tratată rapid și eficace.

CONCLUZII: *Cancerul e o maladie celulară.*

Din toate cele spuse până acum vedem cât de variabile sînt condițiile în care poate apărea cancerul. În loc de o cauză fixă și imuabilă, am găsit numeroase condiții care ajută apariția cancerului. E privilegiul viitorului să arate întrucît acestea ajută doar fixarea unui germene ubiquitar, în sensul vederilor lui Gye, ori întrucît fiecare din aceste condiții poate deveni, à la longue, o cauză primară și eficientă. Agenții vii (microbi, paraziți, ultra-virusuri), sau cei chimici ori fizici pot provoca un cancer în anume condiții de durată și de intensitate. Aceste condiții așa de variate aparținînd unor „categorii” așa de felurite, nu au decît un punct comun: acțiunea lor iritativă asupra celulei vii. Putem admite prin urmare că dacă toți acești agenți pot produce cancer, apoi asta e pentru că pot produce o iritație celulară.

Cu alte cuvinte, dacă nici una din cauzele mai sus pomenite nu e specifică (adică nu e singura necesară și suficientă ca să producă un cancer) atunci urmează, prin excluzie, că transformăția canceroasă își are drept cauză tocmai celula,

mai exact, alterările pe care acești diferiți agenți le produc în celulă.

Revenind la exemplele citate mai înainte, căldura, gudronul, toxinele microbiene omoară unele celule, iar pe altele le alterează fără însă a le distruge. Celula este pusă astfel într'o ambianță anormală și ea se apără adaptîndu-se ca orice organism viu. Această adaptare însă provoacă apariția unor proprietăți nouă și foarte atipice, cum sînt printre altele *autonomia agresivă* și *anaerobioza*, de care a fost vorba la început. Așa că, în sens biologic, celulele canceroase — oricît de străine ar fi ele față de organismul pe care îl consumă — nu sînt decît propriile lui celule, însă transformate, adaptate la condiții de viață cu totul speciale. Cauza nu este deci decît felul în care reacționează celula și împrejurările necunoscute nouă, în care o celulă suferă atita alterație încît își modifică forma, chimismul, funcțiile, ereditatea și se transformă într'un element canceros.

Împreună cu Gustave Roussy, multă lume recunoaște cancerului o origine fermentativă. Frumoasele cercetări ale lui Carrel, Warburg și Gye sînt de acord cu această teorie. Celulele canceroase au fermenți anormali care întrețin și propagă boala printr'un cerc vicios, deoarece acești fermenți sînt efect și cauză totodată. Această teorie are multe argumente pro și nimic în contra; toată dinamica celulară e dirijată de fermenți.

Natura endo-celulară a cancerului e așa de sigură, încît se pot transforma celulele normale în celule canceroase. Acest lucru se poate obține, după cum am văzut, prin tratament cu gudron (Itchikawa) sau prin alimentare cu gîndaci parazitați (Fibiger) sau prin injecții de indol și acid arsenios făcute în anumite condiții (Carrel și, de curînd, Petrow dela Leningrad). Prin urmare animalul sănătos poate fi cancerizat experimental. Nu numai pe viu pot fi transformate astfel unele țesute, ci și în afară de animal, dacă cultivăm aceste țesute „in vitro” după metoda autorilor americani.

Din aceste lucruri se vede cît de mari progrese tehnice și biologice s'au făcut în ultimele decenii; *pentru anumite animale putem produce cancerul după voință*, și totuși nu știm ce e cancerul și nu-i putem controla evoluția.

Trebue repetat, *cancerul acesta experimental* aparține numai speciei animale la care a apărut; cancerul de găină nu se poate trece la șoarece, și nici chiar cel de șoarece la guzgan, deși e vorba în ultimul caz de animale foarte apropiate. Același lucru este adevărat pentru cancerul zis de gre-fă, descoperit de Moreau în 1894, adică o mică porțiune dintr'un cancer de șoarece continuă să se dezvolte și să producă o nouă tumoră, cînd este pusă sub pielea unui șoarece până atunci sănătos.

Două sînt concluziile care se impun. În primul rînd, raționamentul de mai sus nu e valabil decît atît timp cît noi nu avem la îndemînă altă explicație mai bună. Cum am spus mai înainte, cancerul este o maladie *endo-celulară*, pentru că nu cunoaștem încă agentul *exo-celular* capabil să-l producă în chip specific. Dacă s'ar putea dovedi o atare cauză pentru toate felurile de cancer sau pentru una din ele, concepția noastră despre cancer se va schimba în consecință.

Și în al doilea rînd, considerînd cancerul ca o maladie *endo-celulară*, este logic să spunem că nesuccesul terapiei noastre este datorit și necunoștinței mecanismelor celulare. Nu cunoaștem cancerul pentru că nu cunoaștem îndeajuns celula, și nu-l putem vindeca pentru că noi nu avem încă mijlocul să influențăm fenomenele ce se petrec în interiorul celulei.

Se va spune, desigur: noi nu știm nici pe ce structură celulară lucrează digitala ori insulina, ci sîntem mulțumiți că aceste medicamente modifică o *funcție* bine precizată; deci nu ne trebuie să cunoaștem fiziologia celulară pentru a face un bun tratament. Da, numai că ceiace ne lipsește, în cazul cancerului, e tocmai medicamentul eric și specific; însă cît timp nu-l avem și trebuie să-l căutăm, e absolut necesar să știm ce e cu celula care capătă proprietăți așa de neobișnuite.

Se va spune iarăși: dificultăți tehnice. Intr'adevăr celula nu e un material ușor de întrebuițat în experiență din cauză că are dimensiuni microscopice. Celulele de mamifere au cam a suta parte din milimetru, ca diametru. Obiecția nu mai e valabilă azi cînd avem la dispoziție metode așa de prețioase cum sînt culturile de țesute și micro-disecția. Acestea ne permit să lucrăm pe o celulă vie, sub microscop, la temperatura corpului, într'un mediu de compoziție apropiată de aceea a organismului, fără ca vitalitatea celulei să sufere întru nimica.

Adevărata cauză e alta: toate lucrurile acestea sînt de domeniul fiziologiei celulare, deci de domeniul biologiei pure. Asemenea chestiuni au aplicări practice limitate și chiar îndoelnice; studiul lor cere instalații perfecționate de laborator, personal specializat și bibliografie întinsă, dar mai ales răgaz. Din acest din urmă punct de vedere nu sînt mulți cei ce pot spune: *Deus nobis haec otia fecit*.

Zeul și semnul timpurilor noastre ne îndeamnă dimpotrivă la muncă rapid productivă. Sînt puține institutele și oamenii care se pot azi devota chestiunilor care la început cel puțin sînt pur teoretice, însă ori unde se poate alcătui un început cît de mic, un mînunchiu de cercetători cît de puțin numeroși, spre a putea întreprinde cercetări ținînd sama de cele mai recente achiziții ale biologiei.

II. Ce se poate face împotriva cancerului? (Controlul cancerului)

Un mare chirurg, Verneuil, a spus despre cancer că este oprobiul medicinei; se poate adăuga azi că este tot așa de mult oprobiul societății.

Este adevărat că medicina nu poate vindeca această maladie grație unui tratament specific, fie pe bază chimică, fie pe baza uneia din metodele ce au decurs din marile descoperiri Pasteuriene. Deseori medicul sau chirurgul nu sînt în stare să ofere canceroșilor nici o alinare, și de cele mai multe ori, cancerul sfîrșește prin a învinge, cu toate încercările de tratament cauzal ori paliativ.

La aceasta însă medicii răspund că, în lipsa unui tratament specific al cancerului, indiferent de stadiu sau de dezvoltare, canceroșii pot totuși beneficia de vindecare sau de o ameliorare prelungă *dacă maladia e recunoscută devreme și tratată fără întîrziere; dacă maladiile ce se pot transforma în cancer sînt tratate la timp.*

Insuficiența resurselor medicale este tot așa de lamentabilă cași neglijența pacienților.

După cum tifosul exantematic — morbus hungaricus — arată mizerie corporală și paraziți; după cum pelagra sau scorbutul arată mizerie de hrană, — tot așa cancerul arată în ce chip mizeros își caută lumea de sănătate.

Afară de cancer, medicina a făcut în cursul ultimului veac achiziții strălucite. Pentru unele boli se aplică metode pur bacteriologice: turbarea, holera, pesta, tetanosul, tifoida au fost îngrădite simțitor grație vaccinurilor, serurilor, cît și profilaxiei bazate pe examene de laborator și pe izolarea celor infectați. Alte maladii însă, deși avînd o cauză bine cunoscută, nu au ajuns totuși la un tratament specific. Așa e tuberculoza, în contra căreia vaccinul lui Calmette a venit ca să dea toate speranțele unei profilaxii specifice după vre-o 40 de ani dela descoperirea bacilului Koch. Tuberculoza este din ce în ce mai îngrădită grație unei igiene mai bune, tratării cazurilor incipiente, supravegherii stărilor ce pot duce la tuberculoză. Dimpotrivă, pe măsură ce tuberculoza scade, cancerul crește. g. 3)

În ce privește metodele chimice, salvarsanul și insulina se comportă ca adevărate specifice.

* * *

Diagnosticul cancerului. Evident că primul pas este recunoașterea precoce și sigură a acestei boli, fie cu metodele pur clinice fie cu ajutorul laboratorului.

Ceia ce face probabil diagnosticul de cancer este de multe

ori lipsa unui alt diagnostic: și asta pentrucă deseori cancerul se ascunde sub aspectul unei maladii rău caracterizate, cu mers cronic, deseori fără dureri (la început, cel puțin) și

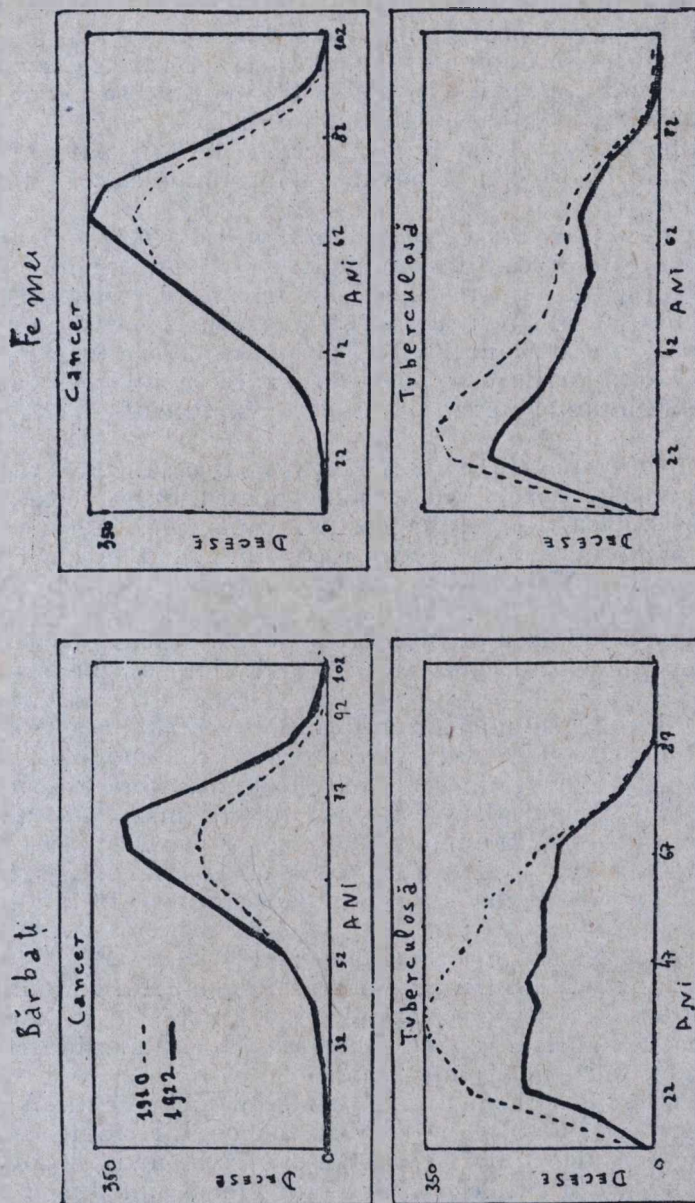

Fig. 3. — Comparație între moartea prin tuberculoză care scade și cea prin cancer care crește, în America de Nord, pe anii 1920 și 1922 (După Bull. Metropol. Life I. Co).

fără să tulbure prea mult pe pacient. Această fază corespunde cancerului încă la început, aflându-se deci în perioada

cea mai favorabilă de tratat. Deci orice maladie rău caracterizată, care tinde să devină cronică, trebuie suspectată de cancer și examinată ca atare, cu deosebire dacă e vorba de cineva dintr'o familie de canceroși.

Mai târziu, cancerul se manifestă din ce în ce mai net și diagnosticul lui se impune. Perioada asta este la limita operabilității, căci cancerul se poate să fi avut timp să invadeze fie organele vecine, fie ganglionii limfatici.

În fine într'o a treia perioadă, cancerul este patent, s'a întins și la alte organe, bolnavul e slăbit, intoxicat și iremediabil atins.

În toate aceste stadii *este absolut nevoie de „biopsie”*; adică se ia cu toate precauțiile un mic fragment din tumoră spre a se face preparații microscopice. Examenul microscopic este absolut necesar, atît pentru a se ști că e cancer, cît și pentru a se ști ce *formă* de cancer este. Lucrul acesta este foarte important, căci numai așa se poate doza tratamentul prin raze, care atacă anumite forme de cancer mai intens decît pe altele.

De infinit ajutor ar fi să avem, și pentru cancer, o reacție așa cum este Bordet-Wassermann pentru sifilis. Dacă am avea o asemenea reacție, diagnosticul cancerului intern mai ales ar face progrese mari. S'au recomandat multe feluri de reacții de către Aberhalden, Ascoli, Bothelo, Roffo, etc. Rezultatele însă nu-s deloc sigure.

Este de altfel greu de obținut asemenea reacții pentrucă, după cum am văzut, cancerul este mult timp o afecție pur locală, fără răsunset asupra întregului organism; iar cînd cancerul devine maladie generalizată, este mult prea târziu.

De aci decurge că diferitele cancere sînt mai mult ori mai puțin ușor de recunoscut, cele profunde fiind cele mai defavorabile. Diagnosticul este însă posibil mai totdeauna, dacă pacientul este examinat conștiincios și complect. Idealul ar fi ca la fiecare 6 luni, fiecare om chiar sănătos să ceară o asemenea examinare, iar cei ce au avut canceroși în familie, chiar mai des. Orice afecție rău precizată sau care tinde să devie cronică trebuie suspectată de cancer, cercetată și tratată fără întîrzieri absurde. Numai așa se pot evita maladiile precanceroase, care favorizează apariția cancerului și numai așa se pot recunoaște repede cancere latente. Maladiile cronice nu sînt decît neglijență cronică.

Tratamentul a făcut mari progrese datorite faptului că chirurgia diferitelor organe se face în condiții mult mai bune, dar mai ales aplicării substanțelor radio-active (radiu, mesothoriu) ca și razelor X, ale căror efecte sînt din ce în ce mai bine cunoscute. Chiar cînd nu se poate obține o vindecare totală, pacientul suferă mai puțin și e capabil să-și

reia activitatea pe un timp mai mult ori mai puțin îndelungat.

Succesul tratamentului e cu atît mai deplin cu cît cancerul a fost descoperit mai devreme și tratat cu mijloace mai complete. E semnificativă deosebirea între laici și medici în ce privește tratamentul cancerului. Primii admit orice, chiar un tratament iluzoriu, numai ca să amîne cuțitul; pe cînd medicii au încredere numai în cuțit, ajutat ori nu de raze. Sînt cancere ce se tratează numai operator sau numai cu raze, și altele care cer tratament mixt.

S'au încercat natural tot felul de substanțe chimice, în speranța că se va găsi un „specific”, așa cum e chinina pentru malarie sau digitala pentru slăbirea inimii. Pentru cancer însă nu avem un asemenea specific care să vindece fără dureri și fără întîrziere. Totuși nu e săptămîină în care ziarele să nu anunțe leacuri nouă de cancer, pentru care e caracteristic că vindecă orice caz de cancer. S'a încercat de către specialiști plumbul, seleniul, formolul, substanțe foto-sensibile, etc., fie ca tratament general, fie ca aplicații locale. Substanțele acestea pot produce uneori necroze sau intoxicații și nu-s active decît pe anume forme de cancer.

Actualmente tratamentul general al cancerului tinde să se bazeze fie pe imunizare (cași cînd ar fi maladie infecțioasă) fie pe chemoterapia specifică, așa cum tratăm sifilisul cu neosalvarsan, mercur și bismut. Până cînd se va găsi un astfel de tratament, chirurgia și razele rămîn cele mai eficiente și trebuiesc aplicate tot atît de larg pe cît e nevoie.

Toată lumea, specialiști și profani și semi-profani sînt preocupați de aflarea unui tratament al cancerului. Nu se știe care e direcția cea mai bună, dar nu se știe dacă nu se va întîmpla și pentru cancer ceiace s'a întîmplat de pildă pentru variolă pe care o evităm și azi grație vaccinului făcut după normele fixate de Jensen acum peste 150 de ani, cînd nici nu se bănuia existența microbilor. Empirismul și observația justă au aflat leacul variolei, poate că va fi la fel pentru cancer. Să nu uităm că empirismul depășește în timp și spațiu, activitatea metodică a științelor exacte. Indispensabile sînt însă atît controlul cît și modul de aplicare strict științifice.

Descoperirea aceasta însă este de categoria descoperirilor pasteuriene, ceva care pare că nu va fi atins prin evoluție lentă și ameliorare progresivă a cunoștințelor și tehnicilor noastre ci mai de grabă printr'un fel de mutație, prin intervenția unui nou criteriu metodologic, genial pus de un mare inovator. Dar și într'un caz și în celalt e mai bine să nu comptăm practic cu o rezolvire rapidă și deplină a necunoscutului. Cum descoperirea aceasta se poate face mîne,

sau la sfârșitul veacurilor, lupta anti-canceroasă trebuie bazată actualmente pe alte principii.

Problema actuală este deci organizarea luptei *impotriva cancerului privit ca o maladie socială*. Această atitudine are numeroase temeieri.

După cum am văzut:

1. Etiologia cancerului ne este necunoscută, adică adevărata lui cauză. La aceasta se poate aminti că variola nu mai are de mult nici o importanță practică deși noi nu cunoaștem „microbul” variolei, grație numai vaccinațiilor făcute și azi după normele date de Jensen la sfârșitul veacului al XVIII-lea și care a precedat cu mult era pasteuriană.

2. *Patogenia sau cunoașterea cauzelor favorizante ne este dimpotrivă destul de cunoscută. Știm că sînt diferite leziuni locale ce predispun la cancer; că anumite substanțe ca arsenicul, gudronul, funinginea, după o prelungă aplicare produc cancer. Studiile recente au arătat că factorul ereditate poate cel mult favoriza transformarea cancerosă a unei maladii pur locale, și că tocmai descendenții de cancerosi sînt cei ce trebuiesc să supravegheze cu mai multă atenție dar și fără hipochondrie starea sănătății lor.*

3. Cancerul rămîne să fie privit ca o maladie medico-socială pentru că cere colaborarea neobosită a tuturor, specialiști sau profani, spre a obține *depistarea lui timpurie și tratamentul precoce al maladiilor ce pot deveni cancer*. Numai în momentul în care pacientul, cei din apropierea lui obișnuită ca și medicul casei ori medicul sanitar sînt egal de pătrunși de aceste principii, numai atunci pot ajunge la un *tratament curativ* și nu la un simplu tratament paliativ, mai mult ori mai puțin anodin. Succesul luptei anti-canceroase este deci operă de *propagandă* printre toți cei ce pot stimula energia lîncedă a candidatului la cancer și-l pot determina să urmeze și examenele și tratamentul necesar.

4. De altă parte, se pare că frecvența cancerului e în creștere, așa cum reese din tabloul ce urmează:

Anglia și Wales	27,4 în 1847	137,6 în 1927 la 100.000
Paris	95 în 1887	125 în 1927 „ „
Germania	52 în 1881	121,5 în 1921 „ „

În Elveția, toate cifrele de mortalitate afară de cea a cancerului.

În Franța, mortalitatea de cancer vine a 5-a, ca importanță numerică, după senilitate, tuberculoză, boli de inimă și boli pulmonare (afară de tuberculoză).

În America de Nord, mortalitatea prin cancer vine tot a 5-a, după cele prin boli de inimă, tuberculoză, boli de rinichi și pneumonie.

Dintr'o sută de copii de 10 ani (care au scăpat de bolile

primei copilării), cel puțin 8 vor muri de cancer și cel mult 7 vor muri de tuberculoză, în Statele-Unite.

Intre 55 și 70 de ani, o moarte din 8 e cauzată de cancer, iar printre femeile de 45—65 de ani, una din cinci moare de cancer.

Este adevărat că și durata medie a vieții s'a lungit, cel puțin în Statele-Unite; pentru cei ce trec de 50 de ani, este un exces de 17 la sută bărbați și de 13 la sută femei în 1924 față de 1911.

Sporirea reală a cazurilor de cancer este admisă de autorii anglo-saxoni și germani.

Este deci cu totul necesară o organizație de luptă anticanceroasă ceia ce se poate face după mai multe modalități făcând apel:

I) la propagandă, II) la instalații spitalicești, III) la institute și cercetări.

I. *Propaganda* poate fi de două feluri. Este propaganda făcută printre medici și aceia ce se adresează la profani; ambele sînt întrebuițate paralel. Pentru medici se fac fie cursuri de perfecționare, fie publicații periodice care să le facă cunoscute de aproape ultimele progrese realizate din punct de vedere clinic și terapeutic sau experimental și biologic. Așa sînt cursurile Institutului de Cancer al Facultății de medicină din Paris (Profesorul Roussy). Pentru profani se răspîndesc afișe, broșuri și articole de presă redactate în chip potrivit. Așa este excelenta broșură datorită d-lui profesor Iacobovici dela Cluj, editată de „Astra”.

În cantonul Genevei se fac conferințe populare și proiecții de către medici competenți. În America se fac publicații pe o scară întinsă. Toată lumea află astfel ce e cancerul, cum se poate trata actualmente, care este rolul eredității sau infecției în propagarea lui. În Anglia, dimpotrivă propaganda e limitată la medici, spre a evita greșita interpretare a lucrurilor aflate din publicațiile de vulgarizare, și spre a lăsa medicului toată răspunderea, dar și toată libertatea de acțiune.

Idealul este ca toată lumea să știe cît mai mult despre cancer, tocmai spre a stîrpi orice element de teroare și orice element de alarmă inutilă. Tot acest cadru patetic, care amintește de „Strigoii” lui Ibsen, trebuie să dispară din jurul cancerului. După cum nu i se ascunde cuiva, tînăr sau bătrîn, că are o boală gravă poate incurabilă de inimă sau de rinichi, tot așa cancerosul sau candidatul la cancer *poate* să știe ceia ce îl așteaptă și trebuie să știe, cînd și cît timp este curabil cancerul.

„Poate să știe” ori „trebuie să știe” sînt deziderate, pentru că „un homme averti en vaut deux”. Însă nu toți oamenii respiră bine la înălțimile unui adevăr dureros. Mai mult ca

oricine, medicul și cei din jurul unui bolnav sînt siliți să respecte uneori mitul „Raței sălbatece”. Atitudinea oportunistă, recomandată de Claude Regaud, e cea mai bună; sînt și pacienți cărora gîndul că sînt cancerosi le-ar spori suferința sau i-ar împinge să-și facă singuri sama.

Nu e mai puțin adevărat că lupta anticanceroasă azi se bazează pe propagandă care să specifice:

a) ce substanțe pot produce iritațiile cronice, care preced cancerul, și cum trebuiesc supravegheate meseriile în care se pot produce asemenea iritații cronice. Legislația corespunzătoare lipsește încă.

b) Influența pregătitoare a inflamațiilor locale de tip cronic.

c) Pentru a descoperi orice început de cancer fără simptome prea aparente, se impune vizită periodică, chiar la cei în aparență perfect sănătoși; e un adevărat control al sănătății. Dacă acest fapt ar intra în practica generală, multe vieți ar putea fi salvate și multe suferințe ar putea fi evitate. Tratatment imediat al afecțiilor constatate.

d) Propaganda cea mai eficace emană de la medic și se adresează celor ce vin direct în contact cu bolnavul. Această operă însă trebuie făcută în cadrul unor organizații care s'o amplifice și s'o adapteze la nevoile practice.

II. *Spitale de Cancer*. Maladia o dată recunoscută, tratamentul trebuie început și executat fără întîrziere de către un specialist avînd la îndemîna toate mijloacele de tratament. Regaud a accentuat că e preferabil să fie puține centre de tratament bine dotate ca material și personal, decît multe centre mediocre înzestrate. Un eșec de tratament predispune la recidivă, deci tratamentul trebuie să fie realmente curativ atunci cînd e cazul.

Franța posedă unsprezece centre anticanceroase și alte șase în Paris, create între 1924 și 1927. La acestea se adaugă din 1926 Institutul de Cancer al Facultății din Paris, situat la Villejuif și condus de Gustave Roussy. Prin organizarea sa acest centru care a pornit dela o modestă infirmerie de cancerosi în 1921, este astăzi modelul organizației franceze, care este de altfel cea mai desăvîrșită.

Nu este de mirare că țara care a descoperit radiul să conducă și lupta anti-canceroasă.

În celelalte țări sînt doar Spitale de cancer, cel mai vechiu fiind spitalul înființat de canonicul J. Godinot la Reims (1740), apoi Middlesex Hospital din Londra (1791) de Samuel Whitebread. S'a înființat la Lyon, în 1842 de către D-na Garnier Chabot, un azil pentru bolnavele cu cancer incurabil; această operă admirabilă a fost imitată și există numeroase azile de acestea create și întreținute de către „l'Association des Dames du Calvaire”. De oarece cancerul a fost mult timp

considerat ca maladie contagioasă, nu s'a permis cancerosiilor să intre în spitalele obișnuite decât dela 1846 în Franța.

Pentru publicul mare, cea mai utilă unitate de luptă este însă nu medicul izolat ci *Centrul Anticanceros*. Acesta e un spital cu un dispensar anex, unde conlucrează diferiți specialiști necesari din cele trei ramuri principale: chirurgie, radiologie și anatomie patologică, la care se adaugă, după nevoie, diferiți alți specialiști. Dispensarul spitalului sau dispensariile filiale situate în localități vecine fac triajul bolnavilor.

Serviciul social ar fi o inovație utilă de aplicat în cancer. Este vorba de infirmiera vizitatoare, care să depisteze, să trimeată la dispensar ori la specialist cazurile suspecte de cancer. Ar putea lucra pentru cancer aceleași infirmiere ce fac asistență socială ori operă antituberculoasă. În plus se poate ține mai ușor și mai permanent legătura între fostul pacient și centrul spitalicesc unde a fost tratat, spre a se putea aprecia efectele tardive ale tratamentului.

Centrul anti-canceros fiind organizație de stat, lucrează de comun acord cu tot aparatul sanitar și administrativ al unei regiuni oarecare.

Primele centre de acestea au fost create în Franța în urma asistenței lui Bergonié, marele radiolog din Bordeaux, căzut el singur victimă cancerului produs de razele pe care le aplica pacienților lui. Bergonié a preconizat ideea acestor centre anti-cancerose, unde sînt adresați spre diagnostic și tratament bine condus.

Centrele sînt situate numai în orașele unde sînt deja Facultăți de medicină, spre a avea gata preparați diferiții specialiști necesari. Toate aceste organizații nu au evident nici un scop lucrativ pentru medicii ce le dirijează, căci în afară de retribuții fixe, nu există nici un onorar.

III. *Institutede cercetări asupra cancerului* sînt foarte importante, căci ne pot da cheia problemei. În afară de laboratoriile unde se făceau studii de cancer s'au întemeiat institute speciale. Primul e cel creat la Buffalo în Statul New-York (1898) pentru Gaylord care a făcut întinse cercetări relative la rolul microbilor în producerea cancerului. Au apărut apoi altele în Anglia, Germania, Franța, Italia, Danemarca, Olanda, Argentina, etc. Pe lângă laboratoarele de analize și cercetări, aceste institute cuprind o secție spitalicească și o secție de tratament; este prin urmare nevoie de specialiști cu multă experiență și de instalații cît mai complete. Toate acestea se pot însă organiza după mijloacele bănești disponibile.

În țara noastră, problema cancerului se prezintă în condiții cu totul particulare. Mai întăiu, nu știm cît cancer avem, în ce părți din țară e mai frecvent; de altă parte atît timp

cît mortalitatea infantilă e așa de mare, cît timp tuberculoza, sifilisul și pelagra fac ravagii așa de întinse, s'ar putea spune că problema cancerului nu e urgentă.

Trebue însă amintit că cele mai multe cazuri de cancer lovesc oameni în plină maturitate, de a căror activitate, de a căror sănătate depinde soarta și activitatea multor altora. Exemple impresionante sînt încă proaspete în amintirea tuturor. Pentru societatea noastră forțele acestor oameni sînt încă mai prețioase decît aiurea. Și chiar e vorba de oameni mijlocii; dacă viața acestor oameni e un capitol de experiență și de muncă ce nu poate fi risipit. Egalitatea nu există nici în biologie nici în dinamica socială. De sigur că sînt justificate mila și ajutorul dat acolo unde bîntue mortalitatea infantilă și pelagra, dar atenția ce se dă pentru epavele societății ar fi încă mai justificată să se dea pentru cancerosul care e de obicei cel puțin soldat în armata activă a societății.

La eficacitate egală, tratamentul cancerosului poate fi de durată mai scurtă decît al celor atinși de sifilis, tuberculoză sau pelagră. E adevărat că e nevoie de raze sau rادیu care sînt costisitoare. Însă cu 3—4 centre anti-canceroase bine dotate se poate face mult dacă se adaugă o rețea de sub-centre și dispensarii, o colaborare conștientă a organizațiilor sanitare și administrative, și mai ales o opinie publică care să priceapă fără alarmă inutilă cît de întins e pericolul și totuși cît de mult se poate face chiar cu simple mijloace operatorii, dacă ele vin la timp. Nici cercetările pur științifice nu pot fi cu totul lăsate la o parte. Aportul românesc la știința mondială e tot mai mare. În afară de chestiile fundamentale sînt atîtea alte lucruri de detaliu, fie ca terapie, fie ca biologie, care pot fi descoperite de un cercetător atent și dispunînd de un minimum de posibilități de lucru, încît nu putem tăgădui datoria și dreptul țării noastre de a lua parte la această cruciadă. Quod refert quis opus faciat, modo denique fiat? — este motto ales de British Empire Cancer Campaign.

Mortalitate infantilă, tuberculoză, alcoolism, pelagră, sifilis, malarie — greu e programul organizațiilor sanitare la noi. Se mai adaugă cancerul, deseori maladie a celor mai buni ani de muncă. Nu-i de loc momentul ca să neglijăm capitalul nostru uman și mai ales anii lui cei mai productivi.

E bine să se amintească prin presă, nevoile cele mari care formează programul real și durabil al celor ce fac, pe lîngă inevitabila politică de guvern, și politică de guvernămînt.

Profesorul Roussy rezumă problema cancerului, din punct de vedere național, în următoarele cuvinte, care se aplică tot așa de bine aci ca și în Franța: „*e de un interes vital, pentru țara noastră, ca protecția sănătății publice să fie considerată ca unul din elementele esențiale ale apărării naționale*”.

Dr. Emil Crăclun

Reflexii asupra generației nouă

În interesanta sa navelă „Unordnung und frühes Leid”, Thomas Mann proiectează, cu intuiția lui de mare artist, o lumină puternică asupra psihologiei copiilor de după războiu. Profesorul Cornelius, savantul cu sufletul format în atmosfera liniștită și intelectuală a Germaniei aristocratice de odinioară, privește pe fereastră cum doi tineri se'ndreaptă spre poartă. Unul din ei e fiul său. Imbrăcați amândoi la fel, în același costum de sport — simplificat de sărăcia inflației, — cu același păr în dezordine, cu foarte asemănătoare gesturi energice și cu o identică supleță sănătoasă, — profesorul nu poate spune imediat care din ei e copilul lui, și care e servitorul. Și atingînd problema cu fineță, scriitorul crede că cel care a evoluat e servitorul sau că, mai de grabă, e vorba de o adaptare reciprocă.

Filozoful Keyserling a vorbit, cum se știe, de tipul „chauffeur”-ului pe care-l realizează generația pasionată de sport și de mecanică a vremii noastre. Iar într'un număr din 1928 al revistei berlineze „Zeitschrift für Politik”, un articol foarte instructiv: „Die junge Generation in Russland” de dr. Hans von Rimscha (Riga), pune în contrast vechea generație rusească de tineri romantici și intelectuali, cu noua generație, realistă și bogată în vitalitate. În locul studentului „foarte idealist și complicat, intelectual și dezordonat, filozofînd și vorbind continuu, dar producînd foarte puțin, harnic dar lipsit de metodă, subalimentat și insignifiant ca exterior, dar devotat ideilor menite să fericească omenirea întregă”, a apărut tipul cel nou, produs al revoluției. Acesta e „sănătos și puternic fizicește, neintelectual și necomplicat, inteligent și cu puternic instinct vital, puțin atras de problemele filozofice și teoretice (fie chiar teoria comunistă)”.

După autorul acestui articol, tenacitatea nebănuită a regimului sovietic se explică numai prin vigoarea proaspătă a nouăi generații rusești. Căci în Rusia nu domnește atît un sistem nou, cît mai ales o generație nouă. Dr. Hans von Rimscha nu uită să sublinieze asemănarea dintre tipul tînărului rus de azi și tipul general al tînărului european actual, „chauffeur”-ul lui Keyserling.

Desigur, anumite nostalgii personale de viață de altădată, mai intelectuală și mai puțin sportivă, o anumită căutare decepționată a „distincției” aristocratice de odinioară, nu lipsesc niciodată din asemenea constatări. Și dușmanii neîmpăcați ai democrației se grăbesc să tragă din observații de acest fel concluzii defavorabile „democrației școlare”.

...,Căci ce reprezintă, în fond, aceste promoții iubitoare de viață (și mai puțin de carte) din cauza cărora profesorii de pretutindeni regretă pe elevii care debitau febril și pasionat nesfîrșite versuri din Virgiliu sau din Corneille? Nimic altceva decît avalanșa celor nehemati spre cultură, aspectul școlar al democrației. Puținele elemente distinse se vulgarizează și ele în contact cu masa amorfă: copilul profesorului universitar nu mai poate fi nici sufletește deosebit de servitor”.

Evident, problema nu e atît de simplă și nici așa de direct... politică. Ea are, însă, un substrat social, pe care vom încerca să-l clarificăm, referindu-ne, deocamdată, la împrejurările vieții sociale romînești.

Încerc să-mi reprezint fizionomia unei clase de liceu romînesc din epoca, premergătoare războiului, în care s'a petrecut adolescența generației... devenită foarte repede „generație veche”. Mă întreb: era, așa cum se spune, nivelul școlar superior celui de azi? Să fim drepți: nu era. Elevii de astăzi sînt altfel decît cei de ieri, ceiace nu înseamnă că sînt inferiori. Ei se gîndesc, în ora de Matematici, la „match”-ul de după amiază, așa cum noi ne gîndeam la cutare poezie simbolistă, cu înțeles misterios. Eram mai cerebrali, mai „livresci”, și ne împărțeam adesea în tabere după preferințele noastre literare și sociale. Precocitate adesea primejdioasă. Din această atmosferă au eșit faimoșii „inadaptabili” ai lui Vlahuță și Brătescu-Voinești, și nenumărații neadaptati la asprimile vieții, pe care îi supără spectacolul vulgarității cotidiene cînd ridică ochii de pe versurile poetului favorit. Dacă sportul excesiv desintelectualizează și vulgarizează astăzi pe adolescenți, ei vor fi, în orice caz, mai aproape de viața reală, care a fost totdeauna... o brutală partidă de sport.

Excesul de literatură depărta, odinioară, pe mulți tineri de realitate, care nu întârzie să se răzbune.

Dar nu cei mai rafinați și mai literari erau totdeauna și cei mai harnici. Premianții nu erau numai copii „de familie bună”, cu educația îngrijită, flori delicate de seră, ci, foarte des, copii energici și ambițioși veniți direct de la țară. Ce e drept, ei nu veneau în masă, ci izolați. (Și se adaptau ei „manierelor alese” din jurul lor: copilul de servitor ajungea tot așa de „manierat” ca și copilul de profesor, conformându-se modei atotputernice...). Învățătorul satului izbutise, cine știe cu câtă greutate, să convingă pe țăranul nevoiaș că odrasla lui trebuie dată mai deoparte la învățătură. Același învățător care nu izbutise să scoată din întuneric multe alte elemente valoroase. Căci aici e marea superioritate a democrației în școală: ea cere ca selecțiunea meritului să nu fie niciodată sacrificată selecțiunii făcute de avere și de poziția socială.

(Ne plîngem adesea, astăzi, de mulțimea de copii de țăran, mai bine sau mai rău înzestrați, care invadează nenumăratele școli secundare înființate în comunele rurale. Acuzăm, de obicei, pe electorii locali care pentru a satisface vanitatea cetățenilor împînzesc țara cu gimnazii inutile. Unii conced țăranului dreptul de a învăța câteva clase de liceu, cu condiția însă să nu devină un candidat în plus la o slujbă de prea mulți rîvnită. Dar cînd judecăm așa, uităm să ne punem o foarte simplă întrebare: cu ce să trăiască la țară relativ numeroșii copii ai țăranului împroprietărit? Sau am dori ca pămîntul să se îmbucătățească foarte repede? Desigur că nu. Adevărul e că bucata de pămînt nefiind suficientă pentru toți copiii, o parte din ei ar trebui, în mod normal, să fie absorbiți de o industrie dezvoltată. Dar unde e această industrie? Și atunci, în lipsa ei, țăranul, prin intermediul... votului universal, cere statului să-i facă gimnaziu, adică să asigure pînea zilnică a funcționarului măcar unuia din copiii lui... Remediul supra-populației intelectuale, ca și al celei manuale, e unul singur: industrializarea țării, crearea de noi izvoare de producție.)

Desigur, cei mai înstăriți din țărani împroprietăriți își pot ține, de bine de rău, copiii în gimnazii și chiar în licee. Dar să nu uităm că schimbarea raporturilor de proprietate în agricultură a fost marele rezultat social al războiului în toată Europa orientală. Rusia n'a putut realiza comunismul, dar a reușit să fărâmițeze latifundiile în nenumărate posesiuni individuale țărănești.

În Apus, „revoluția agrară” datează de mult (în Franța

dela Revoluția franceză), dar și acolo s'a înregistrat după războiul acea „soziale Umschichtung“ (vezi Otto Bauer, „Die österreichische Revolution“, Wien, 1923) a întregii societăți. Rentierii germani s'au prăbușit în epoca grozavă a inflației. În Franța, ca și în atâtea alte țări, învingătoare sau învinse, o parte din burghezie a trecut în categoria resemnată a „noilor săraci”, așa de numeroși, deși despre ei se vorbește mai puțin decât despre faimoșii „nouveaux riches”, intrați de mult în literatură. Războiul a răsturnat straturile sociale, aducând la suprafață elemente nouă și viguroase. Cît de adîncă e această „restratificare”, (ertați barbarismul) nu ne putem da încă sama, în lipsa perspectivei istorice. Dar că fenomenul nu e o iluzie subiectivă, aceasta pare sigur.

„...Tineretul rusesc de astăzi nu mai e palid la față, nu mai e dezordonat și romantic. Viața excesiv cerebrală e înlocuită cu cea mai exuberantă vitalitate”...

În mai mare sau mai mică măsură, contrastul acesta semnificativ se regăsește în toată Europa. Desigur, generație nouă, obsedată de sport și de radio... Dar, în același timp: clase sociale nouă. Făcînd abstracție de nuanțele care deosebesc fiecare contingent în parte, tineretul european de astăzi, cu o nouă concepție despre viață, reprezintă, probabil, ascensiunea unor clase sociale viguroase. De aici prisosul de energie fizică care, uneori, neglijează disciplina ascetică a dialecticii. De aici antipatia instinctivă în contra „paloarei” romantice care nu mai e „d'un bel emploi” ca pe timpul lui Musset. De aici, poate, simțul realității, cultul faptei.

S'ar putea susține că tineretul e totdeauna, prin temperamentul lui, de partea credințelor și modelor nouă. Pentru singurul motiv că sînt nouă și revoluționare. Am ajunge astfel la tipul puberului vijelios și revoltat (nu importă cui), la eternul conflict între generații, de esență pur psihologică (sau fiziologică).

Dar să ne amintim că la 1830, în vîlmășagul bătăliei romantice, nu toți tinerii erau purtători ai insinelor revoluționare. Tinerii „protégés”, îmbrăcați în cuviincioase costume de gală — echivalentul vestimentar al sacrosanctelor reguli clasice — se găseau în lagărul clasic și burghez, opuși tineretii superbe a răzvrătiților romantici și bravînd ostentația vestelor roșii. Deci: tineri... clasici deoparte, tineri romantici de alta, și natural, alături de aceștia, multe alte genuri de tineri, ca în toate timpurile. Romanticii erau, însă, tipul reprezentativ, care a dat epocii culoarea ei caracteristică. (Căci nici azi nu lipsesc adoles-

cenții sfioși și reculeși de altă dată, dar nu ei formează nota dominantă într-o vreme în care timiditatea și viața interioară nu mai sînt destul de frecvente ca să dea ele tonul conduitei.)

Toate caracterizările sumare ale epocilor istorice, mai mari sau mai mici, până la cele mai mici care sînt generațiile, nu pot fi decît aproximativ juste. Formule ca „epoca romantică” sau „generația sportului”, trec, fatal, cu vederea coexistența unor caractere direct opuse. G. Plechanov repropoază (în „Beiträge zur Geschichte des Materialismus”) lui Taine simplificarea arbitrară pe care „le personnage régnaient” („în Evul-mediu călugărul extatic și cavalerul îndrăgostit”) o introduce în istoria literară și psihologică a Evului-mediu. Căci, în această epocă istorică, poezia populară, care nu cunoștea nici misticismul exaltat, nici lirica erotică, avea caracter de satiră realistă. „Personagiul dominant” e mai puțin întruparea „sentimentelor, nevoilor și aptitudinilor” unei vremi întregi, cum îl vedea Taine, decît expresiunea psihologiei unor anumite categorii sociale. Greu ne putem imagina astăzi „misticismul medieval” altfel decît în cadrul, mult redus, al lumii ecleziastice care era, desigur, toată lumea medievală.

Diferența psihologică între diferitele categorii și clase sociale nu trebuie neglijată nici cînd e vorba de psihologia unei generații. Trebuie să ne întrebăm dacă ceiace ne apare ca psihologie a generației de după război nu e cumva, în mare parte, un aspect al psihologiei claselor ridicate de după război, clase care domină tot mai mult atmosfera socială.

Căci războiul a fost, o știm cu toții, în același timp o mare revoluție socială. Și revoluțiile au și ele logica lor immanentă. Ascensiunea bruscă a unor clase sociale și căderea definitivă a altora e însăși definiția fenomenului revoluționar. Ceiace mai rămăsese din vechea noastră clasă boerească, rafinată, dar în parte decăzută, a dispărut, o dată cu exproprierea moșiilor, de pe arena istoriei, așa cum a dispărut și partidul care era exponentul politic al acestei clase sociale. Și aceeași necesitate istorică vrea ca, în vremurile frămîntate, să apară la lumină energia straturilor adînci ale poporului, neanemiante de aerul închis al saloanelor.

Tineretul de azi, — spune Dr. Hans von Rimscha — e plin de viață, optimist, anti-romantic. Copiii „oamenilor noi” adoagă, probabil, la frescheța tinereții lor, vigoarea moștenită dela părinți. Indoitul prisos de energie trans-

formă lumea într'un splendid spectacol. Toate generațiile tinere au cunoscut entuziasmul fără motiv, exuberanța nesfîrșitei bucurii de a trăi. Poate că generația de astăzi cunoaște mai mult ca altele fericita euforie a tinereții. Bucurie cu atât mai mare cu cît e împărtășită de mai mulți, expresia ei a fost totdeauna „rîsul nebunesc”, cunoscut psihologilor și... școlarilor în clasă. Tînărul singuratic și melancolic, obiect de răutăcioase ironii, a apărut totdeauna camarazilor ca o abatere dela legile naturale. Tineretul „anti-romantic” de astăzi înțelege și mai puțin „poza” demodată a melancoliei romantice. Dar, după autorul articolului citat, noua generație rusească și, în general, europeană nu e numai „anti-romantică” ci și „anti-individualistă”. „Colectiviști în cel mai adînc înțeles al cuvîntului, ei se simt identificați cu ordinul, comunist sau fascist, din care fac parte (fără să se intereseze prea mult de doctrina comunistă sau fascistă...)”.

„Colectiviști” în acest înțeles psihologic, sînt, pînă la un punct, toți adolescenții. Bucuriile comune ale micilor infrațiuni, solidaritatea conspirației împotriva autorității paterne sau școlare, topesc suferințele individuale în cel colectiv al clasei. Ce rămîne mai tîrziu din această misterioasă comuniune? Aproape nimic. Te întîlmești cu fostul tău coleg de clasă și constăți, cu un sentiment penibil, ce mică e provizia de amintiri comune și ce repede stagnează conversația. Ți-ai făcut de atunci prieteni noi, aieși după afinitățile sufletești, nu impuși de hazardul colegialității. „Colectivismul” tineresc nu are la bază comunitatea de idei, ci simpla mulțămire de a fi împreună, de a forma un grup. Intr'o vreme în care, cum se întîmplă astăzi, mistica grupului („a ordinului comunist sau pacifist”), ca și atîtea alte mistice e atotputernică, iar ideile clare și distincte sînt așa de compromise, plăcerea fizică de a forma o colectivitate, o mulțime, ține loc uneori de doctrină, — ține, poate, loc și de ideal.

Generația noastră tînără dinainte de războiu era halucinantă de imaginea idealului național. Astăzi, tinerii fanatizați pentru cîteva clipe de... oameni foarte puțin fanatici, dar mai amatori de diversiuni politice, sufăr de lipsa unui ideal. Au început să simtă că antisemitismul ipocrit care li se predică e un joc urît al politicii de partid. Dar sufletul lor nu poate fi în întregime stăpînit de grija carierei de mîne și a examenelor anuale. Ei sînt în căutarea unui ideal nou. Unii cred că l-au găsit în cultul... propriei lor energii vitale. Nu de mult ceteam un articol

în care unul din tinerii noștri mistici își auto-admira „sîngele bogat, mușchii elastici, vitalitatea exuberantă”.

E ușor de înțeles că această energie prețioasă ca mijloc, nu ca scop, nu trebuie glorificată pentru ea însăși, ci trebuie canalizată spre cultură. Căci nu cu „sîngele nostru bogat”, de care nimeni nu s'a îndoit vreodată, ne vom face drum în cultura universală, ci numai cu valori intelectuale originale.

Departate de a se opune selecțiunii capacităților, democrația, care nu cere decît „egalitatea punctului de plecare”, garantează ea, și numai ea, selecțiunea justă a valorilor. Prin această selecțiune și prin... trecerea timpului, acest mare dușman al tuturor exagerărilor, „generația sportivă” va face loc unei generații cu adevărat nouă în lumea contemporană: generația armonioasă a corpului robust și a minții luminate.

Alexandru Claudian

Memorial

Granada.

Densitatea aerului și reverberația luminii au, la Granada, o particularitate celebră: lucrurile par pretutindeni apropiate. Din cendacurile Alhambrei, lanțul cărunț de zăpezi al Sierrei Nevada pare un decor cartonat pe care-l poți atinge cu mâna. De-acolo pornește către sară boarea de aer proaspăt care alintă frunțile arzătoare ale Grenadi-
nilor.

Generaliful e o fostă vilă de vară a Califilor, „petit Trianon“ al tiranilor Mauri. Alhambra e palatul fastuos pentru ceremonialul protocolar. Masca regească nu știe și nu poate să surfidă acolo unde se primesc solii altor neamuri, unde se pronunță sentințele de moarte, unde se oficiază pompa care impune și intimidează. Dar, în toate timpurile, regii și-au revendicat dreptul lor de simpli muritori. Vila de alături e pentru intimitatea simplă și umană, pentru liniștea singurătății, pentru dragostele tănuite și neregulate.

Dincolo, ostentație, pretenție, lux.

Aici, grație, căldură, duioșie.

Către sară, înainte de întunec, hoinăresc prin străzile Albaicinului, în inima populației țigănești. De când specificul etnic și popular e la modă, Țigăncile îl învață dela dansatoare spaniole pentru a-l servi, cu farmec de mâna a doua, ca o citație după altă citație, turiștilor la-

comi de pitoresc local. Pentru câțiva gologani, fete de temperament normal, mimează o isterie de comandă, sub care nu se poate ascunde complet plictiseala ucigătoare a unei meserii fără inspirație, dezgustul pentru un automatism repetat până la saturație. Din case prăpădite, es bătrâni cerșetori, chinciți, ofiliți de obligația sedentară. Dumnezeu, când a zămislit neamurile, a blestemat două din ele la eternă rătăcire: Jidovii și Țiganii. Dar îndată, chiar și printre acești nomazi ai planetei, a apărut ierarhia. Cei dintâi au devenit boeri, iar ceilalți au rămas robi. Evreul a frânt zidurile ghetto-ului, a năvălit în lume peste tot. Dar în aventurier de lux: căpitan de industrie, bancher internațional, în cel mai rău caz comis-voiajor, călătorind în clasa a II-a și scoborînd într'un hotel confortabil. În praful drumului, biciuite de ploae, înotînd în glod se zbat încă, de un mileniu aproape, sălașurile țigănești. Unii duc civilizația, ceilalți se tîrîe după ea...

...Deodată, în puterea nopții, larmă de mulțime. Cerul e înroșit de focuri și torțe bizare: o procesiune de noapte. În rîndurile dintâi, înșirați cîte doi sau cîte unul, ca la înmormîntare, se perindă preoții în odăjdii scumpe. Intre ei, băeți mai tineri în costume de clerici poartă torțe aprinse. Mai în urmă, grupuri în cor intonează litanii bizare. De o parte și de alta, din miile de oameni care bordează strada, se ridică focuri de artificii care luminează o clipă cerul, prăbușite apoi în ghirlande de scînteii. La mijlocul convoiului, purtată pe un boldachin enorm, o Sfîntă Fecioară de ceară albă, îmbrăcată în haine de mireasă, e purtată pe umeri de bărbați pioși. Fața ei lividă e luminată de focuri bengale și cei care o poartă au ochii pierduți, extatici ca într'o halucinație. Apoi vin purtate icoanele și prapurile. Oficianții calcă rar, cu privirea strînsă ca la o înmormîntare.

Din loc în loc, alaiul se completează cu cîte-o muzică militară. Pocniturile artificiiilor alternează cu marșul alămurilor și cu corul bisericesc. În aer e ceva de îngropăciune și de sărbătoare populară. Căci, după ce figura de ceară luminată a Sfintei Fecioare a despicat întunerecul

noptii, după ce fiorul acesta de supremă încordare a străpuns inimile, veselia populară sparge liniștea și mulțimea se frământă cu chiote și strigăte în ritm de kermesă.

După ce spaima morții și a iadului a fluturat câteva clipe printre suflete, bucuria vieții stimulată de acest amenințător presentiment tresaltă iarăși, mai impetuoasă, mai explozivă. Oamenii vor să se verifice dacă trăesc.

Ca toate înmormântările, procesiunea aceasta are efecte excitante. Berăriile, bodegile se umplu și ochii femeilor lucesc bestial și provocator. Amorul e dovada vieții, el caută să desmintă spaima de adineaori. Și, dacă Spaniolii n'ar fi săraci, totul s'ar isprăvi într'o imensă orgie. Un prieten cu spirit ateu, constată într'o ricanare de satisfacție că aceste creștine procesiuni se termină în profanări păgâne. Pentru el sînt mai sincere și mai justificate rituurile orgiace ale unor popoare asiatice. Fundamentul psihologic e același: revanșa vieții. Inșă lipsește aparența ipocrită și pretenția falsă. Filozofie simplistă care polemizează cu fenomenele, adică cu absurditatea pioasă, cu elanul mistic care n'are de ce să știe că e împletit fatal cu sensualitate; psihologie eftină care cere conștiința acolo unde nu poate sau nu trebuie să fie... Până la ziuă, discuție deplăsată pe această temă....

Acum trenul fuge iarăși către nord. Incetul cu încetul cîmpiile fertile ale Andaluziei dispar, se tolesc. In locul lor, stîncă aspră a Castiliei reapare. După o zi de mers, Madridul el însuși rămîne în urmă. Platou deșert și pietros. Zile de Octombrie reci și senine. Claritate stearpă fără îndurare, fără moliciune. Atingem cetăți medievale cu roluri celebre. Avila, cu ghirlande de ziduri, stă gravă, teribilă în propria sa mizerie, în soarele strălucitor. Frigul se înteste mereu. Iată acum Burgos, prima capitală a Spaniei, cu amintirile sale despre Cidul Campeador și despre epopeia eroică a primei Spanii. Orașul de astăzi, colț uitat de viață provincială, e asemănător, în mizeria lui, Ravennei ori Pisei.

Atenția e furată o clipă de catedrala gotică, delicată, de o proporție fermecătoare, cea mai desăvîrșită dintre ca-

tedralele Spaniei. Orgia de piatră dantelată e disciplinată aici într'o compoziție strînsă; liniile sînt grupate strict, într'o înlăntuire sever determinată. Și, totuși, impresia totală e aceea de frăgezime și grație. Delicateță suavă eșită dintr'o intenție austeră ca acele flori plăpînde țîsnite, nu știi cum, pe stîncile alpine. Noapte în Burgos. Pașii răsună cu rezonanțe înăbușite pe lespezile pavajului. Aici a căpătat prima formă geniul spaniol aspru și voluptuos deodată. Și evocarea începe a curge neoprită în tăcerea definitivă, unde nimic actual n'o poate intrerupe.

Nordul Spaniei samănă cu sudul: vegetație, umiditate, ogoare îngrijite, grădini luxuriante. Se presimte Franța. Treceam granița într'o sară ploiasă. Decorul s'a schimbat brusc, ca la o feerie. Fețele sînt joviale și glumețe. Gravitatea a dispărut. Pitorescul excesiv, caracteristicul accentuat și el. Deasemeni popii sumbri, militarii galonați, polițiștii inchizitorialii, mirosul de ulei al bucătăriei. Pășind o sută de metri dincolo de sentinela care păzește hotarul, am parcurs, în fond, în timp, două sute de ani. Sîntem în altă lume și în altă civilizație. Și, trecînd, în căutarea unui restaurant, pe lîngă o modestă primărie de sat pe frontonul căreia stă scris orgolios bătrîna formulă umanitară: „Fraternité, liberté, égalité“, nu știu de ce îmi simt ochii udați de lacrimi ca după o întoarcere tîrzie în patrie...

(Sfîrșit)

Mihai D. Ralea

Plumb*

III.

(La Livia acasă. O odă de culcare ușor deranjată : mobile strinse, câteva covoare rostogolite, etc. Nimeni în odă. Se aude soneria, marcată, ușor stridentă, apoi intră Livia. Scoate mănușile, pălăria. E grăbită, preocupată. Ceasul bate ora șase. Livia se uită la ceas. Intră servitoarea.)

LIVIA. — N'ai isprăvit încă ?

SERVITOAREA. — N'ați spus d-voastră să vă aștept, să vedeți cum așed lucrurile astea ? Am curățat, am șters și praful și pe urmă am așteptat, că așa ați spus, că veniți numai decît... De cînd v'aștept !

LIVIA (*distrată*). — Da, da, adevărat. Bine, nu face nimic ! Acum trebuie să ne grăbim. Am să-ți ajut și eu... am să strîng toaleta. Așa. Repede ! Repede, te rog. Intinde covorul ăsta aci, repede. Pune scaunul ăsta la loc... așa... (*Servitoarea urea să iasă cu un covoraș mic.*)

SERVITOAREA. — Il mai scutur nițel.

LIVIA. — Nu, nu, lasă-l. Pune-l la loc. Nu avem timp !

SERVITOAREA. — Eu ziceam să le fi așezat mîne; dacă tot ați întîrziat, mai ștergem o dată praful de dimineață !

LIVIA. — Nu, nu se poate. (*Se uită la ceas.*) Vine la șapte domnul Dan.

SERVITOAREA. — Dacă știam, isprăveam și singură... dar dacă așa ați spus d-voastră, că veniți... Stă și la masă la noi conașul ?

LIVIA. — Da.

SERVITOAREA. — O să le găsească toate așa fără rost... că n'o să avem timp.

* Vezi *Viața Românească*, Noembre, Decembre 1929.

LIVIA (*enervată*). — Ți-am spus că îți ajut și eu !

SERVITOAREA. — Și celelalte odăi ?

LIVIA (*tot enervată*). — Odaia asta să fie așezată și a-junge. (*Ia o rochie din dulap și trece după alcov. Servitoarea așează covoarele. Odaia pare în ordine.*)

LIVIA (*din alcov*). — Să lași toaleta că o așed eu... Du-te, te rog, și spune la bucătărie... (*se aude soneria sunînd*). Așa, bravo, asta ne mai trebuia acum. Vezi, te rog, cine e. Ascultă, stai o clipă... Să nu spui că sînt acasă. Nu putem primi acum... n'avem timp. (*Ese din alcov. E îmbrăcată elegant, de casă. Vine, merge spre toaletă, se pudrează cu fața în oglindă, spatele la public. Intră servitoarea.*)

SERVITOAREA. — Coniță, a venit domnul Valentin.

LIVIA (*se întoarce violent*). — Cine ?

SERVITOAREA. — Domnul Valentin.

LIVIA (*bui măcită*). — Domnul Valentin ?

SERVITOAREA. — Da... Spune că trebuie să vorbească cu d-voastră... Voia să între așa... fără să viu eu să vă spun... E afară; așteaptă.

LIVIA (*zăpăcoită*). — A da !... (*Suride jenată*). (*Pauză*).

SERVITOAREA (*mîrată*). — Coniță ce să-i spun ? Nu-l primiți ?

LIVIA (*reculegîndu-se*). — Ia-i spus că sînt acasă ?

SERVITOAREA (*cu înțeles*). — Desigur, coniță !

LIVIA. — Nu trebuia... Acuma... spune... să poftească. (*Se uită la ceas*).

SERVITOAREA (*se uită și ea la ceas, apoi la Livia*). — Poftesc, coniță ?

LIVIA (*repede*). — Poftește, te rog.

(*Femeia iese. Livia rămîne locului, nemișcată, ca împietrită. Intră Valentin fără să bată. Livia tresare. Pare extrem de nemulțămîtă și enervată. Valentin se oprește departe de Livia, aproape de ușă. O atitudine teatrală. O privește pe Livia lung, apoi, cu glasul emoționat :*)

VALENTIN. — Îți mulțămesc că m'ai primit. (*Livia răspunde cu un gest evasiv, cașicum ar spune că faptul n'are nici o importanță. O pauză, și Valentin continuă*). Era absolut necesar să-ți vorbesc. De mai multă vreme voiam să o fac și... (*suride supus*)... mă temeam să o fac... mă temeam că poate nu vrei... să mă primești... că nu vrei să mă vezi... și totuși trebuia, trebuia cu orice chip să te văd. (*Tot teatral.*) Da, mă temeam că nu vrei să mă primești... știi prima clipă !

LIVIA (*enervată, ușor desgustată*). — Ceva în privința divorțului ?

VALENTIN (*scurt*). — Nu. (*Acum suride mîeros.*) Adică, ba da, da; se poate spune ceva în privința divorțului. (*Pauză voită.*)

LIVIA (*foarte sec*). — Da, ce e ?

VALENTIN (*același suris*). — Cred că știi, că, dacă ași fi vrut, divorțul ar fi fost până acuma transcris.

LIVIA. — Da, știu. Și ?

VALENTIN. — ...Și n'am vrut să transcriu divorțul. N'am vrut.

LIVIA. — Bine. Și acuma ?

VALENTIN (*rar de tot*). — Nici acuma nu vreau.

LIVIA (*încet, ușor înfricoșată*). — Nu înțeleg.

VALENTIN (*surizînd cuceritor*). — Nu vreau să transcriu divorțul. Nu pot să transcriu divorțul.

LIVIA (*cu revoltă*). — Cum nu poți? Cum să nu poți ?

VALENTIN (*continuîndu-și jocul*). — Da, nu pot. Înțelegi ? Nu pot.

LIVIA (*ușor amețită*). — După câte știu... formalitățile sînt gata.

VALENTIN (*aer de martir*). — Te-ași ruga să nu-ți bați joc de mine !

LIVIA. — Să nu-mi bat joc de tine ? Dar nici...

VALENTIN. — Da, e inutil... și... dureros ! (*Acum toată tirada spusă repede într'o singură respirație.*) Crezi că, dacă ași fi putut să nu mai vin să te turbur, n'ași fi făcut-o bucuros ? Mi-ar fi fost și mie mai ușor, mult mai ușor, dar crede că, dacă totuși am venit, înseamnă că nu se poate altfel, că trebuie, că e imposibil altfel. Livia te iubesc. Mi-am dat sama că te iubesc, că nu pot fără tine. Iartă felul curios, dar nu știu altfel. Te iubesc, (*crescînd tonul*) sînt legat de tine, fără tine nu pot trăi, tu m'ai legat de tine prin dragostea ta, acuma trebuie să mă erți și să mă primești. Nu pot altfel. (*Tare de tot*). Nu pot fără tine. (*Se oprește brusc.*)

LIVIA. (*Îl privește curios, aproape studiîndu-l. Apoi fără ură, aproape lenes*). — Dar tu, tu m'ai întrebat, atunci cînd m'ai lăsat, dacă eu am să pot trăi fără tine ?

VALENTIN (*viu*). — Nu știu... nu știam, adică, atunci. Atunci eu credeam că am să pot (*rectifică repede*) că o să poți, că vom putea unul fără altul. Dar, Livio, nu-mi vorbi te rog așa, nu mă privi te rog așa. Sînt destul de amărît, de turburat (*devine mai natural*)... de nenorocit. Nu mai e nevoie să adaugi nimic în plus, te asigur. Am venit la tine să-ți spun, să ne lămurim... să mă ajuți. Trebuie să înțelegi. Tu întotdeauna ai fost bună cu mine, tu ești bună, tu nu poți fi altfel. Întotdeauna m'ai înțeles, întotdeauna ai fost blîndă cu mine... și... tocmai acuma, cînd am cu adevărat nevoie de tine... să fii aspră cu mine ? Nu se poate. M'am învățat să găsesc ajutor în tine cînd sufăr... de aceia vin acuma cu încredere la tine: sufăr. Livio, noi nu putem rămînea așa, despărțiți. De cînd am plecat, nu mă gîndesc decît la clipa despărțirii noastre și nu înțeleg cum de te-ai putut purta așa cu mine, cum ai putut să mă lași să plec așa (*se apropie*)... ca un nebun, (*mai a-*

proape) pentru că eram nebun... a fost o nebunie... Atunci nu-mi dam sama... dar tu, tu cum ai putut să mă lași ?...

LIVIA (*rece, tăios*). — Dacă atunci nu ți-ai dat sama cum ai plecat și de ce te-am lăsat să pleci astfel, acum e inutil să lămurim lucruri trecute, moarte; iar că mi-o spui acum, că reamintești lucruri trecute, moarte, în afară de faptul că este inutil, mai e și... extraordinar de dezagreabil... și jenant... și poate... ușor ridicol.

VALENTIN (*speriat*). — Cum ?

LIVIA. — Da, toate astea sînt acum complet inutile și... dezagreabile, pentru că sînt spuse la netimpul lor, și, ca orice lucru făcut la netimpul lui...

VALENTIN. — Ajuțe ! Nu-ți dai sama ce faci ! Cînd eu îți vorbesc așa cum o fac, cu... atîta sinceritate și cu tot ce am eu mai cinstit, mai cald, e nepermis să răspunzi cu atîta răceală și batjocură ! Oricine ași fi eu acuma în ochii tăi, oricine, dar măcar atîta respect să ai în fața unui sentiment !

LIVIA (*surîde aproape veselă, aproape distrîndu-se*). — Dar cîtuși de puțin nerespect ! Dimpotrivă chiar : părere de rău că se mai poate întîmpla așa ceva acuma, cînd este așa de inutil. Și în tot cazul, crede-mă, îți vorbesc extraordinar de natural. Nu vreau să te jicnesc cu nimic, dar cred că este bine să nu te las să vezi în mine ceiace nu este. De aceia ași spune chiar că nu vorbesc destul de... asupra și de deslușit cu tine, că îți permit prea multe. Sînt prea blîndă și de data asta cu tine... ca de obicei, prea blîndă.. cu tine. Ai puterea să naști milă în mine. A ! nu e nimic măgulitor, nici pentru tine, dar nici pentru mine. Te asigur. Și acum cred că ne-am deslușit.

VALENTIN (*privind-o atent*). — Pe cine iubești ?

LIVIA (*Pauză, apoi simplu*). — Pe Dan.

VALENTIN (*Un gest mare de înțelegere lovită*). — A ! da !

LIVIA (*O atitudine cașicum totul ar fi de-acum deslușit, isprăvit*). Da.

VALENTIN (*se reculege și, tot privind-o, îi spune încet și cu apăsări*). — Nu-i adevărat. Auzi ? Nu-i adevărat. Nu poate fi adevărat. Ți se pare. (*Cu batjocură, rîde*). Cum îți închipui că am să cred așa ceva ? Il cunoșteai pe Dan de ani de zile, și așa, deodată, pentru că ne despărțim cîteva luni, descoperi că îl iubești, așa dintr'o dată ! Presupun că ai căutat să te amețești... am căutat și eu să o fac (*serios*) și fără folos..., cași tine.

LIVIA (*foarte degajată*). — Te înșeli. Il iubesc, și fără altă amețire decît aceia a fericirii, acum.

VALENTIN (*violent*). — Nu-i adevărat. Tu nu poți fi decît a mea. (*Se apropie de ea, o ia de braț, o întoarce către el*). Decît a mea. (*Îi caută privirea*.) Auzi ? Decît a mea.

LIVIA (*se trage scîrbită*). — Lasă-mă, pentru Dumnezeu !... Ce e... murdăria asta !

VALENTIN (*ii dă drumul cu violență împingînd-o dela el, izbucnind într'un rîs cripsat, dureros, batjocoritor*). — A! acum înțeleg... acum înțeleg... Ce imbecil! Asta a fost! Asta a fost despărțirea noastră! Asta a fost puterea ta de-a te despărți de mine! Așa, doamna avea amant! Ei bine, este extraordinar! Dar ce stupid, ce idiot, ce imbecil am fost! Dar ce imbecil! Doamna avea amant. Extraordinar! Intr'atît de ridicol să fi fost și cu atîta naivitate. Ei bine, e de nepermis, de neertat, nu am avut decît ce am meritat. Da, nu sînt bun decît de batjocorit așa în față. Pentruce jenă? Jenă în fața unui imbecil orb? Da, da, era potrivit ce mi se da: cuvinte mari, fraze și batjocură! Iar eu mă simțeam vinovat, aveam remușcări față de tine! Ce imbecil! Mă simțeam necinstit numai la gîndul că doresc o altă femeie decît pe tine. Nu te gîndeai că eu credeam în tine? Eu credeam că ești a mea, voiam ca tu să mă iubești, să simt că lîngă tine nu sînt singur, că te am... Și tu... tu, ce ai găsit de cuviință să faci din toate astea! Ți-ai bătut joc de toate astea. (*Emoție.*) Cum ai putut să-ți bați joc de toate astea, să-ți bați joc de toată încrederea pe care am avut-o în tine ani de zile... Pentrucă eu credeam în tine... și de aceia te iubeam... de aceia m'am întors la tine... și... acuma... îmi explic de ce am căutat să plec de lîngă tine: se vede că totuși, totuși eu simțeam că îți bați joc de mine... că pentru tine nu sînt nimic... Da, da, aveam nevoie de un om cinstit, al meu, lîngă mine... și tu... tu...

LIVIA (*simplu*). — Nu te-am înșelat.

VALENTIN. — Ce?

LIVIA. — Nu te-am înșelat.

VALENTIN. — Cum... vrei... să spui?

LIVIA. — Da.

VALENTIN. — Atunci...

LIVIA. — Atunci, nimic. Atît: nu te-am înșelat...

VALENTIN. — Bine, dar atunci... cum explici că, atunci... cînd am plecat, ai putut să te despărți așa de mine, cu atîta răceală. Înțelegi, nici o lacrimă nu ai avut! Cînd te doare, plîngi. Oricine plînge.

LIVIA (*surîde palid*). — Nu întotdeauna.

VALENTIN. — Dar, dar nu tu. Tu care plîngeai de zece ori pe zi pentru orice fleac, vrei să spui că tocmai atunci ai putut să stai de piatră... fără nici un fel de emoție. Și de un cîne îți pare rău cînd îl pierzi. Nu, nu-i adevărat. Acum minți, nu atunci, și nu înțeleg de ce să minți acum, pentrucă acum minți, minți, e așa cum am spus eu. Auzi? Ți-ai bătut joc de mine. Nu există altă explicație pentru purtarea ta în despărțirea noastră. Acum vād.

LIVIA. — Există.

VALENTIN. — Care? Sînt curios. Care mai poate fi?

LIVIA (*tot simplu*). — Dacă vrei..., e ușor.

VALENTIN. — Da, sînt curios, curios ce mai poate fi!

LIVIA (*rar*). — Credeam... știam.. adică aveam încredințarea că, dacă... atunci... mi-ași fi sfărîmat chiar sufletul în strigăte, (*emoție*) în fine orice, orice ași fi făcut, totul ar fi fost inutil: tu tot ai fi plecat, și asta fără să vrei să știi ce se petrece în mine, ce mă doare și cît mă doare. Totul ar fi fost inutil. Tu hotărîseși, plecai, și am simțit asta de îndată ce ai început să-mi vorbești. Da, am înțeles că totul este inutil, că între noi totul se sfîrșise de mult. Ți-am spus-o și atunci: o despărțire se face cu încetul, se face fără știrea noastră, fără voia noastră, cași dragostea; și într'o bună zi lucrul e atît de înaintat, încît e imposibil să nu recunoaștem, să nu vedem ceiace s'a împlinit. Atunci strigăm ceiace este de mult. Asta este clipa despărțirii, despărțire care s'a făcut de mult.

Cînd mi-ai spus că pleci, am simțit că noi eram de mult despărțiți, dar că pînă atunci nu o știusem încă, atît: *nu o știusem încă*. Mi-ai spus-o și am înțeles îndată. Atît. Și... dacă nu au fost lacrimi, asta nu înseamnă că nu a durut. O despărțire doare întotdeauna, dar fiecare suferă în felul lui. Poți suferi și fără lacrimi și strigăte; te asigur.

VALENTIN (*a ascultat. La urmă surîde îngăduitor*). — Da, înțeleg ce spui tu; dar te asigur că lucrurile nu s'au petrecut astfel. Mult mai simplu și mai stupid: eu am avut un capriciu pentru cineva. (*Livia, semn de indiferență și enervare.*) Da, da, și tocmai plecînd mi-am dat sama că țin la tine, cît țin la tine... Iar tu, atunci și acum, din orgoliu, nu vrei să recunoști cît te-a durut, cît te doare, cît ții la mine și... găsești tot felul de explicări, care mai de care mai exagerate, mai fantastice. Simplu orgoliu (*surîde foarte iritător*) atunci și acum. Și nici nu e de mirare. Așa ai fost tu întotdeauna, complicată, cu explicații subtile și... inexistente... Livio dragă.

LIVIA (*rece, foarte rece*). — Te înșeli... complect. Și apoi e indiferent ce crezi, ce a fost sau ce ai mai putea crede. Toate astea pot fi trecute subt tăcere.

VALENTIN (*cu elan*). — Livio... Livio... dar crezi... dar crezi... dar tu nu știi... dar tu trebuie să știi, trebuie să înțelegi (*rar*) Livio, de-acum tu poți să mă chinui îngrozitor... îngrozitor, pentrucă te iubesc și... sînt gelos.... Și acum te iubesc și nu te mai pot pierde. Pentru nimic în lume nu mai pot îndura așa ceva. Pentru mine abia acum ar fi despărțirea, abia acum te-ași pierde... pentrucă am înțeles ce ești pentru mine.

LIVIA (*uimită și tot rece*). — Bine, dar ce pot face eu în toate astea?

VALENTIN. — Cum? Mă întrebi pe mine, Livio? Eu vreau răspuns de la tine, nu întrebare.

LIVIA. — Răspunsul îl știi. Și apoi cred că tot ce am avut să ne spunem s'a spus, poate chiar și prea mult, deci....

VALENTIN (*amețit*). — Deci, deci mă dai afară... din nou.. Bine, dar eu cred... că nu știi ce vorbești... Bine, Livio, dar... eu te iubesc pe tine acum... eu acuma fără tine...

LIVIA (*violent*). — Ajunge! (*Pauză*). Aproape din de-
cență și cred că ar fi timpul să se termine toate acestea.

VALENTIN (*surd*). — Nu pot fără tine.

LIVIA. — Ei bine, și atunci?

VALENTIN (*surizînd mîngăios, supus*). — ...și atunci e
simplu! Ce vrei mai mult? Nu pot fără tine.

LIVIA (*nedumerită*). — Cum ce vreau mai mult?

VALENTIN (*același suris*). — Da, cînd nu se poate un
lucru, nu se poate; și eu nu pot fără tine. Atunci vezi, tre-
buie să... rămîn... Nu... nu... nu crede că glumesc. Mă doare în-
grozitor. E prima dată în viața mea, cînd mă doare așa.
(*Mîinile căzute*).

LIVIA (*amețindu-se*). — Bine, dar asta e o nebunie... dar
nu înțelegi... nu înțelegi că am și eu dreptul să-ți spun: nu
pot trăi lîngă tine.

VALENTIN (*copilărește, uimit*). — Pentruce?

LIVIA (*ușor dezarmată*). — Cum „pentruce?“ Dar tu,
tu motivezi pentru ce nu poți fără mine?

VALENTIN (*cu putere*). — Da, pentrucă te iubesc... (*mai
încet*). Eu întotdeauna te-am iubit.

LIVIA. — Acum îți răspund și eu: Iubesc pe altul.

VALENTIN (*într'un strigăt*). — Livio! (*Strigă*). Ei da,
privește... privește, da, da mă doare, mă doare, vezi mă
doare. Livio, mă doare. (*Blînd*) Livio, îți cer ertare pentru tot
ce ți-am făcut... pentru toate. Dacă vrei o fac și în genunchi,
(*emoție*), dar iartă-mă (*nu se așează în genunchi, dar îi cu-
prinde mîna*) și lasă-mă lîngă tine.

LIVIA (*îl privește speriată, parcă ar vrea să vorbească
și nu știe ce*).

VALENTIN (*surîde destul de obraznic*). — Hai, Livio, fii
drăguță... tu ești bună... nu-ți stă bine să fii rea... te-am jic-
nit, știu, dar nu face nimic, o să-ți treacă.

LIVIA (*cu revoltă bruscă, nestăpînită, cu ură aproape*).
Inconștient!

VALENTIN (*suris supus*). — Aproape că-mi face plă-
cere cuvîntul, îmi reamîntește timpul în care eram împreună.
(*Cu elan*). Cînd mă vezi atît de al tău și atît de „blînd“, nu
pot pricepe cum poți să te uiți cu asemenea ochi la mine!
Niciodată nu te-ai purtat așa cu mine!

LIVIA (*rar, deslușit*). — Il iubesc pe Dan! Auzi?

VALENTIN. — O, Livio, și pe mine m'ai iubit întăiu,
și acum zici că îl iubești pe Dan. Nu vād de ce nu m'ai iubi din
nou pe mine. Livio, fii serioasă; nu glumi cu astfel de lu-

cruri. Vreau ertarea ta. Trebuie să te fac să mă erți. E tot ce vreau dela viață. Nu mai doresc acum nimic altceva decât pe tine. Dacă nu ai să mă erți, va fi cea mai mare durere ce o pot primi... Și asta dela tine... Ar putea veni dela tine, care ești atât de bună pentru mine? Am nevoie de tine... pentru a mai putea trăi... și tu nu trebuie să te joci cu viața mea, tu atât de bună, la care m'am învățat să viu cu încredere atunci când mă doare... și încă o dată, Livio, mă doare acum, mă doare!

LIVIA. — Bine, dar ești înspăimîntător! Am impresia că visez... că nu poate fi așa ceva! Auzi? Iubesc pe altul.

VALENTIN (*rar, simulînd răbdarea*). — Dacă vrei, eu îți pot repeta ce ți-am spus adineauri: nu pot fără tine... și tu nu poți iubi pe altul, ți se pare că iubești pe altul. De cînd sînt aci n'am crezut un singur cuvînt din tot ce mi-ai sput tu. Nu. (*Pauză*). Dacă ași... crede așa ceva... ași fi un om pierdut... Nu pot fără tine... (*Violent*). Nu, nu, nu poate fi așa ceva, nu poate fi, auzi? pentru că eu nu pot fără tine, și de aceea nici nu cred tot ce îmi spui tu... Atitudinea ta acum... atitudinea ta atunci cînd ne-am despărțit...

LIVIA. — Nu atitudine, ce atitudine? Totul este adevărat... eu nu...

VALENTIN (*semn să-l lase să vorbească*). — Și iarăși să nu crezi că mi-am închipuit că, dacă am să vin aci și am să-ți spun: „te iubesc”, tu ai să-mi cazi imediat în brațe și, că apoi fericiți, totul va fi gata, uitat. Nu! Știu prea bine cît ești de orgolioasă, că te-am jicnit, că vei trece greu peste toate astea, dar sînt sigur, auzi? sigur că ai fost a mea, și că vei fi din nou a mea. De aceea voi avea răbdarea să trec peste tot ce îmi vei spune rău. Orice îmi vei spune, eu am să rabd. Am să aștept, și știi că nu ai să mă poți lăsa să sufăr prea mult timp, Livio.

LIVIA. — Bine, dar ești revoltător... Nu știi cum să-ți mai vorbesc, cum să-ți mai spun că te înșeli asupra mea, că te înșeli, că într'adevăr nu se mai poate nimic între noi. Nu știi cum să-ți spun, dar te rog, crede-mă, scena e ridicolă, complexă ridicolă, și, dacă ai fi ținut cît de puțin la mine, ar trebui să înțelegi, să simți că nu te mai iubesc. Eu nu mai sînt aceea pe care ai cunoscut-o. Acum sînt cu totul alta, cu alte dorinți, alte plăceri, speranțe, voinți. Crede-mă, acum îți sînt cu totul străină. Nu mai ai ce căuta lîngă mine, nu avem nici un sens unul lîngă altul... Dar ce spun... Da, da, chiar și ce spun acum e ridicol față de golul care e, acuma între noi.

VALENTIN (*strigă*). — Livio!

LIVIA. — Da nimic, nimic, acum. Simt bine. (*Pendula din părete bate șase și jumătate. Livia se uită atentă spre ceas și, deodată, mai hotărîtă, spune cu grabă*). Și acuma te

rog să pleci, e tot ce am avut de spus, e tot ce te rog; să pleci.

VALENTIN (*se așează. Pauză*). — Nu pot pleca. (*Semn de disperare la Livia. Deodată Valentin se scoală repede și face un pas spre ea*). Livio, te rog... te rog... să te uiți în fața mea, în ochii mei... ai să vezi poate cât sufăr... și așa... privindu-mă, dacă încă o dată îmi mai poți spune să plec... atunci... (*îi tremură glasul ca de plîns*)... atunci...

LIVIA (*iute, cu o mișcare către el*). — Dumnezeu, ce faci! Dar nu se poate... ce-i asta! Gîndește-te că e singurul lucru pe care ți-l-am cerut vreodată, gîndește-te.. și din adîncul sufletului încă o dată te rog... te rog să nu faci astfel de scene, mi-e imposibil să le suport. Gîndește-te că ți-am spus că nu te mai iubesc, că nu-mi mai aparțin mie. Ce vrei să faci? La ce vrei să ajungi? Ce îți pot spune mai mult decît atît: că iubesc pe altul? Ce vrei să mai spun?... Ce mai pot face?

VALENTIN. — Dece ești mișcată în fața mea? Dece nu mă dai afară? Ar fi foarte simplu! Gonește-mă, dă-mă afară!

LIVIA. — Cum! Doară nu sîntem cîni! Uiți că ani de zile am stat lîngă tine zi și noapte!...

VALENTIN (*ridicînd privirea*). — Nu, n'am uitat!

LIVIA (*repede*).... atență la ce te doare sau te bucură. Asta e o legătură, lucrurile astea nu se uită, chiar dacă nu le mai poți face! Dar ceiace nu e de înțeles, e cum de poți întrebuița astfel de mijloace ca să mă reții. Ce vrei să fac cînd strigi „mă doare” și apoi „lovește”!? Vrei să lovesc? Nu, asta nu se poate. Dar e laș ce faci, e laș. Uiți că mă chinui făcînd așa ceva, uiți, așa cum ai uitat de cîte ori a fost ocazia să mă faci să sufăr. Uiți acum că poate și eu doresc viață, că și eu poate vreau să trăesc, și că lîngă tine nu mai pot trăi. Uiți că iubesc pe altul, și uiți că, dacă acum suferi, e tot numai din vina ta. Tu ai vrut despărțirea... Atunci eu eram lîngă tine, nu mă gîndeam, nu știam că ași putea trăi altfel... Dar acuma, te rog, te rog, crede.... Uite, dacă ași putea, dacă aș ști cu ce să-ți dovedesc că din tot sufletul ași vrea ca despărțirea noastră asta de acum, să nu te doară, dacă ași putea face pentru asta vre-un gest... orice sacrificiu...

VALENTIN. — ...în afara dragostei...

LIVIA. — ...da, eu l-ași face. Orice.

(*Pauză*).

VALENTIN. — Asta e tot ?

LIVIA. — Da.

VALENTIN. — Bine... foarte bine. (*Pauză, apoi încet și tremurînd*). Ascultă, Livio! Dacă tu... dacă ai face așa ceva... dacă tu... atunci eu.... (*izbucnește în plîns*).

LIVIA (*se repede la el*). — Valentin! Doamne, ce-i asta! Dar, nu, nu, vai de mine... ce-i asta!

VALENTIN (*în criză puternică de nervi, agățându-se ca un copil de ea*). — Nu pot... nu pot... (*cade în genunchi*). Nu mă lăsa, nu pot. Intotdeauna am crezut în tine. Iartă-mă, Livio, Livio, iartă-mă... nu pot... nu pot...

LIVIA (*speriată, căutînd să-l domolească*). — Taci, taci...

VALENTIN (*jos, fără să desfacă îmbrățișarea din jurul picioarelor ei*). — Toată viața... toată viața... și nu pot... nu pot... pentru că mă doare peste măsură... Nici nu credeam că așa ceva poate dura așa de tare... (*hohote mari*) doare, doare... și nu pot, nu pot... Livio... ajută-mă, Livio; mă doare, Livio...

LIVIA (*același joc*). — Taci... taci...

VALENTIN. — Acum azvîrle-mă, aruncă-mă... și omoară-mă, Livio, Livio... că nu pot, nu pot fără tine...

LIVIA. — Taci... taci!

VALENTIN. — Tu să fii fericită, apoi, tu să trăești cu altul. (*Hohote*). Pe mine asvîrle-mă... și nu pot... nu pot (*astea în strigăte, de-acum în șoapte sfîrșite*)... eu nu te-am iubit decît pe tine... decît pe tine... (*plînge*). Dar nu sînt eu de vină că am plecat... Eu nu am vrut să-ți fac nici un rău... Tu ai fost bucuroasă că scapi de mine. Nu trebuia să mă lași să plec; trebuia să știi că eu nu pot fără tine... dar tu voiai să scapi de mine... și acum tu ești bucuroasă că mă vezi aici, cum mă zvîrcolesc... Da, da, să răzbuni tot ce te-am putut eu face vreodată să suferi... Acum ești mulțămîtită... ești fericită, m'ai gonit, mă dai afară, strigi la mine... Niciodată nu m'ai iubit... și eu te-am iubit, eu nu pot fără tine... întotdeauna am fost o cîrpă în mîinile tale... am fost al tău, orice s'a întîmplat, nu mă gîndeam decît la tine... Și tu ai putut să fii fericită fără mine... și... nu... pot fără tine... Livio... Livio, hai odată pentru numele lui Dumnezeu. Sfirșește-mă... sfirșește-mă... măcar atîta milă... Lovește repede, dă repede, scapă-mă de chinul ăsta. (*O privește. Livia e nemișcată, împietrită, chinuită*). Sfirșește-mă, că nu mai pot, nu mai pot fără tine. (*Deodată, aproape liniștit și cu glasul foarte dulce și blind*). Nu, nu, tu ești bună... tu n'ai să poți spune „pleacă“, tu nu poți, vezi bine că nu poți. Eu trebuie să rămîn aci... nu se poate altfel... n'ai să poți niciodată să-mi spui „pleacă“, pentru că știi că sînt în stare, poate, să mă omor! Ar fi monstruos... Sînt lucruri peste care nu se poate trece. Sînt legături în viață de care nu ne mai scăpăm decît o dată cu noi... Da, da, eu vorbesc așa, eu, Livio dragă, draga mea, da, Livio, eu am înțeles lucrurile astea. Auzi, Livio, dacă mă lași, dacă ai vrea să mă lași, eu am să mă zdrobesc aci în fața ta... ca să vezi...

LIVIA. — Taci, taci...

VALENTIN (*înălțându-se către ea, tot în genunchi*). — Ai să vezi, ai să vezi, sînt în stare să fac orice... pentru tine... ca să te păstrez. Sînt în stare să mă omor aci, în fața ta. Așa n'ai să scapi de mine niciodată, n'au să te lase gîndurile... Eu nu pot fără tine și, orice ai face, eu nu pot pleca de-aici.

LIVIA (*în șoptă*). — Doamne, ce groază!

VALENTIN (*mînios*). — Fă ce vrei, orice vrei, dar să mă ții aci lîngă tine. Fac tot ce vrei tu, trăim cum vrei tu... dar să fii aci lîngă tine, cu tine... Nu cer nimic decît să nu mă omori.

LIVIA (*se frămîntă locului, geme surd*).

VALENTIN. — Taci, taci... tu nici nu știi cum am să te iubesc... cum am să știu de-acum să te păstrez... cum am să mă port cu tine, ca să fii tu fericită... Am să te fac fericită, Livio, Livio, auzi? De-acum am să te fac fericită... (*Se înalță, îi cuprinde mîinile.*) De cîte ori au fost ele bune cu mine, de cîte ori m'au îngrijit, de cîte ori au fost blinde și calde și cu mîngăeri... Mîinile tale sînt calde, le vreau. Livio, Livio, te iubesc... și așa, în genunchi, te rog, acum că te-ai mai potolit, că mă ascuți, te rog încă o dată, iartă-mă! (*Se ridică, o cuprinde*). Acum nu te poți gîndi, vād, ești amețită, dar ai să simți ce bine o să fie mai tîrziu, amîndoi, acum crede-mă pe mine așa fără gînduri. Tu ești prea bună ca să mai fi putut trăi știind că m'ai omorît. (*Suride*). Așa din încăpăținare, capriciu... pentru că încă o dată: nu se poate să nu fi rămas nimic din ce a fost odată între noi... noi, zi de zi... clipă cu clipă, unul lîngă altul. Ai spus-o și adineauri: astea nu sînt lucruri care se pot uita, și, într'adevăr, nu se poate uita. Eu numai lîngă o altă femeie am înțeles cît te iubesc, că fără tine nu pot... iar tu, tu lîngă mine ai să-ți amintești, cît m'ai iubit, și ai să mă iubești din nou. Ai să vezi mai tîrziu cîtă dreptate am. (*Tot timpul Livia pare amețită, speriată și chinuită*). Spune, Livio, nu-i așa? (*Valentin caută s'o facă aentă, Livia tresare și se uită cu spaimă la el*). Livio, ce-i asta? Nu vorbești? Ce ai? Nu mai înțeleg nimic! Spune și tu ceva, vorbește, nu sta așa ca de piatră! Pe tine nu te încălzește atîta dragoste cîtă îți arăt? Ce vrei să arăți cu privirea asta? (*Poruncitor*) Livio, dă-mi mîna! (*Livia îi dă mîna fără să pară a ști ce face*). Așa, îți mulțumesc. Dar fii altfel, te rog, că așa mă înspăimînți... și abia m'am liniștit. Îți mulțumesc, Livio, că mi-ai dat viața, pentru că, într'adevăr, eu eram în stare să fac orice... dacă nu mă ertai. Îți mulțumesc. (*O privește.*) Doamne, ce grozave lucruri ai putut să-mi spui tu adineauri! Da, da, simțeam că sînt în stare să fac orice. Mintea mi-e acum zdrobită de atîta chin. (*Duce mîna la frunte*). Cum ai putut să-mi faci așa ceva, să mă lași atîta timp să mă chinui? Ai fost rea, Livio, ai fost rea. Spune: cum ai putut să-mi faci așa ceva? (*Livia caută să înțe-*

leagă, pare însă că tot nu înțelege). Cum ai putut face așa ceva?

LIVIA. — Cum am putut face așa ceva? (*Pare amețită*). Cum am putut face...

VALENTIN. — Lasă, lasă, nu te mai chinui, nu face nimic, nu pot fi supărat pentru atîta lucru, cînd totuși am rămas lîngă tine...

LIVIA (*același joc*). — Cum... (*deodată, într'un strigăt, se agață de el*). Valentin... Valentin... ce am făcut... Valentin, ce o să facem de-acum?

VALENTIN. — Livio, vino-ți în fire... Ce-i asta? Uită-te la mine. Așa. Fii liniștită, au să treacă toate, te asigur că nu sînt supărat, eu nu te învinuesc cu nimic. Te-am întrebat numai cum ai putut să faci așa ceva, (*Livia plînge încet*)... cum ai avut puterea să vorbești astfel, să mă chinui într'atît! (*Brusc o întoarce către el, o cuprinde și o întreabă chinuit*) Livio, spune-mi că nu ai mințit, spune-mi că nu ai trăit cu el, spune-mi că ai fost numai a mea. Ași vrea s'o știu ca să mă pot liniști... de tot. (*Livia tace.*) Dar răspunde o dată, vorbește... spune... (*cu nervozitate*).

LIVIA (*caută să se degajeze, să fugă*). — Bine, dar atunci...

VALENTIN (*o ține tot strîns*). — Pentruce mi-ai vorbit așa? Cum ai putut să-mi spui tot ce mi-ai spus, să-mi vorbești așa? Spune! (*Livia îl privește cu groază.*) Nu te mai uita așa la mine, că nu-ți fac nimic, vreau numai să știu... precis... Nu te învinuesc pentrucă, bineînțeles, eu eram sigur că tu tot cu mine ai să rămîi... nu se putea altfel... așa era natural, totuși nu mă așteptam să mă chinui chiar într'atît! Dece mi-ai spus că îl iubești pe Dan?

LIVIA (*cu maximum de violență, strigă cu glasul aproape de disonanța demenței, cu o tresărire de groază și scîrbă în tot corpul*). — Taci... taci... (*Se oprește brusc, strangulată fără respirație, apoi cu glasul surd și slab*). Niciodată... dacă se poate... niciodată... altceva... altceva... nu cred... (*începe să plîngă slab cu gemăt de copil obosit, apoi se oprește și tremură*).

VALENTIN (*speriat*) — Bine,... bine,... desigur... nu mai spun nimic... Cum vrei tu... Dar dacă ai putea să te linișești, ar fi tare bine... Eu nu îți fac, nu am vrut să-ți aduc ție nici o învinuire... Dacă am rămas lîngă tine au să treacă toate. Nu mai e nevoie să vorbim nimic, au să treacă toate, au să se uite toate... numai tu să te linișești... Trebuie să te linișești...

LIVIA (*fără putere, mîngăindu-l inconștient*). — Avem timp și pentru asta! Tu nici nu știi cît timp avem deacum înaintea noastră... (*pauză*)... e înspăimîntător; (*încet*) viața întregă... clipă cu clipă... viața întregă... toată viața... așa... (*se oprește*).

VALENTIN. — Da.

LIVIA (*se intoarce la ceas, își acopere fața cu mâinile*).

VALENTIN. — Livio, ce faci? (*caută să-i desfacă mâinile*).

LIVIA (*incet*). — Lasă, lasă, acum mai pot sta așa... să pot crede că am să pot sta mereu așa... fără să mă mai gîndesc... Dar, totuși, (*desface mâinile*) totuși, timpul tot o să treacă... (*din ce în ce mai repede și mai tare*) și atunci ce o să pot spune? Au mai rămas cîteva clipe până atunci... tu nu știi... și atunci... înțelegi, atunci n'o să fie nici un cuvînt de spus, nimic. Chiar de mi s'o sfărîma sufletul în strigăte o să fie inutil... totul inutil, nu se mai poate nimic... inutil... inutil... cîteva clipe numai...

VALENTIN. — Livio, ce ai? Nu pricep ce vrei! Ce clipe?

LIVIA. — Tu lasă, tu taci... tu nu poți ști... lasă, lasă, o să treacă. (*Îl mîngăie fără să-l privească, fără să-și dea sama ce face*). Acum mă doare prea tare... mă doare mai mult decît se poate închipui... tu nu poți ști... dar este îngrozitor... crede-mă!

VALENTIN (*supărat*). — Livio, îți dai sama ce vorbești?

LIVIA. — Nu.

VALENTIN (*aspru*). — Atunci, ce e asta?

LIVIA (*deodată cu o degajare violentă, brutală*). — Fraze, fraze; da, fraze, fraze goale. Ai avut dreptate, este adevărat, ai spus adevărul: nu sînt capabilă decît de fraze, fraze goale. Îți cer ertare că mi-am bătut joc de tine, îți cer ertare pentru toate frazele inutile pe care le-am spus ție și altora. Îți cer ertare că mi-am bătut joc de tine... de... mine... De-ași putea cere ertare... (*Vrea să se așeze în genunchi. El o oprește*). Lasă, lasă, e mai bine așa, așa e potrivit... să cer ertare... fără sfîrșit... pentru toate. Dar știu, pot gîndi orice, pot găsi oricare frază nouă, nu voi găsi nimic care să poată îndrepta tot ce am făcut... Orice ași spune acum ar fi o frază în plus... atît... și asta, viața întregă. Auzi? Îți cer și ție ertare acum, căci și asta ce fac acum, e tot inutil, totul e inutil... (*se arată pe sine*) și asta tot inutil, spusă ca să te turbur și pe tine, ...inutil.

VALENTIN. — Dar sfîrșește odată, pentru numele lui Dumnezeu... Ce-i asta? Ce sînt scenele astea de prost gust, exaltarea asta ridicolă... nebunească! Isprăvește odată!

LIVIA (*slab*). — Da. (*Se scoală, el o ajută*).

VALENTIN (*muștrător*). — Liniștește-te și apoi vino cu mine, să stai cu mine. (*Căutînd să o privească, să glumească*). Ce fel de ertare? Credeam că te-ai făcut mai cuminte,... mai potolită! Așa știi tu să mă primești? Așa înțelegi tu ertarea?

LIVIA. — Dacă îți închipui că mai știu... ce-i ertarea! (*Se uită la ceas*). Doamne, de ar putea fi numai ertare! (*Își acoperă ochii*).

VALENTIN. — Ce e? Ce vrei să spui, că nu mă poți erta?

LIVIA (*cu putere*). — Cine, eu, eu să ert? Eu, să ert acum?

VALENTIN. — Dar cine, eu?

LIVIA (*în șoptă*). — Nici tu, nici eu!

VALENTIN. — Ascultă, Livio; tu nu crezi că ar fi momentul să isprăvim cu scenele astea? Uite, mă doare capul înspăimântător! Și, zău, nici nu e de mirare. (*Duce mâna la cap*). Extraordinar mă doare!

LIVIA (*pare că nu aude. Nu se mișcă*).

VALENTIN (*deslușit*). — Livio, ți-am spus că mă doare capul... tare.

LIVIA (*același joc*). — Da.

VALENTIN. — Asta-i tot ce ai de spus când mă plîng că mă doare capul?

LIVIA (*se întoarce cu fața la ceas. Deodată își frînge mînile*).

VALENTIN (*strigă*). — Livio!

LIVIA (*tresare*). — Poftim?

VALENTIN (*se apropie de ea brutal. Deodată rămîne nemișcat*). — Vai, cum arzi! Ai febră! Ce, ești bolnavă? Ce ai, Livio? De ce nu mi-ai spus că nu ți este bine... De unde să fi știut eu că ți este rău. Trebuie să te odihnești. (*Livia începe să plîngă încet*). Trebuie să fii cuminte... să lăsăm toate astea, toate gîndurile... că au să se liniștească dela sine... Eu te-ași fi vrut alfel... Aveam nevoie de tine... pentru că mi-a fost greu fără tine... Dar nu face nimic... să vezi că o să fie mult mai bine... acum. Ce față ai! Ești obosită. Nu?

LIVIA. — Da.

VALENTIN (*mîngîind-o ușor*). — Vrei să te odihnești?

LIVIA (*plînge slab*). — Da.

VALENTIN. — Bine. Să sun servitoarea să-ți ajute... sau... (*o cuprinde*) ...îți ajut eu! Lasă-mă pe mine. (*Livia tresare... se trage înapoi ferindu-se*). Am să te îngrijesc eu... am să stau cu tine... am să te țin lângă mine.

LIVIA (*ferindu-se*). — Nu.

VALENTIN. — Cum nu? De ce nu?

LIVIA (*repede*). — Nu, nu... mai este timp, mai avem timp... nu sînt chiar așa de obosită. Mai pot sta. (*E împietrită, nu mai plînge*).

VALENTIN. — Totuși, eu te-ași sfătui să te odihnești. Ai febră. Ar fi cuminte din partea ta. Te poți culca chiar de pe acum. Și eu sînt extenuat. Pentru amîndoi ar fi bine, Livio, Livia mea.

LIVIA (*nu răspunde, îl privește fără să se miște, apoi închide ochii și rămîne nemișcată ca fără viață*).

VALENTIN. — Livio! (*Livia deschide ochii fără să se*

miște). Ce ai de gând? Vrei să rămii așa nemișcată la infinit în mijlocul odăii?

LIVIA (*se uită la ceas*). — Da.

VALENTIN (*strigă*). — Dar isprăvește odată, pentru numele lui Dumnezeu! Ți-am spus că-mi pierd răbdarea, că mă doare îngrozitor capul. Ce e bătaia asta de joc!

LIVIA (*fără să se miște*). — Nițel... nițel... câteva clipe... numai!

VALENTIN (*buimac*). — Ce clipe?

LIVIA (*greu*). — Să treacă... să mai treacă timp.

VALENTIN. — Ce timp?

LIVIA. — ...și după aceia... după aceia, poate... poate... va fi altfel... după aceia trebuie să fie altfel! (*Iși cuprinde fruntea*)... Dar până atunci...

VALENTIN. — Până atunci? Care atunci?

LIVIA. — Până atunci, să așteptăm (*arată slab cu mîna*)... mai sînt câteva minute... numai... Or să treacă.

VALENTIN (*serios*). — Ascultă, Livio, eu nu cred că vrei să-ți bați joc de mine. Ași dori să ne lămurim... așa dori să-mi explici ce vrei să faci... ce vrei să arăți cu purtarea asta. (*Semn de desnădejde la Livia*). Ba da, ba da, trebuie să se termine toate comediile astea. Trebuie să înțelegi că n'ai de ce să faci toate comediile astea. Nu au sens. Dacă ai ceva de spus, spune lămurit... pentru că eu nu am vrut să te supăr cu nimic... și dacă toate astea s'au întîmplat, nu e din vina nimănui. Înțelegeam să trecem mai ușor peste toate, odată ce ne-am hotărît să fim împreună. Singura greșeală e că nu m'am întors mai curînd la tine. Trebuia să o fac imediat, și, drept vorbind, am vrut să o fac, dar dacă nu am făcut-o a fost numai pentru că îmi era teamă de tine. Da, mă temeam. Dar în tot cazul nu credeam că ai să te porți chiar așa cu mine... și nu văd, nu văd deloc pentru ce te porți așa cu mine. Ți-am mai spus-o: nu mi-am închipuit că am să vin aci, și, cum am să-ți spun că te iubesc, tu ai să poți uita tot răul pe care ți l-am făcut. Știu, lucrurile astea jicnesc și nu se uită așa ușor... de aceia îmi era teamă să vin la tine. Uite, și azi dimineață... simțeam că nu se mai poate, că nu mai pot fără tine, că trebuie să vin... azi dimineață, ți-am scris o scrisoare, îți spuneam că vin la tine. că vin astăseară la șapte...

LIVIA (*strigă*). — La șapte!?

VALENTIN. — Da, la șapte. Îți spuneam că vin azi la tine, la șapte!

LIVIA (*repede*). — La șapte!... Dece la șapte?

VALENTIN. — La șapte, dar fără nici un motiv... Eu credeam...

LIVIA. — Ești sigur că spuneai că vii la șapte?

VALENTIN (*surizînd*). — Bine înțeles că sînt sigur... Dar nu văd ce ai... cu...

LIVIA. — Taci! (*Pauză*). Și... (*încet*)... ce ai făcut cu scrisoarea?

VALENTIN (*vrînd să continue*). — Da, tocmai voiam să-ți spun. În stradă, cînd am vrut să-ți trimet scrisoarea, n'am mai găsit-o în buzunar. (*Livia tresare și se apropie de el*). Acasă, n'am mai scris alta, pentrucă m'am gîndit să vin la tine fără să-ți mai dau de veste, ca să te surprind...

LIVIA (*nestăpînit*). — Tu, tu, să mă surprinzi tu... Cine ți-a spus?

VALENTIN (*enervîndu-se*). — Stai, Livio, nu te supăra iarăși. Nu am vrut să te jîcnesc cu nimic. Voiam să vin fără să te anunț, ca să nu ai timp să te gîndești, și, poate, știi eu, să nu mă primești. Tocmai la asta voiam să ajung, ca să-ți arăt că îmi era teamă de tine... Dar dacă tu nu mă lași să vorbesc ...nu e...

LIVIA (*repede*). — Pentruce ai venit mai devreme? Cu cine ai vorbit înainte de a veni aici?

VALENTIN. — Cu cine era să vorbesc? Cu nimeni! Am venit mai devreme, pentrucă nu am mai avut răbdarea să aștept până la ora aceia... Nu mai puteam, Livio... era...

LIVIA (*cu încordare mare*). — Și scrisoarea?

VALENTIN (*căutînd mașinal în buzunar*). — Știi și eu... desigur că am pierdut-o... dar nu face nimic... A! uite-o! Uite... vezi... „Vin la tine la șapte”...

LIVIA (*cetește și ea, se frămîntă*). — Și nu știi cine a putut să o ia?... ..Nu crezi... că a putut să o cetească și altcineva?

VALENTIN. — Ei, și! Chiar dacă a văzut-o și altcineva, ce importanță are? Dece te sperii așa? Ce, nu sînt liber să fac ce vreau?

LIVIA (*rar*). — Nu crezi... că poate... a... văzut-o Mia ? (*pare că îi vine rău*).

VALENTIN (*apropiîndu-se ca să o țină*). — Livio,... Livio,... dar n'are nici o importanță, te asigur! Ce are a face dacă Mia a cetit scrisoarea? Ea a observat de mult că eu tot la tine țin! O bănuiește de mult!

LIVIA (*singură*). — A, da, da!... (*înțelegînd cu o groază din ce în ce mai mare*). A, da! (*se sperie*). Doamne!... ba da... da... desigur... desigur... așa este... a văzut... și a crezut... a crezut... a bănuit... n'a mai rămas nimic curat... știe... ..crede...

VALENTIN (*răspical*). — Incă o dată îți spun că n'are nici o importanță. Așa chiar e mai ușor. Scutește de explicații. E mai simplu. Și în definitiv ce-ți pasă de ceilalți?

LIVIA. — A crezut... a crezut... a crezut...

VALENTIN (*furios*). — Isprăvește! Auzi? Ai să isprăvești odată, că m'am săturat! Sînt extenuat! Imi ajunge. Tot

ce s'a putut spune și face pentru azi, s'a spus și s'a făcut. (*Livia rămâne deodată nemișcată*). Crezi că o să te las mult să-ți mai bați joc de nervii mei? Ajunge. Sunt și eu om. E o măsură în ce se poate răbda. E ridicol ce faci, ridicol și inutil. Poți erta că îți vorbesc așa, dar cu tine nu merge altfel, tu nu cunoști margine și măsură în nimic. Dacă te-ai vedea, dacă ți-ai vedea privirea, ai înțelege că am dreptate: că mai departe așa nu se poate. Nu înțeleg cum poți găsi putere să exagerezi lucrurile, lucruri așa simple. Ne-am înțeles, nu-i așa? Acum ai să te liniștești imediat, n'ai să te mai gîndești la nimic... că mă superi. Ce a mai rămas de făcut cu Mia și.. cu ceilalți om face mine. (*Livia îl privește*). Te asigur că împăcarea noastră nu va fi o surpriză pentru nimeni. Te asigur. (*Se plimbă prin odaie, stinge lampa cea mare, se trîntește pe canapea, își cuprinde fruntea. Il stringe gulerul, cravata.*)

VALENTIN. — Vino lîngă mine. (*Se întinde sensual, cald*). Să vii lîngă mine! (*Duce mîna la frunte*). Vai, cum mă doare! Intr'adevăr, mă doare grozav! Bine că te-ai liniștit. Nu cumva ai vre-un piramidon? (*Pauză*) Nu auzi? (*Se întoarce către ea, strigă*). Ai sau n'ai un piramidon?

LIVIA (*aceiași privire, semn că da*).

VALENTIN. — Dă-mi atunci.

(*Livia trece în dosul mesei. Pare amețită, se clatină. Caută în sertar. Întăiu scoate un tub, apoi un revolver. Rămîne cu el mînă*).

VALENTIN (*între timp*). — Piramidonul trebuie să fie în cutia mesei, ca de obicei. Vezi ce ușor ne reluăm noi viața noastră? Ascultă, Livio, te vreau, te doresc... sîntem tineri... (*Ceasul bate șapte, Valentin vorbește încet*)... avem viața toată înaintea noastră... o să putem fi iar fericiți... pentru noi abia acum începe viața... o să fie foarte bine... mai ales dacă tu... (*Se aude soneria strident, lung. Livia tresare violent, brutal. Are fața înălțată, palidă, luminată de lampa de pe masă*).

VALENTIN (*cu plictiseală*). — Cine să mai fie?

(*Livia e nemișcată, înmărmurită, cu revolverul în mînă*).

(*Pauză*)

VALENTIN (*leneș*). — Livio, ai găsit?

LIVIA (*cu o bucurie imensă, transfigurată*). — Da.

VALENTIN. — Hai, atunci.

(*Livia se împușcă în tîmplă. Cade peste lampă. Se face întuneric. Valentin fuge din odaie înspăimîntat, brusc, fără joc de scenă, fără strigăt, fără nimic. Se trîntește ușa violent*).

Henriette Ivonne Stahl

Cronica literară

Literatura feminină

Trei scriitoare din generația de azi.

André Maurois, într'un răspuns la o anchetă întreprinsă de revista „Nouvelles Littéraires“, zice: „Literatură feminină? Dar eu cred că arta nu are sex și că un scriitor, fie bărbat ori femeie, poate scrie opere nemuritoare...”

În răspunsul său d. Maurois se referă la două chestiuni diferite:

1. Există o literatură feminină?
2. Pot scrie și femeile opere nemuritoare sau numai bărbații?

Problemele atinse de d. Maurois pot coexista, dar nu se pot subordona. Faptul că ar exista o artă, o literatură feminină, diferențiată de cea masculină nu atrage după sine tăgăduirea genialității feminine. O operă de literatură feminină poate fi o operă de aceeași valoare artistică, literară ca una masculină. Calitatea ei feminină nu-i poate lua posibilitatea de a fi operă de talent sau de geniu.

Colette, în aceeași anchetă, afirmă categoric că nu există o diferență reală între „natura“ bărbatului și „natura“ femeii. Intuiția sa artistică este aci în concordanță cu știința.

Diferența psihologică dintre bărbat și femeie este un fapt în afară de orice discuție, dar este ea oare datorită numai diferenței sexuale fiziologice? Este ea apoi atât de profundă și de esențială încât bărbatul și femeia, produși deopotrivă ai eredității masculine și feminine, să fie în același moment al evoluției speciei pe trepte de dezvoltare

atît de îndepărtate, încît să fie femeia incapabilă de a atinge nivelul intelectual al bărbatului?

„Femeia, zice Pierre Louis prin mijlocirea lui André Gide, nu are nici inteligență, nici moralitate, nici voință, nici sensibilitate și nici metafizică... Se știe ce ființă perversă și depravată e femeia! Este inaccesibilă sublimului, mai prejos de maimuță ca inteligență“.

Maurras se înăbușe numai gîndind la profanarea misterului feminin în femeia care gîndește sau o, grozăvie! face literatură. El vrea „une femme tout court!“ Ei bine, ar trebui să și-o comande la un atelier de mecanică. Asemene monstru nu există în natură!...

Dar ce pesimism adînc trebuie să fie în sufletul acestor oameni, care concep ca o jumătate din omenire și anume aceia în funcțiune de mamă să fie de o pronunțată inferioritate în funcțiunile sale vitale...

Că există, deci, în suma componentelor individuale o diferență sexuală, că această diferență poate fi un factor dominant sau subordonat în individualitatea artistului, este o constatare generală și aproape banală. Este incontestabil asemenea că, în legătură cu acest fapt, opera de artă sau literatura poate să fie masculină sau feminină, după cum se va dovedi că reflectă unele sau altele din caracterele esențiale și permanente care dispar ca atare în psihologia sexuală.

Dar de aci pînă a tăgădui orice valoare inteligenței femeii sau a-i refuza categoric posibilitatea de a se ridica pînă la concepția unei arte abstracte, cum afirmă Paul Valéry, este oarecare diferență...

În ceiace privește psihologia diferențială a femeii un singur lucru s'a stabilit cu certitudine, că marea majoritate a caracterelor feminității depind foarte strîns de o proprietate fundamentală care este în primul rînd emotivitatea. Ea singură constituie fondul relativ permanent. Toate celelalte caracteristici care sînt în conexiune necesară cu emotivitatea pot fi înhibate, înăbușite, întărite sau modificate prin influențele sociale și educaționale.

În al doilea rînd putem privi ca proprietate esențial feminină activitatea.

Din studiul, încă destul de insuficient, al corelațiilor psihice nu putem deduce decît că: din jocul mai multor proprietăți conexe, numai acele vor juca un rol în mecanismul exprimat al vieții sufletești care vor fi mai aparente, în dauna celor mai profunde și mai ascunse. Deci pentru ca diferența psihologiei sexuale să se accentueze și să conducă la toate consecințele ce ar decurge în mod natu-

ral pentru complectarea fizionomiei, deci a operei de artă și a literaturii feminine, ar trebui condițiuni sociale care să îngăduie jocul liber al instinctelor individuale și o educație apropiată.

Departa de a dori deci o literatură fără acest accent și această tonalitate feminină, noi ar trebui să facem totul pentru ca ea să exprime cât mai desăvârșit individualitatea feminină, în interesul originalității și al posibilităților infinite de care depind înflorirea și progresul creației artistico-literare.

În ceiace privește chestiunea a doua. adică: dacă femeile pot da scriitori tot atât de nemuritori ca bărbații, răspunde foarte bine Virginia Woolf. La noi e cunoscută numai ca romancieră. Presa engleză însă o socoate ca pe unul din criticii ei cei mai mari de limbă engleză, în actualitate.

Într'o serie de conferințe, ținute la Cambridge și scoase apoi într'un volum, intitulat: „A room of ones one“, ea afirmă, foarte englezește, că dacă femeile nu au fost în trecut la același nivel cu bărbații în producția intelectuală și artistică, apoi aceasta a fost din pricină că în cămin nu și-au avut și ele un birou propriu în care să se reculegă și să se consacre lucrului intelectual.

Același lucru, dar sub altă formă, îl spune și un eminent profesor universitar francez: „Fetele, zice el, fac studii eminente, dar... se mărită!”

Să însemneze oare aceasta că femeia, pentru ca să producă opere de știință și de artă, trebuie neapărat să renunțe la misiunea sfântă a maternității?!...

Lucrurile stau altfel și aci nu e vorba decît de un simbol. Orice am zice, viața femeilor nu e toată închinată maternității și căminului. Ceiace le lipsește nu e timpul sau biroul de nuc, de brad ori de stejar, ci organizarea. Femeile moderne au suprimat multe lucruri convenționale și inutile care le făceau să-și risipească în mod ușuratec energia și timpul, au suprimat vizitele, recepțiile și ceaiurile cu cancanurile lor, artele așa zise „de agrement“, părul și oribila pictură de pension. Aceasta le-a dat timp liber. Nu le rămîne decît să și-l întrebuințeze, reculegîndu-se și creîndu-și o cugetare, o muncă intelectuală proprie ca a bărbatului. Adică trebuie să-și creeze o disciplină de viață așa cum o cere lumea civilizată din Apus.

Ar însemna deci ca ea să-și reclame și ceilalți să-i recunoască dreptul la o muncă intelectuală. Aceasta înseamnă „A room of ones one” al Virginiei Woolf. Să fie oare atât

de greu?!... Mai mult decât s'ar putea închipui, atât în alte țări din apus, cât și mai ales la noi.

În ancheta întreprinsă de „Les Nouvelles Littéraires” și provocată de afirmarea lui Paul Valéry că femeile nu au puterea de a se ridica până la literatura abstractă a răs-puns și o româncă, o prea distinsă scriitoare de literatură franceză, Princesa Martha Bibescu.

„Observați, zice eminenta scriitoare, că o femeie care vrea să-și exercite puterea de seducțiune, se ferește ca de foc să mărturisească a fi o scriitoare. Iar când o femeie vrea să-i facă rău alteia, e destul să indice culoarea albastră a ciorapilor pe care-i poartă, e destul să-și înfățișeze rivala ca pe o intelectuală, o pedantă! Bărbatul se depărtează pe loc!... Eu când mă duceam la bal cu Proust nu spuneam — Doamne, ferește! — că scriu. Lăsăm să se creadă că o străbună, o rudă bătrână, scrisese operele mele!”

„Sfatul lui Rostand: „Inspirați-ne versurile, dar nu ni le judecați”, zice frumoasa princesă, este un sfat pe cât de excelent pe atât de lipsit de... meschină gelozie!”

Frumoasa cu ochii albaștri suride, anchetatorul rămîne pe gînduri... În sala de intrare a hotelului secolul al XVIII-lea, în care era primit, văzuse munți de cărți ridi-cîndu-se din lăzile deschise, de părea că princesa devastase vre-o imensă bibliotecă publică...

Apoi atîtea volume galbene purtau un nume cu blazonul din Orient...

El pare nedumirit. Vine dela altă princesă, femeie de litere, de astă dată o princesă din Occident: Ducesa de la Rochefoucauld. Iată una căreia nu-i e frică să apară, cu proprii ei ciorapi albaștri, printre fracurile verzi ale Institutului.

„Zitto! Zitto! zice princesa din Orient, punînd un deget trandafiriu pe buzele ei purpurii, rămîne între noi această taină... Pe când princesa din Occident îndrăznește să facă o comunicare asupra feminismului în plină adunare a Academiei franceze.

Vedeți că la noi, toate femeile, începînd dela princesă până la mica bohemă cu paltonul tocit și buzele carminate, „șoarecele de Universitate”, toate poartă ciorapi roz... Nu au altă ambiție decât să fie inspiratoare...

E semnul Orientului... Catherine Paris îl poartă cu o grație care trebuie să fie pe placul lui Maurras: „Une femme tout court!”...

Femeia în Orient e deprinsă a menaja capriciile și a întreținea iluziile stăpînului. Ea își trăește viața adevărată în culise. Pe scenă apare în rolul învățat.

Iar dacă admitem teoria lui Heymans că „direcțiunea în care un sex se va dezvolta depinde de celalt”, înțelegem ce greu este să se realizeze „A room of ones one!”

Am determinat „climatul” în care trebuie să se nască, să vieze și să izbândească literatura feminină din zilele noastre...

În acest climat, ca în mustul zăpezii de Martie, apar versurile și proza celor trei scriitoare ale generației de azi, ca miște ghiocel și viorele în fragilitatea și perfecțiunea formei lor literare... Ele sînt la „Viața Romînească” aproape contemporane cu Al. A. Philippide și Ionel Teodoreanu, vestitoarele unor vremuri de preînnoire ale literaturii noastre.

*Deși-s umil pigmeu,
Permiteți-mi să fiu puțin, —
Dar să fiu eu*

zice clar și răspicat Otilia Cazimir, afirmă calm și neclintit Lucia Mantu. Iar Henrieta Stahl, venită ceva mai tîrziu, pare că nici nu bănuiește situația, absorbită în redarea credincioasă a viziunii unei realități atît de nouă, pentru ochii ei abia deschiși asupra lumii, încît parcă nu s'a desfăcut bine din lumea larvară a viselor.

Această afirmare netedă a unei atitudini sufletești, în ciuda și împotriva considerațiilor de alte ordine de idei, această energică luare de poziție în mîlul inerției vrăjite a mediului de provincie, pe care-l ni-l descrie tragic Ionel Teodoreanu și tragi-comic Cezar Petrescu, această răzvrătire împotriva tiraniei cochetăriei și curajoasă manifestare împotriva ciorapului roz, toate aceste sînt semne ale timpului.

Fantezia, romanescul, spiritul și grația, înțelegerea fină a instinctului de creațiune, intuiția sufletului femeii și al copilului, ale nuanțelor iubirii și ale patimii, sînt fără îndoială caracterele literaturii feminine...

Trei scriitoare de talent în seceta literară de după războiu?! Oare nu are dreptate Paul Valéry cînd, uitîndu-și ochelarii prin care e obișnuit a prinde imponderabilul în equațiile artei intelectuale, își manifestă pur și simplu îngrijorarea burgheză asupra unui eventual triumf al literaturii feminine?!.. Critica le ignorează cu dispreț, S. S. R. nu le recunoaște „pedigree-ul”, pontifii strîmbă din nas, dar publicul, această cantitate neglijabilă în balanța gloriei literare dela noi, le primește, le aclamă și le cetește.

Literatura lor este subț semnul vremii. În locul subiectivismului excesiv al scriitoarelor din alte vremuri, în se-

colul acelei nevoi de a se povesti cu deamănuntul în fața oglinzii, Otilia Cazimir se rezervă, Lucia Mantu se închide ca a „bună dimineată“ la suflarea vîntului de sară, Henrieta Stahl se ignorează.... Nu le simți în dosul ecranului pe care se proiectează într'un joc feeric de umbre și lumini, cu imagini schițate din fuga unui condeiu măestrit, dar liber și plin de avînt o fantezie nesecată, focul unei tinereți arzătoare, fuga fericită a unei libertăți deslănțuite. Dar semnul vremii stă în luciditatea inteligenței, care controlează sensibilitatea aceasta clocotitoare, în frîna care strunește expresiunea lirică, în disciplina formei, care străpunge bășicile de săpun ale pateticului fals și artificial de odinioară. În operele lor nu se răsfrînge decît lumina ființei lor interioare, ca un inel aureolat, ca o lucire de auroră boreală a unui soare ce nu se arată la orizont. Direct nu sînt trimise decît săgețile de aur ale unei ironii ce nu dă greș.

O doză de intelectualitate a pătruns în această sensibilitate scînteietoare, în pornirea clocotitoare a unei tinereți bogate încă în fierbere, un antidot împotriva sentimentalismului prea duios și ușor în revărsările lui de odinioară. Și cu cît cugetarea pătrunde mai adînc, cu atît forma e mai stăpînită și sensibilitatea față de ele înseși mai severă și mai controlată.

Redînd lumea sensibilă în toată bogăția ei, el o cercetează, uneori cu o notă de cruzime, care nu e altceva decît reacțiunea firii lor duioase și lucide în același timp.

Precizia în observația realului este o nevoie a esteticii de azi care a trecut prin prisma și sita naturalismului, o datorie de cinste în artă și literatură, o condiție de viabilitate și veridicitate. Dar ea nu mai e scopul urmărit în creațiune, faptul cu putere absolută de determinare. Ființa pe care vor să o creeze nu mai e în funcțiune de detaliul minuțios cules din această observație. E o sinteză urmărind să creeze o ființă care să închege în unitatea sa diversitățile infinite ale omului, o realitate care să sugereze altă realitate mai largă, depășind și învîluind stropul de viață prins în focarul observației.

Nu e „un ochiu de aparat fotografic“ care prinde această realitate, și nu exactitatea cu care e răsfrîntă această realitate ne dă senzația aceia de real pe care o găsim, de pildă, în „Destrăbălata“ Luciei Mantu sau în „Strategie“ de Otilia Cazimir, oricît de minunată este arta cu care ne sînt evocate în conturul și coloritul lor sensibil.

„Iliuță Gîndac“ în cele cîteva pagini din volum e drama unei vieți, tragedia unei pături întregi sociale, întreba-

rea mută a atîtor mistere veşnice şi insolubile. Lucia Mantu nu ne povesteşte decît scene mărunte din viaţa de toate zilele a micului său erou. Are aerul de a nu reda decît notele precise, observate obiectiv şi adesea cu un humor delicios, dar emoţia care ne pătrunde vine nu din cele ce exprimă, ci din cele ce sugerează. Acelaşi lucru cu nuvelele şi schiţele Otiliei Cazimir. Amărăciunea, indignarea, simţul ascuţit al suferinţii altora, sentimentul unei realităţi covârşitoare şi neîndurate, sînt prea profunde în sufletul autoarei spre a putea fi exprimate direct.

La ambele echilibrul, foarte bine realizat, între cele ce se redau la perfecţiune şi cele ce se trec sub tăcere, indică superioara calitate a acestui scris, calificat de critica mi-oapă ca scris „cu suflu scurt”.

A umaniza notele şi faptele precise, pornirile şi frămîntările de subt pragul conştiinţii reconstruindu-le, turnîndu-le într'o formă nouă, creată „din lăuntru”, o formă impusă de spirit materiei brute, pare a fi tendinţa acestor scriitoare, cu sensibilitatea arzătoare, într'o formă limpede şi alcătuită după o ordine rece şi bine socotită.

Faţă de lumea primitivă a celor necăjiţi şi vrăjmaşi instinctivi ai civilizaţiei, Otilia Cazimir se dezbracă nu numai de subiectivism, dar şi de orice vestigiu de cărturar, căutînd să spună numai ceiace a scos din legăturile ei. Toată arta ei se reduce aci în a prinde fondul adînc al lucrurilor.

Cu romanul „Voica” al Henrietei Stahl lucrurile stau altfel. Acest roman e un document unic în literatura noastră. El e mărturia unui spectator pasionat, care azistă la crearea şi distrugerea vieţii reale, simţind că evenimentele depăşesc măsura puterilor, dar cu regretul adînc că nu e în măsură să le schimbe pentru a introduce scara valorilor sale pe care o crede demnă de această robustă şi trainică lume primitivă. Depoziţia aceasta e ca o luare în posesie a cunoştinţii despre lume, a ştiinţii vieţii, ca o înfăptuire, subt ochii noştri, a unei cunoştinţe a realului, într'un suflet nou.

De aci candoarea simplă şi gravă, seninătatea limpede a expunerii şi satisfacerea procurată de lectura acestui roman, în care forma îmbracă atît de firesc şi de credincios fondul. Cartea aceasta nu este „scrisă”, este izvorită verbal din suflet, înainte de-a i se fi impus vre-o tehnică a limbii şi vre-o ştiinţă a stilului. Credinţa profundă şi nemărturisită este în această generaţie nouă de scriitoare, ca şi în generaţia precedentă, o credinţă în regenerarea omenirii, prin revenirea la simplitatea dela început. Valorile esen-

țiale pentru Otilia Cazimir, ca și pentru Lucia Mantu și ca și pentru marele lor prodecesor Mihail Sadoveanu, sînt munții, pădurile, apele și câmpiile. Cu acestea trebuie omul modern să reia contactul pierdut sub armura artificială a unei false civilizații, fără parada și fardul romantismului. Dar pentru generația de azi problema se pune altfel. Sentimentul singur nu e capabil să dea un răspuns, pentru că el nu ne dezvelește scopul, direcția în care să se producă reacțiunea.

Desigur eliberarea sufletească, dinamismul forțelor subconștiente, intuiția sînt izvoarele vii ale sufletului. Dar nu trebuie să înlăturăm oare unele erori ale instinctului orb?

În ce măsură trebuie să introducem în această viață naturală conștiința clară, puterea ordonatoare a forțelor intelectuale?... Scriitoarele noastre privesc cu atenție viața, cercetează cu ardoare profundă valorile omenești sub aparența unui control rece și măsurat, pentru că nu vor să le primească în formule făcute gata și nu vor să-și închide sufletul decît sigure fiind că idolul nu are picioare de argilă.

O refîtoarcere la viața primitivă, o reconstruire a civilizației pe baza unei munci de Robinson, este desigur singura soluție, dar în forul lor interior trebuie să recunoască: nimeni n'a găsit până în prezent modalitatea. Limba, stilul lor e semnul cel mai expresiv al modificărilor sufletului lor. Simplitatea stilului Otiliei Cazimir, al Luciei Mantu, simplitate realizată după eforturile stilistice ale generațiilor precedente, e o simplitate lucrată, ajungerea la natural după o lungă evoluție, ceiace indică felul în care înțelege această generație revenirea la natură. Voința și puterea de discriminațiune domină la ele elanul, entuziasmul și extazul. Sensibilitatea lor e mai intelectuală decît a generației trecute și sentimentul valorilor adevărate mai just și mai pronunțat. Pronosticuri... nu se pot face. În fața lor e viața.

Izabela Sadoveanu

Cronica artistică

Intre artă și... fisc

O peinture!... O perle où jouent toute la mer et l'immense ciel dramatiques, et la tragédie éternelle du mouvement et de la couleur, et les frissons les plus fiers et les plus mystérieux de l'âme, les porcs décident de ton sort...

Elie Faure

Deși soarele n'a încetat să ridă peste plaiuri și tîrguri, dîndu-ne înșelăciunea că petrecem, nababi, luni de primăvară pe coastele Siciliei ori ale Californiei — toamna și iarna anului acestuia au fost pentru artă, în genere, dar mai cu samă pentru artele plastice, dezastruoase.

Dezastrul sărăciei generale și al unei fiscalități descumpanitoare de rosturi și de suflete.

Arta este, firește, un „lux” care se complace în îmbelșugare și relativă pace.

Ea a trăit și continuă încă să trăiască din fărîmiturile ce cad dela masa bogatului.

Artistul? — un paria.

La cel mai ușor dezechilibru economic, societatea îl elimină din sînul ei, ca pe un leș netrebnic și costisitor.

Așa, cel puțin, se gîndește și se practică în țara aceasta, în care omul politic (eminamente anti-artistic și anticultural, fiindcă e om de acțiune și de cifre) stăpînește atotputernic, peste tot și în toate.

În ultima vreme situația artistului român a devenit încă și mai tragică.

Tragi-comică.

Din paria, din îngăduit, legiuitorii actuali l-au transfor-

mat subit în... mare industriaș — băgîndu-l solemn subț teascu receptorului, ca pe un Singer, Morgan sau Ford.

„Atelier” înșamnă, pentru funcționarul fiscalu, o instalație cu lucrători, energie mecanică și producție în serie. Inutil și primejdios să-l lămurești că atelierul unu artist este un paraclis în care, obișnuit, se sfarogeste un trup, nu întotdeauna hrănit, și arde permanent, pe o jertfelniță invizibilă, un suflet. Un suflet care se consumă de bună voe, pentru creșterea și înobilarea celorlalte, puzderie, din afară.

Funcționarul te va privi încruntat și — jignit de farsa pe care vrei să i-o joci — îți va încheia proces-verbal de „evaziune fiscală”.

Fiindcă stăpînii noștri — începînd dela primul ministru și sfîrșind cu ultimul jandarm — nu concep că pot fi pe lumea asta, și mai ales astăzi, nebuni care să înglobeze capital și muncă într’o întreprindere care să nu renteze — în raport cu munca și capitalul depus.

Un prieten sculptor îmi povestea dăunăzi convorbirea pe care a avut-o, asupra acestei probleme, cu un mare om politic dela noi, specializat în știința finanțelor:

— Sînt de acord cu d-ta — spunea specialistul — că fiscalu nu trebuie să se atingă decît de beneficii. O fabrică de marmeladă, bunăoară, are investit în clădiri, mașini, etc., un capital. În afară de asta, atîtea cheltueli: materia primă, combustibilul sau forța motrice necesară transformării materiei prime, lefurile lucrătorilor și ale funcționarilor, cheltuelile de ambalare, transport, etc., etc., toate acestea, după anumite calcule și formule cunoscute, se scad din câștigul brut — iar *netto* se supune, cu un atîta la sută, fiscalu.

— E just, răspunse prietenul. Dar de ce nu procedați la fel și cu „fabrica” artistului plastic? De ce nu-i respectați și lui capitalul investit în forță motrice, combustibil, mașini, etc., etc.? Și de ce nu-i îngăduiți să aibă și el o leafă lunară, ca lucrător în propria lui fabrică?...

Specialistul hohoti de rîs:

— Capital investit în mașini, forță motrice... la un artist?... Să le văd și eu!..

— N’ai să le vezi niciodată, răspunse prietenul, fiindcă tot acest formidabil material este condensat în *capul* artistului — zi cu ci acumulat acolo, 20—30 de ani de-a rîndul, până să înceapă, efectiv, funcționarea fabricii... Iar în tot acest răstimp capitalul investit n’a produs o singură centimă...

— Povești!... a exclamat specialistul, zîmbind cu superioritate de „gluma” prietenului sculptor...

Povești... povești.

Totuși în nici o țară din lume — după cîte știu — artistul nu este *stîngerit* în munca lui *creatoare*.

Este adevărat, iarăși, că e lăsat — ca pasările cerului — în voia Domnului.

Din douăzeci de mii de artiști plastici pe care-i are Parisul, nouăsprezece mii cinci sute mor literalmente de foame, iar cinci sute — după ani mulți de sfîșietoare mizerii — parvin să cîștige anual, cît, bunăoară, un Iorgu Stan oarecare, dela noi, fost vechil pe moșia unui Filipescu și ajuns — prin triumful democrației — om politic

Niciodată și nicăeri, artiștii creatori n'au avut, în măsura cuvenită, răsplata materială a uriașei lor strădanii.

Niciodată — dar mai ales astăzi, cînd succesivele uragane ale democrației nivelatoare au ras de pe fața Europei ultimele donjonuri ale unei aristocrații a spiritului

De pe urma muncii artiștilor a beneficiat și beneficiază neconținut — beneficii de miliarde — o clasă specială, care face puntea dintre mizeria artistului și fastul provocator al parvenitului.

Un „Utrillo” (și Utrillo mai trăește încă, dar vai!... în ce hal de decrepitudine) vîndut de pictor, în 1912, cu... 20 de fr. (franci douăzeci), a fost revîndut, dăunăzi, la o licitație publică, în Paris, pentru... 475.000 de franci.

Și acesta nu e un caz excepțional, ci ordinar

Am putea cita încă mii de alte cazuri identice.

Dacă s'ar face suma cîștigurilor realizate, numai în ultima jumătate de secol, din aceste speculațiuni ale lucrărilor de artă, s'ar ajunge la un rezultat fantastic.

„Globul nostru — cum se exprimă un confrate francez — ar putea fi acoperit, pe toată întinderea lui, cu un strat de aur de 2 cm. grosime...”

Iată pentru ce, în țările în care economia politică este mai inteligent interpretată, opera de artă nu începe a fi urmărită de fisc decît după ce a plecat din atelierul sau expoziția artistului și a pornit-o pe panta, vertiginos suitoare, a speculației.

N'aveam deloc intenția să aștern, în această cronică, rîndurile de mai sus.

Insemnările mele, ce urmau să fie desfășurate în numărul de față, se refereau direct la cele cîteva expoziții, vrednice de luare aminte, care s'au perindat, de astă toamnă până acum, în galeriile bucureștene, — Iorgulescu, Bunescu, Eleutheriade, Ghiață, Iser, Ene, Letiția Nichifor, Lucian Gri-gorescu, Milița Pătrașcu, Demetriad-Bălăcescu, Theodorescu-Sion, etc., etc.

După fiecare din vizitele mele prin aceste prisăci cu faguri de soare, sufletul meu s'a ales cu răni adînci și grele.

Pretutîndeni descurajare și umilire.

Și hotărîrea nestrămutată a expatrierii.

Din cei o sută și ceva de artiști plastici pe care îi avem (în raport cu populația, Belgia, de pildă, are de 75 de ori mai

mulți) peste *optzeci* își pregătesc geamandanele, să plece în lume.

Unde?...

Le este indiferent.

Căci ori unde s'or stabili, în altă țară decât *Patria* lor, vor suferi deopotrivă de lipsuri, dar vor putea munci într'o atmosferă spirituală mai înaltă.

— Iar de va fi să murim de foame, îmi spuneau câțiva din ei, vom fi încințați că desnodămintul acesta rușinos nu ne-a surprins pe pământul părinților noștri...

Nu știm dacă cercurile noastre conducătoare își dau samă de gravitatea acestei situații.

Cînd majoritatea celor mai tineri și mai înzestrați artiști romîni se vor împrăștia în cele patru părți ale globului — cu ce-i vom putea înlocui?...

Și ce vom răspunde străinătății, mirată de acest tragic exod al creatorilor noștri de valori spirituale?

Nu se va resimți oare *valuta noastră morală* la bursele de lumină ale marilor centre de cultură?

Noi credem că da — și iremediabil.

N. N. Tonitza

Cronica externă

Dezarmarea navală și problema Oceanului Pacific

Necesitatea dezarmării, de curînd discutată la Washington de către domnii Hoover și MacDonald este una din problemele care atrag în cel mai înalt grad atenția tuturor popoarelor. Cheltuelile făcute cu prilejul înarmărilor sînt atît de mari încît și statele cele mai bogate simt nevoia să le pună stavilă. Se observă, într'adevăr, că prețul înarmărilor, în ceiace privește personalul, crește în aceeași măsură cu însăși bogăția statului. Astfel Anglia și Statele-Ûnite își plătesc marina și soldații mult mai scump decît oricare din celelalte țări de pe pămînt.

Pe de altă parte, națiunile nu s'au dezbărat cu totul de neîncrederea unora față de celelalte — cauza și principiul goanei după înarmare. Fiecare dintre ele își pune în mod firesc problema propriei sale siguranțe și, bizuindu-se pe buna sa credință și pe intențiile sale pacifice, nici nu bănuiește că înarmările, pe care le socotește absolut necesare siguranței sale, sînt de natură să trezească neîncrederea celorlalte popoare.

Această nevoie de pace, a cărei realizare este rezumată în trilogia astăzi clasică: arbitraj, siguranță, dezarmare, se manifestă nu numai prin participarea oficială a statelor la diversele activități ale Ligii Națiunilor, dar mai cu samă prin organizarea periodică a Conferințelor pentru dezarmare. Este adevărat că rezultatele obținute în această ordine de idei, sînt departe de a fi hotărîtoare. Dar trebuie să adăugăm că numai printr'o examinare de ansamblu a tuturor chestiunilor care privesc diversele feluri de înarmări cît și printr'o extindere a acestui studiu la toate puterile importante din lume, se va ajunge la soluția pe deplin satisfăcătoare; să recunoaștem însă că acest program îndrăzneț nu

va putea fi realizat într'un singur an și că fiecare discuție nouă înmulțește elementele soluției posibile.

Una din greutățile de samă ale chestiunii dezarmării ar fi aspectul dublu, azi ireductibil, pe care îl prezintă. Dacă n'ar fi vorba decît despre dezarmarea pe uscat, puterile interesate s'ar înțelege poate, făcîndu-și concesiuni reciproce. Nu s'ar lua desigur în samă, în acest caz, propunerile fan-teziste pe care d-l Litvinoff le-a făcut în Comisiunea dezarmării din Geneva. Chiar dacă efectivul armatelor sovietice mai este considerabil, nu trebuie uitat că puterea ofensivă a armatei rusești rămîne totdeauna *prin tradiție* inferioară puterii sale numerice. Iar pe de altă parte, faptul că tratatele de pace au redus la minim înarmările unor state grăbește în mod evident soluționarea dezarmării pe uscat.

Dar mai trebuie luată în samă și dezarmarea maritimă. Și în această ordine de idei, problema se complică din cauză că valoarea unei forțe navale nu depinde numai de puterea sa intrinsecă, ci și de depărtarea sa de regiunea asupra căreia trebuie să opereze și de aceia a bazei de întreținere de care este legată. Acesta e un principiu care nu trebuie nici-odată pierdut din vedere într'o discuție despre dezarmare, cu atît mai mult cu cît el explică opunerea sistematică a Angliei față de teza franceză, care îmbrățișează asimilarea generală a tuturor aspectelor dezarmării într'o singură chestiune de rezolvat.

Opunerea aceasta nu-i strict rațională: principiul nu este pentru Anglia decît traducerea teoretică a unor împrejurări reale, care fac posibilă existența Imperiului Britanic. Și astfel rezolvarea problemei dezarmării depinde di- chestiunea Oceanului Pacific.

Să ne explicăm.

Oceanul Pacific a fost sortit de natură să ude trei uriași înarmați din cap până'n picioare și care încearcă cu stîngă-cie să-și dea printre valuri mîna și să vorbească despre pace. Cel mai bătrîn dintre toți trei este Imperiul Britanic. E ade-vărat că Anglia, creerul acestei extraordinare entități, se găsește la antipodi. Dar posesiuni imense îi flutură drapelul în aceste ținuturi depărtate, încît se poate crede că Paci-ficul este un basin britanic: la Nord-Vest, blocul compact al Canadei; apoi lanțul archipelagurilor Oceaniei; apoi cele două Dominionuri, al Nouăi-Zelande și al Continentului Aus-tralian; după aceia Singapore și peninsula Statelor Malae-ziene; insulele engleze din Sonda și, în sfîrșit, urcîndu-ne spre Nord, Hong-Kong și Wei-Hai-Wei încadrează concesiuni- nile engleze pe coastele chinezești. Și astfel cercul se închide. Numai această simplă enumerare arată varietatea și impor-tanța intreselor britanice în Oceanul Pacific; ea mai arată că marea este singurul mijloc de comunicație între aceste

diverse elemente ale Imperiului, zvrălite parcă la voia vînturilor.

Care sînt aceste interese? Este întăiu acela al apărării imperiale. Neîndestulător înzestrate cu oameni, cu mijloace de apărare și cu credite, Dominionurile și coloniile britanice depind, în ceiace privește apărarea lor, de-a dreptul și aproape exclusiv de Anglia. Cele cîteva vapoare de războiu ale Australiei de abia îi ajung ca să-și supravegheze coastele. Și apoi trebuie păstrată stăpînirea drumurilor dintre Pacific și mările care udă Indiile, piatra cea mai prețioasă a coroanei imperiale. Pe de altă parte, pe lîngă Dominionuri și colonii, Anglia trebuie să-și protegiască concesiunile numeroase și bogate, pe care le stăpînește în China; iar evenimentele din ultima vreme dovedesc greutatea acestei sarcini. În sfîrșit, de chestiunea apărării imperiale se leagă și apărarea principiului fundamental al politicii interioare a celor trei Dominionuri: Canada, Australia și Noua-Zelandă, principiul de a destina Albilor teritoriile și de a stabili și infiltrarea celorlalte rase. Prin aceasta sînt mai ales vizați Maelaejii, Chinezii și Japonezii; și, comparînd populațiile respective ale celor trei Dominionuri cu masele Asiei Orientale, ne dăm cu ușurință sama că apărarea acestui principiu vital depinde de forța și de prestigiul Angliei.

Pe lîngă asta, Anglia are datoria să supravegheze și să ocrotească numeroasele drumuri de comerț care, sub pavilion britanic, brăzdează Pacificul. Este îndeobște cunoscut că Marea Britanie, supra-populată și lipsită de materii prime, depinde, pentru însași existența ei, de posesiunile sale dincolo de mări. Cu toate mijloacele puternice de apărare navală, Anglia a suferit destul de pe urma războiului submarin și a războiului de cursă a crucișătoarelor germane, pentru ca acest examen să-i servească drept lecție.

Ce s'ar întîmpla dacă n'ar poseda o marină îndeajuns de puternică, ca să-i apere mîile de kilometri ale căilor sale comerciale din apele Oceanului Pacific? Unui adversar mai puternic i-ar fi ușor să distrugă comerțul britanic. Și dacă pe Pacific vapoarele engleze n'ar putea naviga în libertate, n'ar fi compromisă numai viața Imperiului, ci și aceia a Angliei.

Dar la drept vorbind, de cine ar fi amenințate interesele britanice în Oceanul Pacific? Ne gîndim la ceilalți doi uriași pe care i-am pomenit. Nu este, pentru moment, vorba despre Rusia; căci forța sa războinică, mai ales cea maritimă, nu contează prea mult în Extremul Orient. Și propaganda revoluționară, pe bază naționalistă, pe care a inaugurat-o și a căutat s'o ducă la bun sfîrșit uzînd de intrigi și de milioane, a dat rezultate destul de slabe față de marile eforturi depuse. Mai tîrziu ea va fi, fără îndoială, din nou un ele-

ment de prim ordin, în politica extrem-orientală; dar în orice caz nu va avea decât o influență mai mult indirectă asupra chestiunilor propriu zise ale Pacificului.

Unul din uriași este desigur Japonia, ale cărei progrese în domeniul politic, social, economic și militar sînt cu adevărat impresionante. Evoluția Japoniei în decursul ultimilor patruzeci de ani este prea cunoscută pentru ca să mai fie nevoie să-i schițăm etapele principale. Dar numai după terminarea ultimului războiu, începe Japonia să fie socotită drept rivală a Angliei. Într'adevăr, cîmpul de luptă din Europa, pe uscat și pe mare, a silit pe Aliați să dea mîna liberă Japoniezilor pentru păstrarea ordinei și siguranței în Oceanul Pacific și în Marea Bengalului. Japonia și-a îndeplinit admirabil această sarcină. Dar cu acest prilej a izbutit să-și creeze interese și pretențiuni. După ce a supus Kiau-Ceau, a ocupat Shantungul și a căutat să impună Chinei istovite faimoasele douăzeci și una de propuneri; a mai ocupat apoi o parte din Manciuria, ca să ocrotească Coreea și să-și ridice stavilă în fața Sovietelor.

Mai jos, în Malaesia și chiar prin unele porturi din Indii, s'a arătat arogantă și pretențioasă; ne amintim că Anglia a fost nevoită să trimeată trupe în peninsula Malaca spre a aduce la realitate cîtiva proprietari japonezi, care găseau de cuviință să dicteze și să-și facă singuri dreptate în exploatarea ce le-au fost concesionate. În sfîrșit, în Oceanul Pacific, numai mulțămîta atitudinii energice a Australiei și a Nouăi-Zelande, Japonia a cedat acestora arhipelagurile germane, pe care pusesese stăpînire și care se găsesc subt linia ecuatorului. Totuși, după conferința dela Washington și după catastrofele succesive pe care le-a suferit începînd din anul 1923, se pare că Japonia și-a dat sama de limitele sale și de locul pe care trebuie să-l păstreze în viața internațională. Iar eșecul Conferinței Navale dela Geneva și atitudinea Statelor-Unite au apropiat imperceptibil Japonia de Anglia. Și poate că, în curînd, vom fi martorii reluării alianței fecunde dintre aceste două țări.

În orice caz, între două rele, îl alegi pe cel mai mic, și, în fața dorințelor agresive ale Statelor-Unite și a apropiatei deșteptări a imperialismului sovietic, este poate oportun pentru Anglia să menajeze Japonia și să-și asigure concursul ei. Desigur că aceasta din urmă va solicita garanții pentru dezvoltarea sa economică și demografică; și dacă Dominionurile britanice țin să rămîna „albe”, ar trebui create Japoniei posibilități de revărsare în Manciuria sau chiar în provinciile maritime ale Siberiei. Populația acestor teritorii este destul de rară, pentru că China propriu zisă nu absoarbe decât trei cincimi din populația Imperiului Ceresc și își neglijează marile provincii septentrionale. Dar acestea sînt numai sim-

ple sugestii. Orice s'ar întimpla, e mai bine pentru Anglia să aibă prietenia Japoniei, ale cărei interese și nevoi le cunoaște și al cărei drum se poate vedea, decît să se încreadă în ajutorul eficace al Americanilor, a căror gură rostește doar cuvinte de pace, dar a căror putere nevăzută încearcă prin toate mijloacele să schimbe din loc centrul puterii Imperiului Britanic.

Intr'adevăr, Statele-Unite sînt al doilea uriaș care se împotrivesc Angliei în Oceanul Pacific. Și este poate și cel mai de temut și mai periculos pentru Engleji, nu numai pentru că este de aceeași rasă cu dînșii și se prezintă și el drept șampion al păcii, dar mai ales pentru că interesele sale sînt strict economice — și prin aceasta invizibile — și pentru că marea sa putere n'a lăsat încă în istorie urma întregii sale capacități de manifestare. Se pare că, în clipa actuală, Statele-Unite nu au nici o ambiție teritorială. În Pacific ele dețin Arhipelagul Havaian (singurul, de altfel, căruia Tratatul dela Washington i-a permis să fie fortificat) și insulele Filipine, care aspiră la independență și ale căror mișcări revoluționare au fost înăbușite cu baionete și mitraliere.

Așa dar, nu pentru ca să-și apere posesiunile din Oceanul Pacific sau pentru ca să-și permită o expansiune demografică, are nevoie America (care din punct de vedere economic se satisface pe ea însăși) să-și construiască „cea mai puternică flotă din lume“. Scopul ei este apărarea imperialismului economic, domeniu în care Anglia este singura rivală. Spre convingere, este deajuns să cităm principalele atitudini politice ale Statelor-Unite în ultimii ani. Astfel, Americanii refuză să semneze tratatul dela Versailles și să adere la Societatea Națiunilor, inventată de dînșii, dar formulează în schimb planurile Dawes și Young, care atrag în tezaurul lor aurul și bogăția Europei. Refuză semnarea tratatului dela Lausanne, dar sînt cei dintâi care, cu amiralul Chester, încearcă să obțină concesiuni de mine și de căi ferate în Turcia. Nu vor să-și ia angajamente față de China, dar oamenii lor politici caută să profite de unele încercături ale Angliei, ca să-i poată moșteni afacerile din Extremul-Orient. Refuză să intre în relații cu Rusia, dar, de cînd cu ruptura anglo-sovietică, aleargă în Caucaz ca să acapareze puțurile de petrol. Invocînd doctrina lui Monroe, nu recunosc puterilor europene dreptul de a interveni în afacerile continentului american, dar profită de aceasta pentru ca să poată subjuga Cuba, Costa-Rica, Panama și ca să ocupe Nicaragua, unde s'au servit, față de locuitorii spanioli, de aceeași procedee violente, pe care le-au imputat Angliei de a le fi întrebuințat față de unele colonii ale ei. Denunță protecționismul nouălor state europene, dar se înconjură de formi-

dabile granițe vamale și proclamă că liberul-schimb n'ar putea nici într'un caz conveni Statelor-Unite.

Intr'un cuvint, Statele-Unite s'au gândit mult mai puțin la Europa și la „datoriile lor față de umanitate” decât la lichidarea războiului în avantajul lor economic.

Dar tocmai pentru că ele caută să-și apere imperialismul economic cu ajutorul unei flote puternice, Statele-Unite amenință însăși unitatea Imperiului Britanic. Am văzut, într'adevăr, că apărarea colonială, din care cea mai mare parte e susținută de Anglia, este una din forțele active ale echilibrului Imperiului. Prea slabe ca să poată lupta contra amenințării de expansiune a vecinilor puternici, Dominionurile din Pacific se îndreaptă instinctiv spre patria-mamă, a cărei forță și prestigiu pot să le apere pe deplin. Și aceste legături materiale se adaugă în mod fericit motivelor de rasă, de sentiment al unei civilizații, și limbi comune, care înlănțue diversele părți ale Imperiului sub stema dinastică a regelui și sub simbolul drapelului englez. Dar tinzând spre o egalitate navală cu Statele-Unite, guvernul laburist nu riscă oare să aducă o atingere sentimentului de apărare solidară a țărilor Imperiului? Desigur că, în acest moment, un războiu apropiat între Anglia și Statele-Unite este greu de prevăzut. Și pe de altă parte cele șase mii de chilometri de hotar dintre Canada și Statele-Unite nu au fost niciodată pazește de detașamente militare.

Dar tocmai generalizarea acestui sentiment de siguranță față de Statele-Unite riscă să slăbească conștiința solidarității imperiale. Dacă Anglia ar împărți cu Statele-Unite sarcina apărării mărilor, se naște temerea că Dominionurile ar putea îndrepta în spre acestea o parte din simpatia lor, lucru care ar dubla imperialismul economic american în înseși piețele englezești. Și mai mult încă, dacă Dominionurile s'ar deprinde să se înțeleagă prea des cu Statele-Unite, nu este oare de temut ca Anglia, printr'o răsturnare a echilibrului imperial, să se găsească obligată să urmeze calea trasă de Dominionuri și să uite Europa? Ar fi de dorit ca, în convorbirile dela Washington, domnul MacDonald să nu fi pierdut din vedere legătura intimă dintre politica navală a Angliei, economia Imperiului și manifestările de expansiune ale Statelor-Unite. Se pot câștiga unele avantagii personale sau politice făcându-se curte verilor americani, dar nu trebuie uitați frații de peste mări și tovarășii de glorie și nenorocire de pe Continentul european, care au, desigur, din toate punctele de vedere, mai multe drepturi asupra Angliei decât Statele-Unite.

Ne dăm deci sama de dificultățile enorme cu care sînt întretesute discuțiile anglo-americane asupra dezarmării navale. Ce ar putea să se întimple dacă nu s'ar ajunge la o

înțelegere? Cercurile interesate dela Washington prevăd continuarea programului de construcții navale care încarcă bugetul cu aproape două sute de milioane de dolari. Intr'adevăr, dela războiu încoace, Statele-Unite fac mari sforțări ca să egaleze flota engleză, lucru care li s'a asigurat de conferința dela Washington numai în ce privește unitățile mari. Astfel, în 1913—14, Statele-Unite au cheltuit pentru marina lor o sută patruzeci de milioane de dolari, pe cînd în 1929 și 1930, bugetul lor naval comportă o cheltuială de trei sute șaptezeci și trei de milioane de dolari. Dimpotrivă, Anglia a redus personalul maritim dela 145.000 oameni de dinaintea războiului la 102.000 de oameni, în timp ce bugetul său naval rămîne aproape staționar cu cele patruzeci și nouă de milioane de livre de dinaintea războiului față de cele cincizeci și șase de milioane pentru anul curent. Franța și Anglia au păstrat proporții analoge celor din Anglia. Grație resurselor financiare și regulamentului dela Haga, Statele-Unite ar putea să-și construiască, dacă ar voi, cea mai mare flotă din lume. Rămîne de știut dacă, pentru ei, cea mai mare înseamnă și cea mai bună. Ne putem îndoi, pentru că nici alegerea, nici pregătirea mîinii de lucru americane nu poate să fie comparată cu aceea a Angliei sau a Franței, înzestrate cu o glorioasă tradiție maritimă.

Anglia va avea desigur cumînțenia politică să evite, prin compromisuri onorabile, conflictele posibile. Dar pentru ca aceste dorințe de pace să nu fie socotite drept un semn de slăbiciune, ea va trebui să-și mențină totdeauna o flotă destul de puternică spre a asigura protecția dezvoltării economice și sociale a Imperiului și propagarea civilizației europene în ținuturile depărtate din Pacific. Mai mult încă, pentru că puterea armelor nu poate avea urmările dorite, dacă nu se sprijină pe aprobarea morală a popoarelor, Anglia ar trebui să se apropie din ce în ce mai mult de țările Europei, din care face și ea parte, și să caute să-și asigure colaborarea și prietenia lor. Nu mai este vreme să-și caute alt drum.

Odinioară, experiența ei depindea de echilibrul pe care-l stabilea între Puterile europene. De azi încolo viața și progresul ei, care sînt strîns legate de acelea ale Imperiului colonial, vor trebui să depindă de echilibrul pe care se va obișnui să-l mențină între lumea nouă și bătrînul nostru continent.

Thomas Greenwood

Cronica ideilor

Relativism — Modernism — Capitalism

(Încercare asupra spiritului vremii moderne)

Se vorbește adesea despre spiritul vremii și cam tot atât de des se vede un zîmbet de neîncrezătoare ironie pe fața celor ce aud aceste cuvinte. Există oare un spirit al vremii? Dacă există, în ce sens? Și care este spiritul vremii noastre?

Dacă tot ceiace este actual, nou, s'ar considera drept o caracteristică a sa, „spiritul vremii” ar fi o expresie inutilă: nu ne-ar învăța nimic. Ar fi o simplă constatare cronologică, dacă vreți istorică, însă în nici un caz o explicație sociologică. Și, în adevăr, în sensul acesta lipsit de valoare explicativă se vorbește de obicei despre spiritul vremii.

Pentru că expresiunea de spirit al vremii să aibă un sens propriu, se cere ceva mai mult. Psihologia ne arată spiritul individului ca o realitate organică: diversele sale facultăți și manifestări sînt strîns legate, dependente unele de altele. Sociologia va putea vorbi despre un spirit social atunci cînd va putea stabili existența unei legături organice, a unei interdependențe remarcabile între diversele manifestări ale unei societăți: activitatea economică, științifico-filosofică, artistică, etc. Fără stabilirea unei astfel de legături organice, nu putem spune că am înțeles spiritul unei societăți, al unei vremi, ci cel mult manifestări care se cuprind în spiritul vremii, dar care sînt tot atât de puțin lămuritoare asupra spiritului vremii cît ar fi, pentru psihologia unui individ, imaginile ce trec fugare prin conștiința acestuia. Cercetătorii sociali, au stabilit pentru diferite epoci istorice, mai precis sau mai vag, mai temeinic sau mai superficial, corelațiuni organice între diferitele manifestări sociale. Să încercăm a înțelege spiritul vremii noastre în lumina unei explicațiuni cauzal-organice.

Vom indica unele analogii, pentru noi impresionante, din trei mari domenii de manifestări omenesti: 1° domeniul științifico-filosofic, 2° domeniul artei și 3° domeniul economico-politic; și vom încerca să explicăm analogiile ce le vom întâlni prin interdependența acestor trei categorii de manifestări și prin unicitatea pecetiei spiritului vremii moderne.

Este de observat, însă, că nu se poate determina o dată dela care ar începe spiritul modern. Apoi, că la un moment dat, de ex. astăzi, în umanitate și chiar în aceeași țară, coexistă și alte spirite sociale. În sfârșit, spiritul modern nu apare cu aceeași puritate în toate manifestările sale; ele însă devin din ce în ce mai numeroase, mai intense și mai pure și constituiesc cea mai nouă și mai promițătoare civilizație umană.

* * *

Să începem cu manifestațiunile științifico-filosofice, cu ideile generale pe care le are omenirea vremii moderne asupra lumii, fiindcă acest domeniu este mai puțin turburat de pasiuni și de modă, și astfel observațiunea noastră îi poate prinde mai ușor notele fundamentale.

Relativismul ni se pare nota fundamentală a cugetării științifico-filosofice moderne. Ar putea fi definit drept o atitudine intelectuală consistind în recunoașterea caracterului relativ al ideilor noastre despre lume și viață. Pe noi nu ne importă atât definițiunea (ea însăși relativă), cât caracterele și condițiunile sale de existență și dezvoltare.

S'a observat din cele mai vechi timpuri ale cugetării umane că, pe măsură ce omul își sporește cunoștințele, în aceeași măsură își dă sama că sînt încă mai multe lucruri pe care nu le cunoaște. Și s'a comparat plastic acest dublu proces al minții omenesti cu un cerc, căruia, cu cît i se mărește raza și deci și cuprinsul său (cunoștințele), cu atît, mărindu-i-se circonferența, i se sporesc punctele sale de contact cu exteriorul (necunoscutul).

Această observațiune elementară nu este propriu zis relativism; dar ea este minereul brut care cuprinde în sine metalul prețios: prelucrat cu îngrijire, apare strălucitor și pur.

Nu orice sporire de cunoștințe este de natură să sporească înțelegerea că necunoscutul este mai mare decît crezusem până atunci. Apoi, relativismul nu este numai această înțelegere, ci mai mult și chiar altceva decît aceasta.

Relativismul implică o atitudine intelectuală în care ne dăm sama că toate concepțiile noastre despre lume și viață sînt în funcțiune de diverși factori și puncte de vedere ce se impun minții noastre sau se aleg de aceasta și, prin consecință, ajungem să nu atribuim concepțiilor noastre o valoare absolută, ci numai una ipotetică. Iar o asemenea atitudine

filosofică nu s'a realizat în istoria culturii umane prin simpla augmentare a cunoștințelor, ci numai prin progresul analizei științifice. Este adevărat că, în linii mari, sporirea cunoștințelor duce la generalizări, abstracțiuni și analiză științifică, astfel încît comparația cu cercul a cărui rază se mărește rămîne oarecum îndreptățită. Este bine însă să se observe că sporirea cuprinsului cercului nu vrea să însemne simpla sporire a cunoștințelor, ci sporirea analizei științifice. Numai aceasta conduce la relativism.

În antichitate și în evul-mediu, și chiar mai tîrziu, pe cînd cunoștințele științifice erau puțin avansate, lipsind și mijloacele tehnice și încercări serioase de analiză științifică, omeneirea avea concepțiuni hotărîte, absolute asupra lumii și vieții. Religia i le punea la dispoziție și i le impunea, iar mintea omenească nu putea înțelege cît de naive erau acele concepții, mijloacele sale științifice fără consistență neindicîndu-i vre-o incompatibilitate între experiență și ideile bisericii.

Cu sporirea analizei științifice, concepția de ansamblu asupra lumii și-a pierdut din ce în ce caracterul ei absolutist. De cînd Copernic și Galileu, pe terenul mecanicii astronomice, au dat prima lovitură concepției absolutiste și naive susținute de biserică, de atunci, cu fiecare progres al analizei științifice, concepțiile de ansamblu asupra lumii au pierdut din absolutismul lor. Aceasta s'a făcut însă pe încetul. Spiritul uman era deprins cu credințele absolute: în locul absolutismului teist, încercări de absolutism ateist au ilustrat ultimele veacuri. Descartes a dat filosofia metodei de a ajunge pe cale laică la credințe absolute: „evidență”. Oamenii de știință s'au lăudat de atunci adesea, că posedă adevărul. Un Haeckel a strigat tare că s'au lămurit „enigmele universului”. Și au fost destui care să o creadă. Dar asemenea concepții absolute se întîlnesc din ce în ce mai rar și adevărații oameni de știință le privesc drept naivități; și, în adevăr, gîndirea științifico-filosofică modernă este esențial relativistă. În filosofia kantiană relativismul apare pentru prim dată afirmat cu tărie: nu cunoaștem decît „fenomenul”, nu cunoaștem „numenul”. Succesul filosofiei kantiene, fără precedent în istoria culturii filosofice, arată ce mult corespundea spiritului modern relativismul acestei filosofii. Cel mai celebru dintre urmașii lui Kant, Schopenhauer, își începe opera sa principală cu cuvintele „Die Welt ist meine Vorstellung” — lumea este reprezentarea mea. Gînditorii mai noi au adîncit relativismul în mai multe direcții. Să pomenim de un Durkheim, care a scos în lumină rolul societății în formarea ideilor noastre cele mai importante; de un Bergson, care a pus în evidență rostul eminent practic al gîndirii raționale; de un James, care a preconizat deadreptul pragmatismul drept ori-

ce filosofie; de un Vaihinger, care și-a intitulat așa de sugestiv opera sa capitală „Philosophie des Als Ob.”, filosofia lui „ca și cum”. Criticistă, intuiționistă, pragmatistă, biologă, instrumentalistă, probabilistă, etc., filosofia modernă este esențialmente relativistă: ea își dă sama că ideile, cugețarea omului sînt în funcțiune de diverși factori ce, în genere, se impun minții noastre, și uneori sînt aleși de aceasta.

Și e relativistă nu numai din punctul de vedere al cunoașterii filosofia modernă: este relativistă și din punctul de vedere al ideilor normative, al ideilor de valoare. Morala cu regulile sale fixe și indiscutabile se înlocuiește cu „La science des moeurs” (Lévy-Bruhl). Estetica „judecătorească”, împărțitoare de titluri clasificatoare, se înlocuiește cu estetica psihosociologică, care se mulțamește cu explicarea producerii, răspîndirii și influenței operei artistice. (Zicem „se mulțamește” dar aceasta nu vrea să însemne că, așa înțeleasă estetica, domeniul său de cercetări nu ar fi mai interesant și nu ar implica mai multă fineță decît acela al esteticii vechi.) Logica însăși nu se mai încrede în evidența carteziană, ci se transformă tot mai mult într'o metodologie a științelor, operă esențial relativă.

Este de observat: nu numai că sistemele de gîndire contemporane sînt relativiste, dar și credința în ele, chiar și la autorii lor, e relativă, e numai o probabilitate, o ipoteză. Nici pe departe nu s'a crezut într'un sistem filosofic contemporan, atît cît au crezut credincioșii în dogmele religiilor. Și lucrul trebuia să fie așa, căci constatările științelor exacte, elementele pe care se sprijină sistemele filosofice, devenind din ce în ce mai numeroase, mai amănunțite, mai precise și mai controlate, au făcut să fie șubrede toate sistemele ce s'au creat pe baza lor. De altfel, mai exact vorbind, aceste sisteme nici nu au avut altă pretenție decît de a servi ca ipoteze utile pentru progresul cercetărilor. În felul acesta constatăm o îndoită legătură: *cu cît științele particulare progresează mai mult, acumulînd date mai diferite, mai precise și mai exacte, care sînt foarte greu de împărechiat, cu atît filosofii pierd din caracterul de siguranță și capătă din ce în ce mai mult unul ipotetic-probabilist, iar conținutul lor devine din ce în ce mai relativist; și reciproc, cu cît gîndirea filosofică promovează spiritul relativist, ea facilitează științelor particulare conceperea unor ipoteze mai fecunde și le dă imboldul unor continue cercetări.*

* * *

Arta contemporană se prezintă sub diverse firme, curente și școli ce se ciocnesc adesea furios între ele. Totdeauna *genus irritabile vatium!* De aceia nu se insistă asupra notelor comu-

ne pe care curentele artistice le pot avea. Credem că, totuși, acest *quid communis* este ușor de relevat pentru cercetătorul obiectiv. Există chiar un cuvânt ce se întrebuițează într'un sens destul de general pentru a putea fi utilizat de noi spre a putea denumi aceste note comune: *modernismul*.

Arta modernă — fie literatură, fie plastică, fie muzică — se caracterizează prin două elemente: impreciziunea, vagul (uneori mistic) al impresiei de ansamblu pe care ne-o produce opera de artă, pe de o parte; iar pe de altă parte preciziunea tehnică, nuanțarea și pretențiozitatea elementelor ce servesc în alcătuirea operei de artă. Același antagonism ca și în cugetarea științifico-filosofică modernă.

Iată, de ex., în literatură unul din curentele cele mai indiscutabil moderniste: simbolismul.

Impresia de vag, de imprecis pe care o produce o poezie simbolistă este cea mai cunoscută caracteristică a sa; cealaltă este preciziunea, nuanța, pretențiozitatea cuvintelor care o compun.

Verlaine, unul dintre cei mai reprezentativi simbolști, cu o mare intuiție a artei sale, spune în *L'art poétique*:

*Rien de plus cher que la chanson grise
Où l'Indécis au Précis se joint.*

În ce privește vagul ansamblului, „la chanson grise” și „l'Indécis” îl preconizează. Poezia simbolistă ajunge, astfel, o muzică foarte fină. De aceia, tot Verlaine cere

De la musique avant toute chose.

În ce privește nuanța și pretențiozitatea cuvintelor întrebuițate, ea rezultă și din aceste versuri („au Précis”, cu majusculă) și mai ales din următoarele:

*Car nous voulons la Nuance encore,
Pas la Couleur, rien que la Nuance.*

(Verlaine, *Ibidem*).

Observați și aci majusculele! Întrebuițarea majusculilor nu vedem a avea alt rost decât luarea cuvântului într'un sens nuanțat, pretențios. (A se observa aceasta și în versurile lui Minulescu.)

Preciziunea, pretențiozitatea aceasta a materialului simbolist se confirmă și prin constatarea că simbolistii au introdus în poezie o terminologie care până la ei se considera nepoetică: terminologia științifică, numele proprii, numele geografice; au introdus chiar date științifice.

Și aci, cași în cugetarea științifico-filosofică: cu cât amă-

nuntul, tehnica operei este mai pretențioasă, cu atât ansamblul exprimă mai multă imprecizie, un mai mare vag.

Aceasta și în celelalte curente literare. Impresionismul și expresionismul, oricât ar părea de contradictorii, se subsumează modernismului, așa cum îl înțelegem noi, cu cele două note ale sale. Deosebirea dintre ele nu ni se pare prea profundă. În impresionism, artistul abdică dela orice concepție spre a reda ceia ce i se prezintă simțurilor ca impresie vagă și, pe cale de consecință naturală, mijloacele sale de realizare, amănuntele operei, iau un aspect nuanțat și prețios (vorbind de consecința naturală, ne dăm sama că ar necesita o analiză psihologică foarte fină ce ne-ar duce, poate, și la atribuirea unei însemnătăți metafizice ideii care este leit-motivul eseului de față, dar credem mai nimerit, spre a lăsa acestuia claritatea și rostul său, numai sociologic, să renunțăm la o asemenea analiză aci). În expresionism se întrebuintează mijloace pretențioase pentru a exprima o stare sufletească vagă, imprecisă. Dar, cu sau fără specială insistare asupra amănunților de realizare, ambele curente artistice le tratează pe acestea nuanțat; după cum, cu sau fără amestec de concepte, ansamblul ambelor categorii de opere dau o impresie de imprecis, de vag. Acestea zise, remarcăm că ele se aplică manifestațiunilor acestor curente atât în literatură cât și în artele plastice. În ambele aceste domenii, trebuie să remarcăm, ca derivațiuni ale expresionismului, futurismul și dadaismul, și în sfârșit, prea convingător de adevărul celor susținute de noi aci, cubismul, acesta numai în arta plastică.

Nu înțelegem să trecem în revistă toate curente de artă modernă: nu acesta este scopul nostru aci și, de altfel, spiritul modern nu se manifestă pretutindeni cu aceiași intensitate. Se cuvine, însă, să nu uităm cea mai intensă dintre arte și, poate, chiar cea mai pură *: muzica. Aci spiritul modern apare în modul cel mai categoric.

Muzica modernă este preponderent simfonică. În simfonie, tehnica muzicală este pretențioasă, complicată, savantă; iar impresia de ansamblu este nedeterminabilă în concepte, vagă, de un vag ce se poate denumi metafizic, indicibil. Fără îndoială, dintre toate manifestările de artă, este cea mai capabilă de a da impresia sublimului. Câtă deosebire de simpla muzică melodică a epocilor anterioare și care rămîne și azi singura „înțeleasă” de acei care nu sînt încă pătrunși de spiritul vremii moderne! Muzica melodică, manifestare a sentimentelor inteligibile, vreau să zic interpretabile în concepte, legate de acțiune, este de obicei legată de cuvinte; în schimb, tehnica acestei muzici este cu totul simplă. Muzica simfonică,

* Numai dacă nu e sentimentală !

manifestare a unor simțiminte mult prea complexe, neinterpretabile în concepte, deslegată de acțiune, este, din punctul de vedere al tehnicii, complicată, pretențioasă, savantă. Este drept că în muzica modernă a apărut un nou curent, în care simfonia este mai puțin amplă: direcția ce are ca protagoniști pe Debussy și Ravel. Dar aceasta este una din acele excepții care confirmă regula. Căci biata melodie este aci numai un pretext: ea este mutilată prin ruperea ritmului muzical și făcută incompatibilă cu oftaturile și miorlăiturile sentimentale.

* * *

Capitalismul este forma distinctivă ce o îmbracă activitatea economică din ce în ce mai mult în ultimul secol.

Spre deosebire de alte epoci, când omul își producea direct cele necesare vieții (agricultură, industrie casnică, pescuit, pășunat) sau lupta înarmat spre a răpi altora acele lucruri, spre deosebire chiar de epocile unui comerț elementar, când — în toate aceste cazuri — omul vedea în mod foarte clar și sensibil legătura între activitatea sa și satisfacerea nevoilor sale, omul care trăiește sub regimul capitalist întâlneste între munca ce o prestează și satisfacerea nevoilor sale (pentru care prestează munca sa) un intermediar inezisabil: capitalul. Omul nu mai vede legătura dintre munca sa și satisfacerea nevoilor sale, deși își dă sama că ea există totuși, dar nu prea complexă.

Pe de altă parte, activitatea economică devine sub regimul capitalist de o specializare care merge până la limite ce nu s'ar fi putut imagina altă dată.

Și cu cât munca devine mai specializată, cu atât ea apare mai dependentă de mecanismul complex al capitalismului, tot așa cum, și reciproc, intensificarea capitalismului aduce cu sine o mai amănunțită specializare a muncii. Un adevăr care nu este decît o directă aplicațiune a fructuoasei idei ce stă la temelie mării opere a lui Durkheim, *De la division du travail social* *.

Capitalismul are și un aspect politico-juridic: democrația, mai ales sub forma liberalismului democrat.

Spre deosebire de epocile anterioare și mai ales spre

* Ideia fundamentală a sociologiei lui Durkheim se găsește emisă, cum foarte just a remarcat-o d. M. Ralea, înainte de apariția operei lui Durkheim, în valoroasa teză de licență în drept a d-lui Profesor C. Stere despre *Evoluția individualității și noțiunea de persoană*, lucrare pe care o dorim reeditată, atât pentru a nu se lăsa uitării o strălucită manifestare a cugetării românești, cât și pentru a se da tinerimii române, în special celei universitare, un îndreptar luminat într-o vreme când ea este supusă unor curente categorice obscurantiste.

deosebire de epoca absolutismului, epoca modernă se caracterizează prin transferarea suveranității statului din minile unei persoane în minile poporului și prin garantarea drepturilor cetățenilor, care altădată nu însemnau nimic în fața arbitrarului suveranului. Suveranitatea a devenit mai vagă, mai inezisabilă, fără ca prin aceasta să devină mai slabă *; dar ea este rezultanta voinței libere a cetățenilor. Aceștia au dobândit — pe lângă drepturi foarte precise și amănunțite în domeniul dreptului privat, menite a garanta relațiile complexe ale economiei capitaliste — și dreptul de a conduce statul prin vot. Votul a trebuit să fie egal și majoritatea să decidă: este singura soluție compatibilă cu respectul persoanei umane, caracteristic epocii moderne, și cu înțelegerea societății ca o realitate complexă de o cu atât mai intensă viață cu cât forțele individuale vor fi mai respectate în libera lor activitate. De aceea, apropierea ce s'a încercat a se face între democrație și filosofia kantiană mi se pare perfect întemeiată: sistemul de guvernare democratic este singurul sistem politic care realizează ** în domeniul politic imperativul categoric kantian, căci este singurul sistem de guvernare în care norma acțiunii fiecărui cetățean poate deveni norma acțiunii tuturor (cu privire, firește, la fixarea sistemului de guvernământ).

* * *

Simpla și simetrica relevare a unui antagonism de aceeași direcțiune în trei domenii mari ale activității sociale moderne credem că a atras deja atențiunea cetitorului asupra unei analogii care este mai mult decât atât. Relativismul, Modernismul și Capitalismul, în domenii atât de deosebite, reprezintă aceleași caracterizări psihologice. *In știința, în arta și în viața economico-politică modernă găsim constant această dublă caracterizare: preciziune, nuanțare în elementele din care se construiesc toate manifestările celor trei mari domenii de activitate; impreciziune, vag inezisabil în rezultatul de ansamblu al acestor manifestări. Și anume: cu cât crește preciziunea, nuanțarea elementelor, cu atât crește impreciziunea, vagul inezisabil al ansamblului; și invers.*

Analogia aceasta dintre Relativism, Modernism și Capitalism este foarte naturală: ea este rezultatul unei legături organice, al unei interdependențe ce nu se poate tăgădui.

Relativismul este influențat de capitalism (și democra-

* Din contra, suveranitatea e mai puternică, pentru că e mai legitimă; de aci și posibilitatea evoluției spre socialism.

** Nu i s'ar opune kantismului nici anarhismul teoretic, dar de o realizare nu poate fi vorba în anarhism.

ție): pe de o parte, specializarea muncii duce la o precizie a amănuntului științific; pe de altă parte, aspectul dependenței muncii și produselor sale de piața mondială este factorul cel mai impresionant — pentru că de vitale consecințe — care obișnuiește spiritul cu ideea relativității; în sfârșit, spiritul de libertate ce caracterizează latura politică a capitalismului influențează asupra gândirii contemporane, făcându-i posibilă acea libertate de cercetare și de păreri ce duce apoi și dela sine, prin însăși logica științei, la relativism, dar care duce acolo și prin faptul constatării unei diversități de păreri, inexistente în alte timpuri, când libertatea cugetării nu era asigurată. Deși mai inezisabil, credem că Relativismul este influențat și de Modernism: acesta este atât de mult o artă a punctelor de vedere, a imponderabilului, a complexității ireductibile, încât e natural să ajute la formarea spiritului relativist.

Modernismul este, la rîndul său, vădit influențat atât de Relativism cît și de Capitalism. Este și explicabil, după cunoscutele idei ale lui H. Taine, care conțin un mare fond de adevăr, chiar dacă autorul lor va fi greșit prin exclusivism. Pe de o parte, complexitatea economiei capitaliste și spiritul relativist al științei moderne lasă în suflet o impresie de inezisabil, de vag. Pe de altă parte, precizia specializării în viața economică și progresul analizei științifice provoacă dispozițiunea pentru nuanță și amănuntul pretențios.

În sfârșit, Capitalismul este și el influențat de Relativism și chiar de Modernism. Relativismul, prin progresul analizei științifice, contribuie în cel mai înalt grad la susținerea liberalismului și democrației, care garantează politicește Capitalismul. Modernismul — artă a punctelor de vedere — este o confirmare subtilă a liberalismului și a sistemului democrat, iar prin complexitatea sa este oricînd o protestare contra tendințelor autocrate, ca prea simpliste*.

Din cele de mai sus constatăm o cauzalitate organică între diversele aspecte ale vieții moderne. Putem, deci, vorbi cu temei despre spiritul vremii noastre.

* * *

Este just a recunoaște — și am remarcat deja aceasta — că acest spirit nu este în mod desăvîrșit spiritul vremii noastre. Spiritul vechiu are încă mulți reprezentanți**. Este însă interesant să se observe că, de obicei, în aceiași persoană sînt întrunite sau elementele sufletești ale spiritului

* Arta modernă nu este niciodată simplistă, chiar cînd voește să apară cu totul simplă.

** Ar fi de cercetat rolul naționalismului în canalizarea și înțărirea spiritului vechiu.

nou, sau acelea ale spiritului vechiu. Experiența ne arată, pe de o parte, oameni care trăesc în mediile capitaliste — fie că sînt capitaliști, proletari, profesioniști liberi, etc.—; care împărtășesc relativismul filosofic, cu toate decepțiile sale asupra cunoașterii absolutului, și cu toate speranțele sale în domeniul relativului; care gustă arta modernă și care urmăresc un ideal de libertate umană, de toleranță, de democrație; iar pe de altă parte, dușmanii spiritului economic capitalist, de obicei de extracție rurală, tradiționaliști și patrioți, oameni cu credințe absolutiste, adversari ai artei nouă, partizani ai unor formule politice intelorante și brutale.

Sînt două spirite față în față: *spiritul vechiu*, care nu înțelege satisfacerea nevoilor omenești decît prin producere directă sau prin războiu, spirit simplist și absolutist; și *spiritul nou*, care înțelege rolul imens al capitalului și al interdependenței sociale, spirit larg, înțelept și tolerant. Lupta dintre ele este uriașă, spiritul vechiu servindu-se de arma unei puterice prejudecăți, despre care nu e locul să vorbim în acest eseu. Aci este deajuns să remarcăm că, în legătura dintre diferitele manifestări ale spiritului vechiu, găsim încă o dovadă — dovada negativă — a existenței spiritului modern.

* * *

S'ar putea crede că spiritul modern, așa cum l-am caracterizat, implică un element de nesiguranță.

Până la un punct numai. Nu s'ar putea confunda nicidecum nesiguranța modernă cu nesiguranța altor epoci istorice, de exemplu cu nesiguranța din evul-mediu. Căci, pe cînd evul-mediu a cunoscut o nesiguranță paralizantă, nesiguranța modernă este optimistă, străbătută de un veritabil elan creator. Nesiguranța din evul-mediu venea dela iminența primejdiilor în care trăiau locuitorii Europei față de năvălitorii barbari și coincidea cu cele mai absolute credințe asupra lumii. Nesiguranța modernă se manifestă, din contra, în domeniul concepțiilor de ansamblu asupra vieții — ceiace nu constituie un rău — iar în viața de toate zilele primejdiile nu mai sînt acelea care îngrozeau și paralizau evul-mediu.

Este drept că o nesiguranță specifică vieții moderne, capitaliste, nu poate fi tăgăduită. Sînt cunoscute crizele economice, în special crizele de supraproducție, cu corolarul lor — șomajul. Dar efectele lor sînt atenuate grație creșterii interdependenței sociale și, în special, economice. Această interdependență, mereu crescîndă, obligă omenirea să se intereseze de salvarea aceluia pe care norocul i-a defavorizat și să-i angajeze mai departe în munca generală spre progres.

Acest spor al interdependenței sociale, efect al capitalismului, duce, de altfel, inevitabil la două consecințe foarte importante. Una — care trebuie trasă hotărît fără nici o întîrziere

— este aceia că războiul constituie o pagubă în vremea noastră pentru însuși învingătorul și trebuie înlăturat. Cealaltă — care e bine să nu fie grăbită — e socialismul. Nu ne vom ocupa aci de aceste probleme.

Din punctul de vedere, însă, al spiritului vremii moderne, așa cum îl înțelegem, ținem să atragem atențiunea cetitorului că în înțelegerea largă pe care am dat-o Capitalismului mai sus, el ar putea îngloba și economia socialistă: omul găsește sub regimul socialist, cași în economia capitalistă, același intermediar — capitalul — între munca sa și satisfacerea nevoilor sale. Este drept, acest intermediar ar putea fi considerat ca mai puțin inezisabil decât este sub regimul strict vorbind capitalist. Fiind mai sezisabil, probabil că și psihologia societății socialiste ar fi diferită întrucitva de aceia pe care am analizat-o. Așa, mi se pare că simbolismul este un curent literar specific regimului capitalist *stricto sensu*, înflorit în vremea crizelor de supraproducție: nesiguranța economică se trădează în spiritul artistului. Probabil că arta regimului capitalist ar fi mai ordonată, fără a fi mai puțin complexă.

* * *

O ultimă chestiune: din cele câteva aspecte ale spiritului modern, este vreunul fundamental?

Partizanii materialismului istoric ar pune toată greutatea pe Capitalism. Ne vine greu să împărtășim această părere: credem că Relativismul științei moderne s'ar menține și sub alte condițiuni sociale. Ba chiar, revoluția dela spiritul vechiu spre cel modern a început pe domeniul științei cu Copernic și Galileu cu câteva secole înainte de revoluția franceză. Așa fiind, nu ne oprim asupra vreunei fundamentale.

Dar tocmai egala importanță ce trebuie acordată atât Capitalismului cât și Relativismului este încă un indiciu că ne aflăm în fața unei legături organice: nici în organismul biologic nu există un element fundamental ci o interdependență a diverselor elemente.

Această interdependență credem că va impune salvagardarea spiritului modern, cu toate atacurile ce se dau unuia sau altuia din elementele sale. Și aceasta ne bucură: căci, deși aceste elemente pot subsista până la un punct și independente, totuși, deplina lor dezvoltare, de care depinde progresul umanității pe toate tărîmurile, nu este posibilă decât prin coexistența lor interdependentă, în armonia unui spirit social.

Traian Broșteanu

Miscellanea

Misiunea generației tinere.

„Viața românească” a apărut acum douăzeci și patru de ani cu un program ideologic care, astăzi, e inserat de mult în istoria țării noastre. În România feudală și neoiobăgistă de atunci, revista noastră a susținut, în ordinea socială, dezrobirea spirituală și materială a clasei țărănești. După o luptă de zece ani, poporanismul s'a realizat prin înfăptuirea expropriării și a votului universal. Cetitorii mai vechi cunosc lupta înverșunată, de fiecare zi, pentru aceste principii; știu câtă risipă de energie sufletească s'a cheltuit aici, în aceste coloane chiar, pentru cucerirea celor două mari înfăptuiri ce stau la baza constituirii sociale a României de astăzi.

De atunci a trecut vreme și mulți au putut spune că „Viața românească” și-a sfârșit misiunea ei — deoarece idealul pentru care a luptat s'a putut realiza și că, de aici înainte, ea va rămînea un simplu magazin literar și științific, un organ de publicitate neutru și anodin, fără de program ideologic.

Cine studiază cu pătrundere istoria ideilor sociale și morale în România post-belică, poate observa cu ușurință în tineretul actual — nu vorbesc de cel foarte recent — două curente. Aceste două curente, în care se împart aproape toți publiciștii noștri, se deosebesc neted prin felul cum se concep problemele naționale.

E o deosebire de metodă.

Unul, ai cărui adepți sînt mulți din elevii d-lui Prof. N. Iorga, pune punctul de greutate al realității noastre naționale în *aspectul etnic*. Ei presupun o idee de rasă și civilizație autohtonă pură și afirmă unitatea statului nostru pe dominanța noastră etnică. Ei caută elementele sintezei naționale în tradiții, datine, prejudecăți și instituții arhaice. Perspectiva lor în timp e trecutul. Pe orgoliul acesui trecut stabi-

lesc realitățile de astăzi, pe care le doresc expansive și dominante în ceiace au ele exclusiv autohton.

Un alt curent, — și din acela face parte și tineretul grupat în jurul revistei, tineret care a învățat să gîndească cu ajutorul conducătorilor de altă dată ai revistei, d-nii C. Stere și G. Ibrăileanu, — fundamentează realitatea romînească, avînd mai ales în vedere *punctul de vedere social*. Sociologi ca mentalitate și metodă, ei cred că individualitatea unei societăți, cași destinul ei, e determinat de felul, de proporția, de raportul elementelor ei componente, de echilibrul în care se găsesc. Noi credem că o viață romînească se va realiza atunci cînd păturile care o compun vor ajunge la conștiința de sine prin libertate; cînd raportul dintre ele va fi dominat de regulile de dreptate și legalitate. Altfel, oricîtă afinitate etnică ar exista între diferitele clase componente ale acestui popor și ale acestui stat, și oricît s'ar exalta orgoliul lor național, oricît înfine s'ar exaspera cu ajutorul urei de rasă șovinismul latent din orice popor, dacă condițiile vieții sociale ar fi vițiate de apucături tiranice, nedrepte, arbitrare, viața națională ar fi periclitată. Căci nu există nimic mai antinațional decît o operă de nedreptate sau de exploatare. Solidarități bazate pe stăpînire de o parte și robie de alta nu există și nici un imperativ naționalist de ordin ideologic, nici un mit spiritual nu se poate opune unei stări de inechitate. *Prin social la național*, — acesta e crezul nostru.

Dar, fiindcă pornim inspirați de această metodă, ajungem iute la concluzia că regimul politic care, potrivit timpurilor noastre de conștiință și de cultură, poate ajuta solidaritatea și coeziunea noastră de stat e *democrația*.

Cîtă cerneală vărsată de atîția aristocrați de ocazie, de snobi slabi de înger sau pur și simplu de oameni fără cap, în contra democrației!

Dar în repețite rînduri noi ne-am ridicat în apărarea democrației cu toate zîmbetele superioare ale subțirilor dictatori. Și aceasta pentru că:

a) Toate țările civilizate sînt democrate; toate țările semi-civilizate ori primitive sînt dictatoriale.

b) Pentru că, la noi în țară, acest regim n'a fost experimentat ca să-și arate roadele. Dacă azi suferim, efectele sînt ale reacționarismului care a domnit, nu ale democrației care abia s'a înfiripat.

c) Civilizația noastră e condiționată de europenizarea noastră cu ajutorul regimului democratic.

Am susținut specificul național numai în artă. În toate celelalte domenii, dela știință până la politică, credem că apropierea strînsă de Apus ne va ajuta în progresul nostru. Și nu cerem atît o perfecționare calitativă, o cultură fină a

elitelor, cât, deocamdată, o difuzare a civilizației în mase sub forma ei tehnică sau spirituală.

În ultimul timp, cedînd unor influențe rusești ori germane, un vînt de obscurantism mistic cutreeră Europa. Moda s'a abătut și la noi. Avem astăzi aici toate grimasele neobergsonismului, ale fachirismului, ale neomedievalismului, etc. Se preamărește viața, instinctul, forțele primare ale sufletului, inconștientul. Dar, mai ales, se scoboară prestigiul rațiunii și al conștiinței. Adepți ai unei concepții de viață mai puțin libidinoase, am preconizat oarecare ascetism, fără de care nu există morală. „Viața“ nu e un scop în sine. E un simplu mijloc. Nu „viață pentru viață“, ci viață pentru ceva; pentru un scop care ne depășește. Acest scop trebuie ales însă cu luciditate și claritate. Rolul rațiunii la popoare de civilizație tînără, cum e al nostru, e imens. Conștiința lămurește și individualizează. Pe o discriminare de valori se bazează cultura. Și cultura romînească, cel puțin în această fază, se va sprijini pe rațiune.

Raționalism, democrație, europenism, iată valori culturale pe care „Viața Romînească“ le va apăra și susține.— V. R.

Realism național.

În orice domeniu al artei, ți se întîmplă să te întreb, în fața unei frumuseți misterioase, prin ce mijloace tehnice, prin ce trucuri, a reușit artistul să „capteze“ acea frumuseță și să o traducă în sunete, în cuvinte sau în culori. Dar se întîmplă să-ți pui uneori și problema inversă. Spre exemplu: cineva (nu spun cine, persoană însemnată în literele romîne) scrie un roman cu evidente pretenții realiste, roman din viața Bucureștilor. E de presupus că autorul s'a uitat mai întăiu cu multă atenție în jurul lui, ca pe urmă să ne spună, cât mai fidel, ce-a văzut. Ei, cum se face atunci că tot ce ne spune seamănă și sună a roman și nu seamănă deloc cu ce știm noi că e realitatea? Prin ce mijloace tehnice inconștiente, prin ce trucuri, a reușit autorul să nu reușească?

Întîlnești un prieten care îți povestește, să zicem, cum a surprins o conversație între doi oameni politici, despre afaceri „veroase“. Dacă ești puțin „psiholog“, ai să distingi în povestirea prietenului nuanța adevărului, și ai să-l crezi. De ce nu poți să crezi nici o clipă pe autorul romanului în chestie?

Bine-înțeles, nu vă așteptați să dăm aci soluția enigmei! Vom releva, totuși, o apucătură curioasă a scriitorilor realști, un nărav care contribuie la mărirea impresiei de roman și la micșorarea acelei de realitate: toți eroii romanelor realiste nu vorbesc cum se vorbește, ci „ca din carte“.

„E teribil acest București !“ Așa traduce unul din eroi exclamația banală: „Teribil e Bucureștiu' ăsta!“ In general „acesta“ n'ar trebui pus în gura cuiva decît tocmai ca să arăți că vrea să vorbească... cum să zic?... „radical“.

„In ce lume te-ai învățit, *dragul meu* ?“ „Dragul meu“ e cu deosebire exasperant ! La teatru e întrebuințat foarte mult, și totdeauna cu satisfacție și cu pretenție de naturaleță. Și te întrebi uimit: cum se poate să existe oameni — actorii și scriitorii sînt și ei oameni — care să creadă în naturaleța unei formule pe care în viața de toate zilele n'o întrebuințează nimeni.

„*Amintiți-vă* ce ne-a spus *medicul* astă iarnă...“. Asta cum vă place ? Desigur ! cînd ai onoarea să fii personaj de roman nu mai ți-e îngăduit să spui ca toată lumea: „știți ce-a spus doctorul“. Trebuie să vorbești frumos !

„Și cîte și mai cîte altele și mai și !“. — I. D. G.

Literatura și viața practică *

Raporturile dintre literatură și viața practică trebuie considerate exact din următoarele unsprezece puncte de vedere:

- 1) din punct de vedere politic,
- 2) din punct de vedere social,
- 3) din punct de vedere moral,
- 4) din punct de vedere religios,
- 5) din punct de vedere pedagogic,
- 6) din punct de vedere igienic,
- 7) din punct de vedere industrial,
- 8) din punct de vedere comercial,
- 9) din punct de vedere național,
- 10) din punct de vedere mondial, și
- 11) din punct de vedere al Micii Antante.

Un al 12-lea punct de vedere ar fi acel al Uniunii paneuropene; la acesta însă mă văd silit să renunț, fiindcă, spre marea mea durere, nu pot vedea în planurile contelui Coudenhove-Calergghi decît o generoasă utopie.

Cred a fi de acord cu dv. toți, în această silință a mea de a trata chestiunea atît de vastă a raporturilor dintre literatură și viața practică după un plan cît se poate mai didactic.

Înainte de a intra în cercetarea amănunțită a celor unsprezece puncte de vedere, dați-mi voie a vă oferi cîteva explicațiuni generale care îmi par deopotrivă folositoare a-bonațiilor și postului nostru de radiofonie.

Anume: vă pot asigura — și vă pot asigura, fiindcă vă pot dovedi — că toate condițiunile unei literaturi bune, consi-

* Text refuzat de Societatea de Radio-difuziune.

derată din cele 11 puncte de vedere, se găsesc realizate astăzi numai și numai în producerile literare emise de postul radiofonic. Afirmarea aceasta vă pare, deocamdată, exagerată și — poate — interesată. Totuși, ea nu-i decît enunțarea celui mai curat și simplu adevăr: dv. primiți de aci dela microfon totdeauna — sau veți primi totdeauna — o literatură garantată potrivit celor 11 puncte, fiindcă numai aci, la postul radiofonic, manuscriptele noastre ale literațiilor sînt scrupulos și competent controlate. Și, din capul locului, noi conferențiarilor cată să fim oameni de o cumințenie garantată. Totuși, un control serios, executat din toate cele 11 puncte de vedere rămîne, oricum, indispensabil. De exemplu, eu sînt, după cum îmi spun toți, din mila lui Dumnezeu, un om binegînditor, un om de idei potolite; dar orice individ lăsat în voia lui, greșește, și cenzura judicioasă a găsit bune motive — recunosc din toată inima — bune motive să-mi modifice textul. Așa, de pildă, titlul pe care-l dădusem eu întăiu conferinței era puțin-puțin subversiv; o intitulasem: Literatura ca industrie și comerț. — Vă fac această confidență desigur în marginile permise de cenzură, pentru a vă întări cît mai mult încrederea că puteți, fără cea mai mică grijă, asculta conferințele noastre chiar fiind copiii de față, precum și bătrînii, pe care numărul anilor i-a întors spre o fragedă juneță, făcîndu-i prin aceasta din nou influențabili în bine cași în rău, — mai mult în rău, fiindcă, din nenorocire, natura noastră originală este păcătoasă.

Aci este locul potrivit, mi se pare, pentru a lămuri oarecare particularități caracteristice literatului din zilele noastre. Literatul de astăzi este o ființă, dacă ne e permis a spune astfel, foarte puțin disciplinată.

Trăim într'o vreme de individualism extrem, și e firesc lucru ca, la intelectuali, individualismul să se exagereze cu deosebire: intelectualii sînt, prin meserie, cîteodată și prin vocație naturală, siliți să gîndească — și gîndul este o activitate care foarte ușor o ia razna. Este banală observația că foarte mulți intelectuali sînt oameni ciudați — sau chiar de-a dreptul țicniți — și nu puțini dintre ei înnebunesc de-a binelea.

Insă: viața practică, viața oamenilor serioși, — și care nu sînt intelectuali — nu poate fi trăită avantajos cu ciudațenii și cu țicneli.

Prin urmare, este evident că, între publicul serios, între oamenii cu greutate și cu răspundere în stat și societate, și literați, trebuie să intervină ceva ca un filtru care să oprească orice ar putea supăra, jigni, irita, perturba, perverti și subverti spiritul public, — cel puțin spiritul acelei părți din public, care e cu deosebire sugestibilă: copiii, adolescenții, domnișoarele trecute de 45 de ani, și bătrînii trecuți de 70.

Ei, acest filtru — vorbesc la figurat, înțelegeți dv. — este cenzura — cenzura ideală și, cum am zice, părintească, instituție de care societățile europene actuale, mai cu samă societățile tinere, simt o nevoie din ce în ce mai simptomatică.

Gândiți-vă bine: literații sînt niște indivizi care se amestecă în toate cele 11 puncte stabilite de noi mai sus, descriind, lăudînd, criticînd, și politica, și societatea, și morala, și religia, și pedagogia, și igiena, și industria, și comerțul, și națiunea, și tot pămîntul, și Mica Antantă. Înțelegeți dar că societatea, adică oamenii maturi, serioși, cu situație — nu pot lăsa necontrolate produsele fantaziei nestăpînite a intelectualelor. Trebuie ca o mină mai mult ori mai puțin de fier, să vie — mă'nțelegi — pentruca să înfrîneze producția literară din toate cele 11 puncte de vedere.

Repet că, pîn'acum, numai postul radiofonic a realizat un control și energic și luminat asupra difuziunii ideilor pornite dela literați.

Și vă rog ca, din prelegerea mea, să rețineți, înainte de toate, și pentru folosul dv. și al onoratelor dv. familii, acest adevăr: textele conferințelor sînt, aici la postul radiofonic, perfect dezinfectate în ce privește ideile, înainte de a vă fi transmise dv.

Acum înțelegeți numai decît, ce concluziune se impune, dacă voim ca literatura în general să armonizeze cu viața practică, dacă voim, cu alte cuvinte, o literatură pe care să o putem numi literatură practică în cel mai frumos înțeles al cuvîntului.

Se impune, dar, să extîndem cenzura totodată scrupuloasă și judicioasă astfel, încît să satisfacă cerințele oamenilor practici și serioși, pe a căror cumîntenie și lumină au a se întemeia societățile bine organizate.

Ne va fi ușor acum, după cele spuse, să schițăm organizarea unui sistem de control preventiv al producției literare, raportîndu-ne la cele 11 puncte sub care am stabilit că trebuie considerate raporturile dintre literatură și viața practică.

Neapărat, este o elementară datorie cetățenească, să ținem sama, în această organizare, de greutățile mari, din fericire trecătoare, pe care le suportă astăzi statul, — și să procedăm economicos.

Există instituțiuni de stat și particulare, care, pentru un modest spor de cheltuială, ar putea lua în sarcina lor controlul literaturii.

Va fi hotărît, dar, că orice producție literară se va supune, în manuscris, pe rînd, tuturor autorităților de control al ideilor.

Pentru cele două puncte dintăi, cel politic și cel social, lucrul este simplu: controlul ideilor politice și sociale în orice manuscris literar se va face la Siguranța generală a Statului.

Ceva mai greu este de specificat autoritatea care va controla punctul al treilea — morala. O comisiune formată din profesori, profesoare, părinți de familie și funcționari ai poliției de moravuri, va cerceta morala operelor literare.

Este elementar că Sf. Sinod va avea grija conținutului religios al manuscrisurilor.

Pentru controlul pedagogic, comisiunea cărților didactice ar putea opera, cred, și asupra manuscrisurilor literare. Cărțile didactice, emanând de la autori cu seriozitatea prealabil garantată, nu au nevoie de un control prea riguros; prin urmare, cu atât mai mult timp ar avea comisiunea pentru a urmări neprevăzutele și adeseori pernicioasele fantezii ale scriitorilor literari.

Ereziile igienice cuprinse în cărțile literare le va urmări consiliul sanitar superior.

La punctele 7 și 8, unde considerăm literatura în raport cu industria și comerțul, avem de observat următoarele:

Producția literară devine industrie și comerț prin acțiunea mijlocitoare a editorilor. Având a organiza sistematic controlul literaturii, ni se pare că se impune a încredința acelor editori care fac cele mai bune afaceri controlul manuscrisurilor literare. Manuscrisurile condamnate de acești editori ale căror afaceri prosperă evident, nu vor putea fi publicate, cu nici un chip de nici vre-un alt editor. Li se va lua deci editorilor fanteziști, care fac afaceri proaste, dreptul de a răspândi literatură, permițându-li-se să publice numai anuare și mersul trenurilor, — cu rezerva ca să practice, cu propria lor primejdie, clandestinism literar. Fiindcă trebuie să ne așteptăm ca, îndată ce s'ar introduce controlul de care vorbim, să se nască clandestinism literar, — pe care însă forțele sănătoase ale statului și ale națiunii vor și să-l combată cum combat orice alte mișcări subversive.

Pentru cenzurarea manuscrisurilor literare din punct de vedere național, va funcționa o comisiune în care ar fi reprezentate toate autoritățile civile, militare, ecleziastice, școlare — și parlamentul în exercițiu, însă numai din partea majorității, opoziția fiind totdeauna mai mult sau mai puțin suspectă de bolșevism, oricare i-ar fi de altfel culoarea politică.

În sfârșit, abia am nevoie să spun, cine va controla manuscrisurile literare din punct de vedere mondial și din punct de vedere al Micii Antante: fără îndoială o comisiune formată din cei mai distinși și cei mai experimentați lucrători de la biroul presei și al propagandei.

Toată această organizare e lucru greu; dar altfel nu se poate. Altfel nu vom eși din perplexități penibile în privința valorii și menirii literaturii, altfel nu vom putea pune capăt disputelor regretabile între literați și oamenii practici, acei oameni, adică, în care se întrupează statul și societatea.

Și, dacă-mi este permis să-mi spun credința mea întregă, voi zice mai mult: nu se va pune capăt definitiv rătăcirilor și confuziilor literare, decît atunci cînd toate acele instanțe de control intelectual, dela Siguranța generală a Statului pînă la biroul presei și al propagandei, vor avea bunăvoința și tăria să producă ele inele literatură, prin o colaborare bine organizată, aducînd, pentru fiecare operă întreprinsă, fiecare instanță partea care e de resortul ei.

Numai astfel se va realiza armonie deplină între literatură și cerințele serioase ale vieții practice.

Ce se vor face atunci editorii, de oarece literatura ar fi, de fapt, etatizată?

Editorii vor trebui să piară, ca niște simpli și miserabili intermediari ce sînt, între producătorii și consumatorii de literatură. În peirea intermediarului stă doar mîntuirea lumii.

Această concluzie se mai poate formula și așa: editorii vor fi, în total, înlocuiți prin nobila instituțiune a posturilor radiofonice. — *Paul Zarifopol.*

Moartea lui D. H. Lawrence.

Moartea acestui scriitor, abia în vîrstă de 44 de ani, a produs o adîncă impresie în Anglia și în întreaga lume de limbă engleză. Ceiace e interesant e că el a părăsit școala de timpuriu spre a deveni lucrător în minele de cărbuni, după cum era și tatăl său. Puțin înainte de războiu deveni scriitor de profesiune, provocînd admirația unui cerc restrîns cu „The White Peacock”, „Sons and Lovers” apoi cu piesa „The Widowing of Mrs Holroyd” și romanul „The Rainbow” care a fost confiscat pe vremea aceea, dar care azi nu ar mai fi.

Aceste opere însă, dimpreună cu un volum de poeme „Pansies”, nu erau la înălțimea talentului lui Lawrence. Poemele au fost considerate chiar de admiratorii săi ca „Whitman cu apă”; ele scot la iveală mai ales caracterele patologice ale lui Lawrence.

La începutul carierei, Lawrence era preocupat de problemele sexuale și conflictul între sexe în mod exagerat. Nota patologică răsuna într’o natură lipsită de humor, preocupată de sine și pasionată.

Nu avea nici o simpatie pentru nimeni, nu putea vedea doi oameni împreună fără să-și închipue că se urăsc de moarte. Pare că se descrie pe sine însuși în următorul pasagiu din „Kangaroo”:

„Nu, își zicea în sine Richard, nu-l iubesc — îl urăsc. Poate să moară. Mă voi bucura cînd va muri. Nu-l iubesc nici pe Jack. Deloc. De altfel nu iubesc pe nimeni și nu-mi

place nimeni, aci se'nchee toate pentru mine. Iar dacă voi iubi vreodată pe cineva, merit un picior în burtă ca și Kangaroo”.

Un critic englez a zis despre Lawrence că, chiar atunci cînd se duce să se repauzeze, se culcă pe un pat de spini pe care și l-a pregătit el însuși. Ii place să se chinuiască singur și cînd sufletul lui sîngerează, scrisul lui varsă valuri de fiere împotriva tuturor făpturilor omenești, dar mai ales împotriva femeilor. Detestă femeia pentru tot ce nu înțelege în firea ei. În violenta lui pornire, născută din cine știe ce dorinți înșelate și idei rătăcite, ajunge să vadă o împăcare a celor două sexe prin întoarcerea la viața primitivă, la păgînism și chiar la viața animală, în care să domine masculul creator asupra femeii-vacă (cow-woman) supusă și pasivă. Perechea umană va fi mai fericită atunci cînd va renunța la orice aspirație intelectuală și la orice dezvoltare spirituală. Adevărata fericire nu se poate dobîndi decît sub ocrotirea unui zeu falic primitiv, aspru și întunecat care nu poate fi decît „Natura crudă cu colți și cu ghiare”. E un romantism și un Rousseau-isme sub forma cea mai acută a răzvrătirii, o exaltare a visului nietzscheian pînă la ultimul grad, o scrișnire de dinți în exprimarea aceleiași dorinți de a reveni la simplitatea animală ca aceea a lui Whitman, pe care însă acesta din urmă o rostește cu calm și seninătate.

Lawrence este din acei ce nu vor cu nici un preț să primească alte idei decît cele create de ei înșiși, disprețuind ideile tuturor filosofilor. E arzător și neîndurat în propovăduirile sale, dar nu știe singur lămurit ce anume propovăduiește.

Dar nu prin doctrinele sale violente și vagi va rămînea în literatura engleză, ci prin arta sa. În adevăr în proză ca și în versuri Lawrence este un artist desăvîrșit. Chiar în pasagiile cele mai absurde din romanele sale este de o putere impresionantă prin acuitatea simțirii sale întinsă ca o coardă gata să se rupă. În descrierile sale, culoarea, linia, izbucnirea vieții în expresiunea exterioară, dau impresia unei imaginații atît de puternice cum nu se întîlnește adesea în literatura de azi. De pildă în descrierea Mexicului, a cerului Italiei, a munților ori a hipopotamilor. Cînd uită de conflictul între cele două sexe și scapă de obsesiunea teoriilor sale asupra fariseismului, filistinismului și socialismului, scrie schițe și poeme care sînt adevărate juvaeruri. În „Twilight of Italy”, „Sea and Sardinia” și mai ales în *Flower Beasts and Birds*, în care a pătruns, atît cît se poate pătrunde cu experiența omenească, în adîncul

vieții și în ultima ei esență, în șerpii, liliiecii, epurii, peștii, și broaștele țestoase din poemele sale. Pasionat observator al vieții, cu ochii limpezi ai omului dezbrăcat de orice prejudecată și pentru care au căzut toate stavilele artificiale ale orășanului. Iată câteva versuri cu care se sfîrșeste „Kangaroo”:

Ce ochi ascuțiți are, ochi ascuțiți și fără fund ca ai picului negru de Australian

Care a fost lăsat atît de multe veacuri în marginea civilizației!

Așteaptă cu dor nesecat.

De nenumărate veacuri așteaptă să se întîmple ceva, un nou semnal al vieții în cîmpia deșartă și pierdută a Sudului.

Dar nimic nu rupe monotonia decît insectele, șerpii și soarele, viață mărunță pretutindeni.

Nici un taur nu mugește, nici o vacă nu rage, nici un cerb nu strigă, nici un leopard nu urlă, nici un leu nu zbiară, nici un cîine nu latră.

Ci totul e tăcere — doar vreun papagal din întîmplare se mai abate prin tufișurile albăstrui.

Plin de dor așteaptă cu ochii umezi minunați.

Și toată greutatea lui, tot sîngele se scurge picătură cu picătură în sacul pe care-l poartă pe pîntecele său și în care palpită viața unei mici vietăți, puiul ei.

Fă un salt acum și treci dincolo de linia pe care cerul o trage eșind din adîncimile pămîntului.

Versurile lui Lawrence sînt versuri libere, dar sonore și de o excepțională muzicalitate. Puținul ce va rămînea din opera lui este de o calitate ce nu putea fi realizată de altă fire de cît de această chinuită, neegală și bolnavă personalitatea. De aceea, critica engleză socoate că ceiace rămîne ca desăvîrșit din opera sa, va fi păstrat ca un lucru de preț în colecția din tezaurul național al culturii engleze. — I. S.

O nouă editură.

„Cultura Națională“ s'a reorganizat. Valul enorm de publicații mediocre cu care începuse a inunda piața acum cîțiva ani, s'a oprit. În locul cantității — calitate. De astă dată, — pusă sub direcția d-lui A. Rosetti, profesor universitar, om priceput, de un gust și de un tact cu totul remarcabil, — ni s'au prezentat câteva volume cu totul alese. Am putea spune: sînt primele și singurele în genul lor la noi în țară. Fiecare volum are o ediție populară și una de lux mai restrînsă. Cea populară se prezintă, totuși, în condiții cu totul excelente.

Au apărut până acum : „Noul seminar“, roman de L. Donici; „Puncte de vedere“, eseuri de d. D. I. Suchianu; „Cetiți-le noaptea“, nuvele de d. I. Minulescu; „Două portrete“, de d-na Marta Bibescu; Poeziile d-lor I. Barbu și Al. A. Philippide. Vor apărea succesiv: „Memorial“, note de călătorie de d. M. Ralea și „Privind viața“ cugetări și observații de d. G. Ibrăileanu.

Ediția critică de lux a lui Caragiale, îngrijită de d. P. Zarifopol, e într'adevăr remarcabilă.

Cu această ocazie nu trebuie să uităm de a pomeni aici și numele d-lui A. Blank, veșnic dispus a ajuta cultura românească și căruia literelor române îi datoresc încă de mult recunoștință. — X. Y.

Redacționale.

În acest număr publicăm nuvela „Dragostea lui Osolinski“ de Radu Rosetti, ultima lucrare inedită rămasă pe urma regretatului istoric — și pe care familia acestuia ne-a pus-o la dispoziție.

Lucrarea datează din 1897 și Radu Rosetti n'a publicat-o, vrînd — probabil — să-i facă unele modificări.

O tipărim cu un duios sentiment de pietate.

P. Nicanor & Co.

Recenzii

G. Ibrăileanu. „*Studii literare*“ (Creație și analiză - Caragiale - I. Al. Brătescu-Voinești - Th. Hardy - M. Sadoveanu - Otilia Cazimir - Panait Istrati - K. Michaelis - Voica - Eminescu). București, editura „Cartea Românească“, 1930.

„Cu răbdare profesorală, cu fină pătrundere și inteligență cumpătare, definește și explică d. Ibrăileanu, în 32 de paragrafe substanțiale, caracterul și procedările literare a 22 de scriitori... În fața vieții literare, d. I. a avut totdeauna o cuminenție de biolog. De aceea tot ce scrie el odihnește de impresionismul iritat care ne domină cu exces, și cărui nimeni, cred, nu i-a rezistat atât de bine ca dînsul... Procedarea d-lui I. este rezultatul ultim la care tinde orice nevoie și orice încercare de clarificare în materie literară”.

Cuprinsul rîndurilor de mai sus, scrise de mine (în „Adevărul literar” din 1926) la apariția studiului „Creație și Analiză” în această revistă, mi se accentuiază mie însumi și mai mult acum, cînd am recitit bucată împreună cu celelalte strînse în volumul pe care-l anunțăm. Incunjurate de atîtea exemple, ideile discutate în „Creație și Analiză” se valorifică intens.

Este în spiritul domnului I. o minunată combinație de răbdare cu vioiciune. Argumentarea lui e și clară și subtilă; concluziile sînt, nu știu cum, atât de frumos răsպicate fără a fi vreodată prea simple. Maniera lui este un didacticism superior rafinat; e în el o capacitate surprinzătoare de a prevedea și a dezvolta toate punctele unui subiect, fără a-l întuneca și fără a obosi interesul cetitorului. Să fii absolut clar, fără a fi prolix, este taina d-lui I.

Această putere de a cerceta liniștit, de a desface cu răbdare și a generaliza fără prevenire, se dovedește eclatant chiar prin diversitatea aproape paradoxală a exemplorlor cercetate unul lângă altul: Tolstoi, Agârbiceanu, Dostoievski, Brătescu-Voinești, Proust, Marcel Prévost... — Este obiectivitatea în plin, sau, cu un cuvânt mai potrivit în materie: e un amestec fericit de generozitate cu dreptate. Mie, cel puțin, îmi pare indispensabilă o generozitate necesară, pentru a prepara un așa de substanțial exemplu, cum face d. I. cu perechea Irina-Litvinov a lui Turgheniev. Acestui Feuillet-Bourget rusesc, cum e Turgheniev în „Fum“ — și în altele! — d. I. trebuia să-i dăruiască din fantezia lui prea binevoitoare, pentru a putea obține apoi din el atât de frumoase exemple spre ilustrarea artei psihologice.

Dacă Taine a zis vreodată textual, în formulă atât de simplu populară, că „dela tragediei greci n'a mai existat scriitor ca Turgheniev”, nu rămâne decât să notăm această memorabilă ciudățenie. De altfel, îmi pare că istoria literaturii ruse a casat de mult formula indistinctă pe care o repetam aproape toți acum patruzeci de ani: Turgheniev-Tolstoi-Dostoievski. În fond Taine n'a acceptat niciodată pe Flaubert, de exemplu... De ce oare, în necrologul asupra marelui critic, Anatole France a scris vorbele: il n'avait pas l'esprit littéraire —?

Memoriul acesta introductiv al d-lui I. nu e de cetit, ci de studiat. În el e dezvoltat unul din cele mai fundamentale capitole din teoria artei literare; este în definitiv, un magistral tratat de metodă. Impreună cu nota, atât de completă, despre numele proprii în Caragiale, și cu minunatele observații asupra versificației lui Eminescu, studiul despre „Creație și Analiză” ține mai mult decât jumătatea volumului. Aceste trei bucăți dau cărții substanța hotărâtoare.

D. I. este, mi se pare, cel dintâiu între învățații noștri care s'a specializat în studiarea unui scriitor: este un „Eminescu-Forscher” în cea mai apuseană semnificare a cuvântului. Și filologic, și literar, d. I. e aici autoritate.

În două foarte deosebite feluri se studiază versificația. Cel mai vechiu și mai obișnuit constă în inventarierea curat fonetică a structurii versurilor. Așa fac filologii de când lumea: pe dinșii îi interesează doar gramatica; și versul este pentru ei un izvor al istoriei sunetelor, și atât.

Așa se învață și în școală, așa numita metrică; cașicum versul s'a născut dinadins pentruca să aibă gramaticii de unde să mai studieze sunetele. Este drept că în vre-

mea veche, formele versului erau strict impuse după genuri; dar posibilități de a diferenția expresivitatea au existat, în dozebite grade, oricând.

Boeckh, maistrul filologilor moderni, a numit, semnificativ, metrică „gramaticală” inventarierea mecanică a regulilor versificării. Totuși Grecii din vremea de plină productivitate poetică au știut doar bine ce este expresivitatea versului, și au și numit-o cu un cuvânt deosebit: „ethos”. Numai studiarea versului din acest punct de vedere interesează interpretarea și istoria propriu-zis literară. Cealaltă privește numai pe gramatici. Cercetarea caracterului „etic” al metrelor este centrul de greutate al metricii, căci prin aceasta numai metrica intră în cuprinsul stilisticii, — zice Boeckh. „Patruzeci de ani am studiat metrica și muzica veche, — spune Théodore Reinach în prefața manualului său de muzică greacă, — și nu știu să scandez adevărat o odă a lui Pindar sau un vers al lui Bacchylides”. A scanda „adevărat”, înțelegem: a-și da samă de frumuseța versului, adică a actualiza valoarea lui muzicală, deci expresivă. Poate că aici, cași în alte părți ale studiului limbii, literaturile vii vor aduce servicii pe care nu le-au putut aduce cele moarte.

D. I. ne dă un exemplu rar și prețios de asemenea cercetare a expresivității versului, descoperind o sumă de amănunte în întrebuintărea măsurilor și în dispunerea accentelor, în legătură cu cuprinsul reprezentativ sau afectiv al versului. — Cine va alătura studiul lui Alexandru Bogdan despre metrica lui Eminescu (în Anuarul institutului de limba română din Lipsca, 1904) cu notele d-lui I., va avea în față exemple, nu se poate mai clare, de metrică gramaticală și de metrică literară.

În cursul anului acestuia se va publica, probabil, „Dicționarul numelor proprii” rămas dela Caragiale. Publicarea nu va putea decât să illustreze analiza d-lui I. asupra numelor proprii cunoscute din comedii și nuvele. Dicționarul pare a cuprinde atît notări cît și construcții de nume. Caragiale construia nume, plin de respect scrupulos către realitatea socială care-i stătea model, — și, firește, acest respect a crescut cu maturitatea lui literară.

Numele proprii sînt caracteristice nu numai pentru indivizii care le poartă, ci și pentru metoda după care se dau, deci pentru gustul și cultura claselor sociale corespunzătoare. La noi vanitățile puerile încă nu s'au liniștit în această privință. Sînt clase cărora Napoleon Brănzău sau Ricard Dascalovici le sună elegant foarte. Nume de tipul acesta am fi găsit neapărat în Caragiale, dacă ar fi

apucat să scrie istoria copiilor și nepoților lui Jupîn Dumitrache.

După nota d-lui I., mă întreb, îngrijorat, ce mi-ar mai rămîne de spus despre „Dicționarul numelor proprii” mie, în a cărui sarcină cade editarea lui. Mă gândesc însă că mi-e comod și plăcut, în definitiv, să mă îndatoresc la d. I. E om care are de unde.

Paul Zarifopol

* * *

I. Negreanu, *Studii juridice*. București, Ed. „Adeverul”, 1930. Prețul 160 lei.

Această carte este o strălucită mărturie a unei vocațiuni. D. I. Negreanu n'a studiat Dreptul la facultate. Meseria sa a fost și este una destul de deosebită de aceea a unui jurist. D. Negreanu este administratorul ziarelor „Adeverul” și „Dimineața”. De mulți ani face el această slujbă de administrator de ziare, sculîndu-se cu noaptea și culcîndu-se tot cu noaptea. Totuși — numai d-sa știe cînd — a mai găsit vreme să urmărească toată mișcarea noastră legislativă și jurisprudențială, să cetească tratatele străine, și să scrie remarcabile studii asupra celor mai diverse chestiuni de drept. În modestia d-sale, d. Negreanu n'a îndrăznit să spună cine este. Iscălea cu un pseudonim, al cărui anonim îl păstra cu mare grijă. Rezultatul a fost că valoarea intrinsecă a scrierilor d-sale l-a făcut să atragă repede atenția celor mai de seamă juriști de odinioară. Așa bunăoară, defunctul Take Ionescu, fără a bănuși cine era autorul, scria despre lucrarea sa asupra teoriilor cadastrului și cărților funduare că dovedește „o cunoștință juridică profundă”, și recomanda „cetirea acestei savante lucrări tuturor celor ce se interesează de știința juridică romînească”. Defunctul Degré, de asemeni, se exprima în termeni elogioși asupra scrierilor d-lui Negreanu, și îi cerea colaborarea la revista sa.

Astăzi, d. Negreanu strînge într'un mare volum toate studiile sale răslețe. Ca să ne dăm sama de interesul și varietatea subiectelor examinate de autor e de ajuns să reproducem tabla de materie: Inscricțiunile ipotecare. — Legi neconstituționale. — Aquila non capit muscas (în jurul revizuirii Codului Civil). — Dreptul străinilor de a moșteni imobile rurale. — Contractele de subarendări. — Procesul Iacob Țăranu. — Cazul Rakowski. — Operațiuni de bursă și jocuri de bursă. — Capital statutar. — Art. 231 Cod Commercial și legea timbrului. — Libertatea presei. — Incătușarea presei. — Prescripția în materie de presă. — Li-

bertatea presei și jurisdicția militară. — Procesul ziariștilor la Casație. — Condiția juridică a Israelitilor pămînteni. — Impămîntenirile în România. — Petre Misir și chestia evreiască. — Goanele Evreilor dela sate.

Volumul cuprinde și o prefață, în care d. C. Hamangiu aduce toate elogiile cuvenite acestui adevărat jurist.

* * *

Ion Buricescu, *Cîteva îndrumări metodice pentru norma-
-iști și învățători*. București. Ed. „Cultura Rominească”. 1930.

Cartea acestui talentat profesor de liceu merită să fie citită nu numai de dascăli, dar în genere de orice părinte de copii care își înțelege în mod conștiincios misiunea.

Lucrarea a avut ca punct de plecare aplicarea mecanică, moartă, a teoriilor pedagogice de către învățători. În deosebi faimoasele „trepte formale” au cauzat adevărate dezastre. Profesorul, atunci cînd „dă reprezentatie”, își gătește lecția în aceste haine de paradă ale pedagogiei.

Cînd însă nu-l vede nimeni, le zvrile cît colo și lucrează cum îi vine, uneori mai bine, alteori mai prost, potrivit talentului înăscut și dispoziției momentului.

Desigur că adevărul, aci ca pretutindeni, este la mijloc. la mijloc între empirism integral și ascultare pedantă și formalistă de ritualul „treptelor formale”. D. Buricescu încearcă și reușește să ne-o dovedească. D-sa ne descrie cum se face o lecție. Alege exemplele cele mai diverse. O demonstrație matematică; o descriere de științe naturale; o învățatură filozofică de morală creștină, etc., etc... D-sa ne arată, cum trebuie puse întrebările. Cum, uneori, fiindcă am pus o întrebare greșit, putem, în urmă, să mai punem încă o mie, tot răspunsuri pe dos vom obține. Imi este imposibil să rezum cartea d-lui Buricescu. E o carte care nu se rezumă, căci e făcută numai din pilde, unele mai bine alese decît altele; se poate spune că ideea fundamentală este „bunul simț”, adică acea alianță dintre practică și teorie care trebuie să fie ținta oricărui pedagog.

Semnalăm doar, pentru a sfîrși, capitolul unde autorul vorbește de necesitatea, pe lângă metoda curistică a întrebărilor, a aceleia narative a povestirii istorice. Este atinsă și delicata chestiune a „adevărului istoric”. Un școlar trebuie să-l afle așa cum e? Sau e mai patriotic să-l măsluim în culori lirico-naționaliste? După cîte am spus despre d. Buricescu, este ușor de ghicit care îi e răspunsul la această întrebare.

D. I. Suchianu

* * *

S. Sanielevici, *Curs de mecanică rațională*, vol. I. Ed. „Casa Școalelor”. Iași, 170 lei.

Cine nu s'a zbuțiat odată în fața celor trei-patru volume de mecanică rațională ale lui P. Appell nu-și poate da samă cît prețuește o expunere succintă în care să se cuprindă o bună parte din materialul de cunoștinți care poate alcătui un tratat de mecanică analitică.

În volumul I (singurul apărut), d. Sanielevici, după noțiuni de calcul vectorial, ne introduce în studiul mecanicii începînd cu cinematica și continuînd cu statica și dinamica punctului material, între care intercalează o interesantă incursiune prealabilă în „principiile mecanicii clasice”, precedată de o „scurtă privire istorică”.

Orice chestiune de fizică teoretică, respectiv mecanică, întrucît poate fi privită în lumina „teoriei cîmpului”, astăzi, este unanim tratată cu ajutorul mecanismului oferit de calculul vectorial (sau tensorial). De aceea, cele treizeci de pagini consacrate de autor algebrei și analizei vectoriale, concentrează cunoștințele necesare pentru deprinderea cu mînuirea calculului vectorial. Algebra elementară, noțiunea de derivată, precum și aplicarea vectorilor la teoria curbelor sînt elementele necesare și suficiente cu ajutorul cărora se pot formula teoremele mecanicii.

În consecință, „cinematica” introduce noțiunile de viteză, de accelerație și de mișcare a solidului, succesiv, nemai-prezentînd niciun fel de dificultate algebrică. Un șir de probleme, potrivite, au rolul de a fixa și aplica teoria.

Principiile mecanicii, precedate de scurta privire istorică, ne caracterizează pe autor: în cadrul unor probleme de știință riguroasă, preocupările filozofice îl îndeamnă să caute precizarea principiilor, axiomelor și noțiunilor primordiale pe care logica științei pure a clădit edificiul mecanicii clasice. Evoluția principiilor și a noțiunilor este scoasă în evidență prin exemplificarea unor raționamente din *Galileu* (1638), *Huygens* (1673) și enunțarea principiilor introduse de *Newton* în „*Philosophia naturalis principia mathematica*” (1688). Un ultim paragraf rezumativ fixează sensul fizic al principiilor. Întreg acest capitol poate fi citit cu mult folos, ca un articol separat, de oricine e preocupat de probleme de filozofie științifică, fără necesitatea unei pregătiri matematice speciale.

Mecanica punctului material se împarte în : 1° mecanica punctului liber, cu toate problemele legate de ea, dintre care relevăm un studiu mai amănunțit al mișcării periodice, de obicei neglijată în tratatele similare. În dezvoltarea teoriilor fizicii moderne (optica maxwelliană, teoriile atomice, mecanica ondulatorie, radiofonia, etc.) ideea acestei mișcări periodice cu înțelesul ei fizic este fundamentală; 2° mișcarea punc-

tului legat (pe curbă și suprafață), cu problema pendulului; și în fine 3° mișcarea relativă, cu pendulul lui Foucault. Fiecare capitol se încheie cu exerciții lămuritoare.

Peste tot expunerea succintă, sobră și clară, de matematician rutinat și gânditor rafinat nu lasă să se strecoare nici un rînd de prisos.

De aceia cartea d-lui Sanielevici, tratînd un subiect clasic într'o formă modernă, se recomandă prin ea însăși.

I. Plăcînțeanu

* * *

Ioachim Miloia, *Analele Banatului*, II, Timișoara, 1929.

Cași precedentul număr al „Buletinului Muzeului din Timișoara”, și acesta se datorește prin articolele și comunicările mai importante ale d-lui Miloia, fost elev al Școlii romine dela Roma.

După un panegiric lui Emanuil Ungurianu, căruia se datorește în bună parte existența muzeului din Timișoara, mort în primăvara lui 1929, se ocupă pe larg de viața și opera pictorului bănățean Nicolae Popescu (1835—1877), despre care s'au mai scris ușoare încercări.

După primele studii în atelierul lui Velceleanu din Bocșa, artist ce-și făcuse studiile la München pe la finele sec. XVIII, și la Oravița, pleacă la Buda-Pesta, Viena și Roma, unde se și căsătorește, așa că restul vieții și-l împarte între țară și cetatea eternă. A lăsat o serie de studii, desene și picturi, făcute la Viena sau Roma, din care se observă calitățile lui de bun portretist și ideile mari ce-l frămîntau. Afară de copiile de pe Columna lui Traian, în revista „Familia” s'a păstrat descrierea schiței unei mari compoziții cu subiect patriotic, probabil pierdută; la muzeu s'a păstrat un alt tablou alegoric referindu-se la Unirea Principatelor. Cea mai importantă operă — copierea tuturor sculpturilor de pe Columnă după original și tablele lui Bartolo din 1667 — n'a putut fi realizată; a adus alte tablouri în special portrete, cu care deschide o expoziție (probabil la Timișoara, d. Miloia uită să ne spună) în 1867. În țară o duce mai greu, ocupîndu-se cu pictarea bisericilor din Seleuș și Tg.-Jiu, de aceia se stabilește definitiv la Roma în 1875, pentru ca să moară tot în țară, la Lușoj, către finele lui 1877.

D. Adam Cucu dă cîteva informații rezumative despre „Valurile romane” și „Drumurile romane din Banat”; un studiu documentat este acel al d-lui Iuliu Vuia despre „Districtus Walachorum”, deși aparatul științific lasă de dorit; cîteva studii mai mici de Petru Nemoianu, cam fără legătură directă cu Muzeul din Timișoara. Din comunicările d-lui

Miloia reținem justa rectificare a unui document care vorbește de aducerea unor coloniști Armeni în Banat la 1750 și pe care d. R. S. Molin îi crede Aromîni — din considerente patriotice interpretînd documentul până a ajunge să descopere un împărat austriac Canno al 749-lea! În „Cronica artistică“ dă o sumară ochire a expozițiilor ținute în cursul anului trecut sub auspiciile „Asociației culturale din Banat“, cu cîteva reproduceri bune. Munca d-sale este de laudă; așteptăm studii informative despre cuprinsul muzeului, al cărui organ îl conduce d-șsa și mici rectificări în stil (nu-s expresii fericite „artiști cotați“ (pag. 31), „țărani plasati“, (p. 103) și altele).

P. Constantinescu-Iași

* * *

Paul Reboux, *Les conquêtes d'amour et de gloire du maréchal duc de Richelieu*. Paris, ed. Flammarion, 1930.

Fiindcă, în legătură cu „Byron“-ul lui Maurois, am vorbit de biografii romanțate și de exasperanta ineptie a celor mai multe din ele — iată un exemplu de deplină reușită.

Viața lui Richelieu, omul care a fost academician, mareșal, guvernor, ambasador, cuceritor (chiar și procurator) de femei; viața omului acestuia, care a trăit nu mai puțin decît o sută fără trei ani, care a apucat trei regi pe tronul Franței și care va putea pretinde la veșnica recunoștință a posterității pentru a fi fost inventatorul sosului numit maioneză — viața acestui personaj cam respingător dar așa de interesant, ne-a fost magistral descrisă de Paul Reboux.

Și nu numai personalitatea lui Richelieu, dar fizionomia întregului secol, a aceluia secol care miroase deopotrivă „a parfum, a sudoare, a praf de pușcă, a jeg și a amor“.

În prefață, Reboux ne spune că, în liniile sale generale, descrierea sa este riguroasă autentică, bazată pe izvoare sigure. În amănunte însă, a permis și legendei oarecare acces. Căci, spune Reboux, există legende care, în felul lor sînt tot atît de adevărate cît și adevărul.

Să se observe însă. E vorba aci de „legende“, adică de fapte atribuite personajului, care însă nu emană din probe scrise cerute, cum ar fi propria lui corespondență sau vreun document public oficial, ci dă memoriile altora și spusele vagi ale contemporanilor. În nici un caz nu este deci vorba de complectări din imaginația autorului din 1930. În nici un caz romansajul nu e înțeles de

Reboux ca o colaborare între Istorie și născocirea autorului, pe temeiul simplei verosimilități.

Pe de altă parte să se observe că legenda care învăluie cutare personaj face parte, face corp cu persoana sa, de vreme ce traduce oglindirea acestei personalități în opinia contemporanilor — adică, în fond, una din cele mai importante trăsături ale fizionomiei cuiva.

De multă vreme nu s'a scris o carte așa de vie și amuzantă ca aceia a d-lui Reboux.

* * *

André Maurois, *La vie de Byron*. Paris, ed. Grasset, 1920

Această carte a cunoscut cel mai formidabil succes de librărie din ultimul timp. Desigur că „Gentlemen prefer blondes”, romanul Anitei Loos, care a atins un tiraj de aproape 3 milioane de exemplare, nu va fi egalat de „Byron”. Dar pentru viteza demarajului, Maurois a câștigat toate recordurile, și apariția lui în galantar a gonit pe toți concurenții, inclusiv „New-York”-ul lui Paul Morand.

Succesul e de altfel pe deplin meritat. Căci Maurois este, dacă nu chiar singurul, în tot cazul printre puținii care știu face „biografii romanțate”. De altfel să nu uităm că el este nu mai puțin decât „creatorul genului”. Toată avalanșa de „vieți”, — dela aceia a lui Decebal până la aceia a lui Balzac, și dela List la bătrînul Noe, — a fost o modă literară recentă, inaugurată și sugerată de „Ariel”, viața lui Shelley scrisă de Maurios.

Decît — cea mai mare parte din aceste biografii sînt proaste și agasante. Cititorul este veșnic nedumerit. Unde sfîrșește istoricul și unde începe romancierul? Ce este autentic, și ce este „romansaj”? Cel mai adesea nu ni se se spune. Și atunci nu mai știm mici noi ce idee să ne facem despre erou.

Maurois, însă, este excepția. El lucrează mai conștiincios decît cel mai conștiincios istoric. O dovadă materială o avem în faptul că pentru „Byron” a scris aproape integral trei versiuni. Și putem fi siguri că fiecare silabă e bazată pe un text. Figura eroului este exact aceia pe care o încuviințează documentele. Iar „romansajul” se reduce la forma agrăabilă a expunerii, la coordonarea materialului și la împărțirea povestirii. În această artă — care este incontestabil una — d. Maurois e maestru, în dublul înțeles de inițiator și de talent încă meegalat. Ca să-i găsim vreo rudă spirituală, ar trebui să ne urcăm direct la

Sainte-Beuve, ale cărui „Causeries du Lundi” sînt singurele lucruri care seamănă puțin cu biografiile lui Maurois.

Dar să revenim la Byron. Era fatal ca după ce a scris Ariel să scrie viața celui alt poet înaripat, dar nu serafic ca Shelley, ci satanic, înger decăzut și amar, primul, și înaintea lui Baudelaire, „poet blestemat”.

Rareori s'a născut vreodată un om interesant ca Byron. Lucid și febril, pasionat și rece, inteligent, pesimist, crud, dar fermecător ca o femeie, și-a petrecut viața căutînd una care să-l facă să sufere așa încît să nu-i mai dea răgaz lui să o facă să sufere. Căci plăcerea de a tortura era pentru Byron așa de imperioasă încît încă de timpuriu încetase de a mai fi o plăcere. Devenise ceva fastidios, cum ar fi pentru un funcționar îndatorirea de a merge la birou.

Dezolanta cruzime a acestui kerub rău și pătat avea (să nu uităm că e Anglosaxon) origini religioase. Byron — spune Maurois — era prada unui calvinism foarte ortodox, a unei religii sumbre de predestinațiune. Byron credea în dogma protestantă a predestinațiunii. Credea că oamenii, orice ar face, sînt mai dinainte așteptați fie în Raiu, fie în Iad. Cît despre el, știa precis că Infernul și nu Paradisul îl va găzdui pe cealaltă lume. Iată de ce nu încearcă nici o clipă să se schimbe, să se îndrepte, să renunțe la ferocitate și la pesimism. Este o amărăciune și o desnădejde atroce în toată viața aceasta ușoară de libertinaj, desfrîu și voluptuoasă lene.

Unul din detaliile cele mai picante ale vieții lui Byron a fost amorul său incestuos cu sora lui Augusta. Este probabil că această vinovăție a contribuit ca să-l țină departe de Londra, a cărei societate — cu toate mofturile lui exotiste — îi plăcea în fond mai mult decît oricare alta.

Cine a cetit „Disraëli” știe cum este scris „Byron”. Nu mai avem novoe să o spunem.

Am cetit în „Adevărul literar” cîteva pasaje din traducerea d-lui Teodorescu-Braniște, care este excelentă și se apropie probabil mai mult ca toate celelalte traduceri de textul original.

D. I. Suchianu

A. Bayet, *Découvertes scientifiques nouvelles fournissant la preuve irréfutable de l'ancienneté du gisement de Glozel*. Bruxelles, 1929.

După titlul, mai lung ca broșura, se vede despre ce este vorba în această apărare a unuia din cei mai fervenți glo-

zelieni, doctorul Bayet, profesor la Universitate și membru al Academiei de Medicină din Bruxelles, titluri pe care nu și le expune totuși în semnarea micului studiu de care ne ocupăm. De fapt este o comunicare apărută în „Bulletin et Annales de la Société Royale des Sciences médicales et naturelles de Bruxelles“ pe 1929, al cărui extras ni l-a trimis.

Savantul belgian se ocupă de analizele științifice care au adus stațiunii dela Glozel o confirmare definitivă — vorbim pentru oamenii de știință și strict obiectivi — asupra autenticității gisementului. În noua fază, în care a intrat „afacerea“ Glozel din 1928, a documentărilor din laboratoarele specialiștilor, o primă contribuție o aduc câțiva savanți franceji și străini, ale căror rezultate alcătuiesc fascicola a 7-a din „Cahiers“ de Glozel, amintite și de noi într'o altă recenzie din „Viața Românească“. Amintim pe profesorii dela Universitatea din Porto, Mendes Correa și José Pereira Salgado (nu Salgrado); profesorul din Lyon, Couturier; profesorul din Clermont-Ferrand, Jean Buy; decanul Facultății de Științe din Lyon, Dépéret; profesorul din Nancy, Croze și geologul Bruet (într'un loc îl transcrie Bruez).

Din toate aceste articole autorul se ocupă numai de trei: analizele oaselor omenești descoperite la Glozel, executate de doctorul Buy, au dus la concluzia existenței unei populațiuni neolitice în acea regiune, mai forte decât localnicii de azi; existența renului contemporană cu această rasă a fost dovedită prin gravurile acestui animal, recunoscute de Brinkmann, directorul Grădinii zoologice din Bergen, dr. Cheval și analizele unor oase de ren dela Glozel, datorite d-rului Dépéret; Bruet, vice-președintele Societății geologice din Franța, descoperă la analiză existența unei mici rădăcini fosilizate în interiorul unei cărămizi cu inscripții, dovedindu-se astfel contemporaneitatea scrierii cu renul.

* * *

A. Mendes Correa, *Art rupestre en Traz-os-Montes*. Paris, 1929

În legătură strinsă cu „afacerea“ Glozel pot fi socotite și alte publicațiuni, cum este acest extras din „Revue archéologique“, datorit unuia din cei mai cunoscuți preistorici, profesor la Universitatea din Porto (Portugalia), autor a 139 studii și articole până'n 1929 [cf. R. de Serpa Pinto „Bibliografia do Professor Mendes Corrêa (1909—1928)“. Porto, 1929].

În regiunea, cunoscută și prin alte centre preistorice, Traz-os-Montes din Portugalia, autorul descoperă, în timpul campaniei din vara anului 1928, două monumente de artă

rupestră, asupra căroră atrage deocamdată atenția, urmînd a întocmi mai tîrziu un studiu detaliat. Pe suprafața unei mici stînci, aparținînd unui masiv de granit de pe valea Avé-lames, observă o serie de gravuri, între care unele în formă de cruce — „sino saimao” (semnul lui Solomon), cum le spun țărani — asemenea altora însoțite de cupule (mici găurele) și considerate în genere ca ultimul termen al evoluției schematice a figurii omenești. Uneori e întovărășită de un cerc; ambele sisteme autorul le cunoaște și'n alte localități din Europa. La ele trebuie de adăugat și semnele puțin cunoscute din peșterile Gorjului (Polovraci, Vaidei, Baia de aramă), descoperite și publicate de d. Ploșor; trebuie să aparțină aceleiași epoci neolitice. La unele s'a putut distinge un triunghi basilar, ce-ar însemna probabil stigmatul feminin.

O a doua localitate, Onteiro Machado, prezintă o stîncă, gravată pe o largă suprafață cu numeroase semne (350 din cele ce abia se mai recunosc) de tipul crucii, cupulei simple sau cu o prelungire lineară în forma unei linguri, pot-coave, cruci înconjurată de un cerc, topor cu coadă, figură omenească schematizată în litera ψ . În vecinătatea masei centrale se află încă alte grupe de semne similare sau și pe blocuri mai depărtate chiar. Cele mai multe din pietroglife aparțin grupului galo-iberic din epoca megalitelor, reprezentînd unele schema simplistă a figurii omenești. Cași pentru anterioarele atragem atenția că similare se găsesc și'n Orient, de pildă, gravurile rupestre din Bulgaria, studiate de Mikov în ultimul număr din „Izvestia” (Sofia 1929).

P. Constantinescu-Iași

Revista Revistelor

LA NOUVELLE REVUE FRANÇAISE, 1 Mart, 1930.

Incepe publicarea unui roman al lui Paul Morand, *Champions du Monde*. La Universitatea din Columbia — alergări de forță, triouri pătrunse de nădușeală, mușchi superbii, tineri voinici și candidzi gifte victorios de le pleznesc coastele. Confort ireproșabil, în halluri luminoase și bine încălzite; contrast, prin urmare, cu universitățile franceze de provincie „înghețate, sordide, militare”. Convorbiri lapidare pe teme sportive. Se vorbește însă și despre știrile din ziare: un nou discurs teribil al kaiserului — la Paris, patru femei au îndrăznit să poarte, pe stradă, rochii despicate la o parte, și au fost arestate. Articolul e intitulat „Nos belles dégrafées”. Inocentul student american întreabă pe Morand, ce însemnă *dégrafées*, și, conștiincios, notează explicația în carnet. Alt contrast, prin urmare, cu lumea franțuzească. Minunați băeți; numai energie din cap până-n picioare, și puritate de moravuri tot așa. Acești americani ai lui Morand strălucesc ca niște idei platonice. După sport, concurs studențesc de oratorie: *Bine e să se căsătorească un erou?* — în specie se înțelege eroul modern, american. Dezbateri bine cumpănită asupra alternativei: castitate sau femeie — dezbateri cu idei împrumutate, în parte, dela Francezul care povestește. În scurt: apologie ardentă a virginității — dar

tinărul orator e logodit. Acest tablou avantajos de viață americană e datat din 1909. Partea a II-a începe sub data 1919: New-York. „Jos Hunii. Trăiască Franța. Hohenzollernii vor fi spânzurați”. În port, soldați proaspeți încarcă tancuri și torpile. Morand primește o telegramă-invitație la o serbare a campionilor din etc., etc.

Semnat: Max Brodsky. Brodsky? Foarte greu de pescuit o amintire din „anii moi de dinaintea războiului, perfecți și plăși”. Ahal e tinărul erou cu discursul despre virginitate. Toți cei patru eroi dela cursele din 1909 au scăpat teferi din războiu. E, orișicât ai zice, un admirabil noroc pentru niște eroi să scape teferi din așa prăpăd.

Morand e în țara lui o eminentă figură de contrast. Trăește parcă dinadins pentru a deprecia sau anula tipul tradițional al Francezului care-și trece viața între colțul căminului și cafenea. E ca o revanșă contra imobilității a milioane de strămoși în papuci, Morand umblă și scrie, umblă și scrie, umblă și scrie. Uneori, sau adeseori, scrisul e perfect și plat „comme ces molles années d'avant-guerre”. Și abia eși dăunăzi de subțirească „New-York” par Paul Morand.

În același număr publică reflexii, ca de obicei cuminți și inteligente, Albert Thibaudet despre *Romantism și politică*. „La réflexion: Classiques, romantiques, ce sont des bêtises! — est belle

quand elle est faite par un grand poète sur son lit de mort. A force d'être répétée, elle finit tout de même par devenir fastidieuse". În sfârșit, fierăstrăul a fost denunțat! De câteva zeci de ani, o sumă de literați și, negreșit, mulți profani după ei, repetă ca o mândră descoperire originală, că faptele istorice și indivizii nu pot fi exact grupați în curente și școli. Nerozia aceasta o denunță aici Thibaudet. În treacăt spus, ideea de originalitate care umblă prin capul celor care ne tot plictisesc tăgăduind istoricului dreptul de a clasa și grupa este, tocmai, o prostie metodologică de proveniență romantică. Cu Lamartine, Hugo, Sainte-Beuve și Stendhal, Thibaudet arată că romanticismul, dela 1830 înainte, chiar dacă nu e de stînga, merge spre stînga; și promite un volum *Beyle politique*.

Bucata literară de rezistență a acestei fascicule a revistei îmi par versurile lui Léon-Paul Fargue, *Croquis trouvés chez Francis Jourdain*, datat din 1900. Impresia de primăvară provincială, acordată umoristic, cu prefăcută naivitate în maniera lui Francis Jammes: *Tu as le panier? Thérèse se charge du petit. Ça m'aurait étonné si tu n'avais rien oublié!* Cu o ștregărească paiațerie în plus: *Ah, pour moi que la vie serait belle. Si j'étais Gé, si j'étais Gé, si j'étais Géraudell!*

Se anunță apariția volumului X din operele complete ale lui Huysmans, cuprinzînd seria criticilor de artă intitulată *Certains*. Huysmans, între literații care s'au amestecat în pictură, fără a excep-ta nici pe ilustrul Baudelaire, este cel care scrie în adevăr despre arta picturii, și nu face șoileton literar pentru a ofensa sau educa burghezul. Lectura cronicelor lui de artă e obligatorie.

*

DIE NEUE RUNDSCHAU, *Mart, 1930*. — Arthur Holitscher, ziaristul voiajor care, după războiu, a scos prima carte senzațională despre Rusia sovietică, își termină aici referatul despre America

— *Wiedersehen mit Amerika. Wiedersehen* — titlul e cu noroc. În zilele acestea de furie călătorească trebuie ținută oamenii la curent cu ce s'a mai schimbat prin lume: pămîntul s'a făcut mic de tot, și cei mai feroci călători sînt nevoiți să revadă. Un parc nou, o duzină de oteluri nouă cu perfecționări care fac poftă amatorului, linii nouă de drum de fier, excursii care se pot face cu 35 de minute mai repede decît acum trei ani; situația femeii în America din anul acesta și severitatea proaspătă în moravuri, firește cu un supliment de ipocrizie spre compensare. *Il faut avec la terre des accommodations*. Lucru cunoscut; dar cei ce au fost la fața locului de curînd, fac totdeauna bine să-l amintească: Europeanul galant, astfel prevenit, capătă curaj de drum.

*

COMMERCE, *fascicula de toamnă, 1929*. — Două poeme în proză (*Mimes*) de Léon Paul Fargue termină colorat numărul. În primul poem, poetul se visează Villon, Gringoire, Cocquillart, poet și boem în plin veac al XV-lea, cu călimară de lemn la gît, cu gluga de cleric, în papuci cu vîrf lung și ascuțit ca vîrfurile glugii. Menestrelii, jongleuri cu maimuțe dresate, vînzători de gogoși — „dont les cris et les fumées montaient de conserve avec les clochers dans le ciel venteux plein de châteaux-forts”. Al doilea „mim” spune povestea vieții și a morții în spital a unei fete de prăvălie. Imagini scurte de străzi și de spital dela periferia pariziană. „Elle este là, dans ce dimanche d'hôpital... On arrose à grands traits le trottoir brûlant. J'attendrai. Pas de famille à l'horizon... Des ouvriers sur un banc cassant une croûte, avec beaucoup de paroles. Un enfant s'amuse à sauter à cloche-pied sur les pavés sans marcher sur les joints”. Ce curioasă e frumuseța obținută prin suprarafinată simplitate și repezitană! Rămîi într-o adîncă și delicioasă oboseală: ai văzut și ai simțit enorm, cași cum o minută te-ar fi cufundat în torente de impresii ce abia ar în-

căpea în ani aprinși de viață. Arta aceasta pare dictată de cuvîntul lui Nietzsche: „Mein Ehrgeiz ist, in einem Satz zu sagen, was ein Anderer in einem Buche sagt, — was ein Anderer in *keinem* Buche sagt“. Este, poate, arta cea mai potrivită cu tempo sufletului actual.

Valéry Larbaud traduce un capitol din eseistul Sir Thomas Browne (1605—1682), un Montaigne englez din veacul al XVII-lea. Sir Thomas era om în stare să scrie așa: „Hyadele au pierit pe cer, și e timp să închidem cele cinci porți ale cunoștinței. Să nu prelungim gândirea trează până 'n fantasmagoriile somnului, care adesea urmează cugetările dinainte de adormire, prefăcînd pînze de păianjen în funii de corabie și boschetele frumos rînduite în pădure virgină. Să ținem ochii deschiși, ar însemna să luăm asupra noastră rolul antipozilor. Vinătorii acum s'au sculat de dimineață în America, iar în Persia oamenii și-au împlinit somnul dintău“.

Sau altfel: „Uitarea nu se lasă mituită; cei mai mulți trebuie să se mulțamească să fie cași cum n'ar fi fost niciodată: însemnați doar în condica lui Dumnezeu, nu în memoria lumii. Fiindcă fratele morții, cercetîndu-ne în fiecare zi, ne aduce aminte ceasul cel din urmă, iar timpul, care îmbătrînește pe sama lui, ne poruncește să nu așteptăm viață lungă; nemurirea e aici pe pămînt o amăgire și o pretenție nebunească. Mumiile Egiptului, pe care le-au cruțat Cambyzes și veacurile, le distruge azi setea de câștig. Mumia a ajuns marfă; Misraim vindecă rănila și Faraon se vinde ca balsam“. În fond, Hamlet ar fi putut spune, poate, aceleași lucruri, dar n'ar fi știut, probabil, să le complice atît de plăcut. În chip de prefață a acestei traduceri, Larbaud scrie un studiu masiv despre Sfințul Ieronim, patronul traducătorilor. Se găsesc încă literați — vreau să zic „beletristi“ — moderni care au ambiție și scrupule de erudiție, ca pe vremea lui Anatole France, Remy de Gourmont și Marcel Schwob. Așa se și cuvine; fiecare pretenție tre-

bue susținută cu mijloace potrivite. A trecut, probabil pentru totdeauna, vremea literatului care se glorifica să fie, numai și numai, sau retor sau om de lume, atîngînd toate subiectele *sans appuyer* — un gingaș fluture! Astăzi eleganta literară o înțelegem altfel. Larbaud scrie un memoriu în lege, ca pentru o grea revistă de istorie religioasă.

Paul Claudel aduce 98 de pagini de dialog cu spectacol: *Le Livre de Christophe Colomb*. Liric, pe alocuri umoristic (unde e vorba de criticii pedanți ai lui Columb). Și textul acesta al lui Claudel păstrează credincios metoda dialogului cu repetări și ecouri, după Maeterlinck întocmai.

Aceiași înșelătoare concizie în papagalismul imitatorului care urîște adeseori și poemele inițiatorului. E manieră pură, în sine și pentru sine. Aforistica aceasta monotonă și de simplitate greoiu fabricată nu o pot salva nici apostrofele des presărate, de un patos care vrea să pară aprins în lachismul lui prefăcut, nici schimbul frecvent de solo și coruri, dispuse în două tablouri simultane, ornate cu ingrediente de latinească liturgică.

*

În LA REVUE EUROPEENNE delă 1 Ianuar 1930 necăjește Georges Dupeyron pe Monsieur André Thérive care, „dans cette feuille indépendante que l'on appelle *le Temps*“, se indignează cît trebuie că, sub influența unei anumite reviste (*la Nouvelle Revue française*) în romane nu se mai vorbește acum decît de tineri ce se arată indiferenți cu totul față de chestiunea banului, a carierei, a muncii de toate zilele, și filozofează despre bordele sau despre biserică, cași cum n'ar exista alte ocupații mai presante și mai omenești. Pentru a contrabalansa aceste păcate, Monsieur Thérive scrie excelente romane „populiste“, unde strălucesc micii burgheji, umili și serioși. Thérive își pregătește astfel dreptul la moștenirea lui Paul Souday, și la o apropiere cât mai a-

Pentru Autori

Se aduce la cunoștința autorilor că manuscrisele primite la redacție, nu se înapoiază; în schimb, acei autori ale căror lucrări urmează să se publice în revistă vor fi înștiințați despre aceasta cel mult într'o lună dela data primirii manuscrisului.

Redacția își rezervă dreptul să tipărească articolele când va crede de cuviință, conducându-se numai după considerații tehnice și editoriale.

Odată cu trimiterea manuscrisului, autorii sînt rugați să ne comunice și onorariul dorit; în caz contrar, acesta se va fixa de către Direcțiunea Revistei.

Autorilor nu li se pot trimite corecturile și prin urmare sînt invitați să-și redacteze manuscrisele definitiv și citeț.

Deoarece revista urmărește în fiecare număr realizarea unui plan sintetic al articolelor, colaboratorii sînt rugați a lua mai dinainte înțelegere cu redacția: pentru partea ideologică și politică cu d. M. D. Ralea (Tel. 2.2550); pentru cea literară, artistică și redacțională cu d. G. Călinescu (Tel. 2.0054).

Pentru tot ceea ce privește redacția: manuscrise, reviste, ziare, cărți, etc., a se adresa la Redacția Revistei „Viața Românească”, Strada Const. Mille No. 5-9, București.

VA APAREA IN EDITURA „ADEVERUL”
A D E L A
ROMAN DE G. IBRAILEANU

A APARUT IN EDITURA „ADEVERUL”:
A R I S T I D E B L A N K
I: ECONOMICE
II: LITERARE

2 VOLUME

LEI 100

IN PREAJMA REVOLUȚIEI
ROMAN DE C. STERE

VOL. I: SMARAGDA THEODOROVNA

VOL. II: VANIA RĂUTU

VOL. III: L U T U L

VOL. IV: H O T A R U L

FIECARE VOLUM LEI 80

ADEVERUL LITERAR ȘI ARTISTIC

REVISTA LITERARĂ SAPTAMANALĂ

COMPLET TRANSFORMATĂ ȘI REORGANIZATĂ
PREȚUL UNUI EXEMPLAR 5 LEI

REDACȚIA ȘI ADMINISTRAȚIA
BUCUREȘTI, STR. C. MILLE, 5—9

PREȚUL ACESTUI NUMAR LEI 40

15.00